

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

МАЛИК ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ

УДК: 141.1: 37.013.73

**ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ТЕХНОКРАТИЗМУ
В ОСВІТНІХ КОНЦЕПЦІЯХ ХХІ СТОЛІТТЯ**

09.00.10 – філософія освіти

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

Науковий керівник –
Бех Володимир Павлович,
доктор філософських наук,
професор

Київ – 2008

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА ТЕХНОКРАТИЗМУ	14
1.1. Соціально-філософський сенс концепту “дискурс технократизму в освітніх концепціях XXI століття”	15
1.2. Еволюція технократичних концепцій.....	31
1.3. Принципи, методи та категоріальний апарат роботи	48
<i>Висновки до першого розділу</i>	70
РОЗДІЛ II ТЕОРЕТИКО-ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕВОЛЮЦІЇ ТЕХНОКРАТИЗМУ У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ	72
2.1. Філософська рефлексія технократизму: природа, сутність, зміст та форми	73
2.2. Реалізація принципу технократизму у саморозгортанні суспільства доби Модерну	111
2.3. Протистояння технократизму і гуманізму в індустріальній парадигмі розвитку світової спільноти	129
2.4. Світоглядно-ідеологічний вимір гармонізації взаємодії технократизму і гуманізму в освіті розколотої цивілізації	149
<i>Висновки до другого розділу</i>	190
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	197

ВСТУП

Актуальність теми. Місце і роль технократизму в освітніх концепціях ХХІ ст. детермінується декількома чинниками. По-перше, це об'єктивна вимога глобалізації соціального світу, що зачепила не тільки сфери економіки та політики, а й освіти, “утворення суспільства знань” і нової форми співіснування планетарного людства, піднімає людину з рівня “гвинтика” на рівень мікрокосму. По-друге, наш час відрізняється зсувами, що відбуваються в усіх сферах українського суспільства, що наприкінці ХХ ст. відірвалось, нарешті, від пуповини “совдепії” і нині опановує власну систему цінностей, позбувається ідеологічних міфів про ефективність управління з боку груп науково-технічних спеціалістів. По-третє, після Чорнобильської катастрофи ми остаточно переконалися, що НТП приніс людству не лише світло, а й темряву, що прийнято пов'язувати з технократизмом мислення людини. По-четверте, з демократизацією життя в Україні все голосніше про себе заявляють різні суб'єкти – носії владних повноважень, що відіграють як позитивну, так і негативну роль у саморозгортанні соціального процесу: демократія і ноократія, меритократія, і технократія. По-п'яте, за роки існування незалежної України ми не вийшли з фарватера соціального розвитку Російської Федерації, яка диктує нам “правила і зразки поведінки” не тільки і не стільки завдяки своїм запасам енергоносіїв, а ще й тому, що ми знаходимось в одній і тій самій технократичній парадигмі соціального мислення. По-шосте, завдяки значному посиленню загальноєволюційного руху світової спільноти до радикально нових форм організації соціального життя починає гучніше лунає думка опонентів технократизму, що виходять з постмодерністського бездоріжжя і є культуртрегерами або атракторами наступаючої інформаційної доби. По-сьоме, технократичні тенденції посилюються

меркантилізмом, а політика держави підпорядковує освіту ринковій стихії. Науково-педагогічна спільнота стає жертвою цієї стихії, а нерідко й її адептом. Складається враження, що розум людини зірвано з усіх етичних основ і він втратив гуманістичні орієнтири. У цьому одна із глибинних причин кризи вищої освіти. По-восьме, входження світової спільноти в інформаційну фазу розвитку потребує створення потужнішого соціального інтелекту, обслуговування якого неможливе без залучення фахівців і технічного комплексу засобів пошуку, обробки, трансляції й зберігання наукової інформації.

Ступінь наукового опрацювання проблеми визначається тим, що філософський дискурс технократизму в освітніх концепціях ХХІ ст. ще не був предметом спеціального аналізу. Література за темою дослідження є надзвичайно ємною і розлогою. Найрізноманітніші аспекти сучасного соціального розвитку висвітлюють у своїх працях такі відомі зарубіжні вчені, як Д. Келлнер, Р. Рорті, П. Фейєрабент (США), З. Бауман, К. Дейвіс, А. Хеллер (Великобританія), К.-О. Аппель, У. Бек, Б. Гройс, А. Копф, Ю. Габермас, Ф. Хіппель (Німеччина), Е. Агацці, Ю. Бохенський, Г. Люббе (Швейцарія), Р. Гароді, Ж. Дерріда, А. Котта, П. Ланс (Франція), І. Пригожин, І. Стенгерс (Бельгія), У. Хіммельstrand (Швеція).

Певний внесок у дослідження даної проблеми зробили вітчизняні та російські дослідники: А. Аршинов, Л. Бевзенко, Ю. Бех, В. Василькова, Г. Волинка, Л. Горбунова, А. Давидов, І. Добронравова, О. Донченко, С. Капиця, С. Кримський, О. Князева, С. Курдюмов, В. Лутай, М. Ожеван, М. Попович, І. Предборська, Ю. Романенко, Ю. Саєнко, Є. Сєдов, Я. Свірський, Т. Титаренко, С. Шноль та ін.

Авторами найзначніших праць, які склали методологічну основу досліджень інформаційного суспільства, є Д. Белл, З. Бжезинський, М. Кастельс, Н. Луман, Е. Тоффлер, А. Турен, Ю. Хаяші. Теорія інформаційного суспільства розвивається в працях таких відомих учених, як

Р. Катц, Й. Масуда, М. Порат, Т. Стоуньєр, Ф. Уєбстер та ін. Суспільство знань, як принципово новий рівень цивілізації, досліджується в працях В. Андрущенко, В. Баркова, В. Бєха, В. Горбатєнка, В. Кременя, С. Кримського, В. Крисачєнка, В. Ляха, М. Михальчєнка, Л. Мєльника, В. Пазєнка, Ю. Римарєнка, М. Стєпика, А. Чухно, С. Вартанова, В. Іноземцева, В. Когана, М. Моїсєєва, О. Панарїна, Ю. Яковца.

Технократизм як предмет аналізу цілеспрямовано не розглядався, але його владна складова у науці досліджувалась у працях Х. Арєндта, Б. Бєррі, М. Вєбера, Е. Гїддєнса, Р. Даля, Х. Лассуєлла, С. Л'юкса, К. Маркса, Ч. Мєрріама, Т. Парсонса, Б. Рассєла, Д. Ронга, М. Фуко, П. Моррїса та ін. З різними аспектами влади пов'язані праці В. Андрущенко, О. Бабкіної, Л. Байрачної, В. Бєха, І. Васильєва, В. Горбатєнка, Р. Зимовець, І. Кресїної, М. Калїнічєнка, І. Кураса, Ю. Левїнця, В. Лєдяєва, О. Лєдяєвої, М. Михальчєнка, В. Пазєнка, К. Райди, Ю. Романєнка, Ф. Рудича, Є. Сулими та ін.

У вітчизняній філософії основи дослідження технократичної свідомості були закладені представниками київської філософської школи (М. Булатов, В. Князєв, С. Кримський, А. Лой, В. Лях, В. Шинкарук). Технократична свідомість розглядається ними транстєхнічно у межах фундаментальної онтологічної перспективи.

Значний методологічний простір для подальших розвідок технократичної свідомості відкривають дослідження донєцьких вчених, поєднаних навколо збірки філософських праць “Ноосфера”. У дослідженнях доводиться необхідність формування планетарної свідомості та діалектичного зв'язку в нїй гуманїстичних і технократичних настанов (Т. Андрєєва, Г. Грєбєньков, Р. Додонов, І. Пасько, В. Попов).

Філософія освіти здійснює аналіз основних закономірностей розвитку освіти, спираючись на праці Г. Гєгєля, Дж. Д'юї, М. Гайдеггєра, К. Яспєрса, М. Бубєра, Ф. Розєнцвєйга, О. Розєншток-Хюссї. Освіту, як соціальний інститут, аналізують В. Андрущенко, Ю. Бабанський, В. Бєх, І. Бєх,

В. Вікторов, Г. Волинка, Б. Гершунський, В. Давидов, Дж. Деланей, М. Євтух, В. Зуєв, І. Зязюн, І. Кантор, М. Кларін, В. Кудін, С. Косолапов, В. Лутай, Ф. Марієт, М. Михальченко, П. Підкасистий, І. Підласий, С. Подмазін, Дж. Пьятон, В. Рузін, С. Русова, Н. Розов, Ю. Сенько, Н. Скотна, В. Скотний, М. Фулан, М. Шелер, Ф. Шефлер, В. Шинкарук, П. Хортон, С. Хант та ін.

Проблемна ситуація дослідження полягає у теоретичному аналізі суті та змісту технократизму як соціального явища, що був у недалекому минулому і залишається в незалежній Україні одночасно ідеологією і принципом управління розвитком галузі освіти, який потужно протистоїть наступу принципів демократизації, гуманізації і гуманітаризації соціального життя людини та освіти й зворотним шляхом інформатизації, охоплює всі складові життя спільноти.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної роботи, що проводилась у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова протягом 2005–2007 років, а саме: “Саморегуляція соціального організму країни” (державний реєстраційний номер 0105U000447). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 22 грудня 2006 р.).

Мета дослідження полягає у концептуальному відтворенні дискурсу еволюції технократизму у галузі вищої освіти України на початку XXI століття.

Згідно з поставленою метою у роботі будуть вирішуватися наступні ***завдання:***

- уточнити соціально-філософський сенс поняття “дискурс технократизму в освітніх концепціях XXI століття”;
- здійснити ретроспективний аналіз становлення феномена

технократизму та його ролі у саморозгортанні суспільства та системи освіти;

- сформулювати принципи, методи і категоріальний апарат роботи;
- дослідити природу, сутність, зміст та форми буття явища технократизму;
- висвітлити реалізацію принципу технократизму у саморозгортанні суспільства доби Модерну;
- вивчити форми протистояння принципів гуманізму і технократизму в індустріальній парадигмі розвитку світової спільноти;
- спрогнозувати світоглядно-ідеологічний вимір гармонізації взаємодії технократизму і гуманізму в освіті розколотої цивілізації.

Об’єкт дослідження – еволюційний процес саморозгортання суспільства та національної системи освіти як головного інституту його самовідтворення.

Предмет дослідження – дискурс функціонування та розвитку явища технократизму в освіті на початку XXI століття.

Основна мета і завдання дослідження обумовили і контури **теоретико-методологічних основ дисертаційної роботи**. В теоретичну основу даної роботи покладені принципи діалектики, наприклад, принципи об’єктивності, єдності логічного й історичного, системності, цілісності, розвитку, загального зв’язку, причинності, які проявляють себе, як: єдність і боротьба протилежностей; взаємний перехід кількісних і якісних змін; заперечення заперечень; сутність і явище; зміст і форма; структура й елемент; ціле і частина; необхідність і випадковість; можливість і дійсність; причина і наслідок; одиничне, загальне і особливе. Крім цього в дисертаційній роботі використані методологічні принципи, які визначають соціально-філософську та політологічну специфіку дослідження впливу технократизму на освіту:

- принцип історизму, відповідно до вимог якого явище технократизму повинно розглядатися в закономірному історичному розвитку, в тісному зв’язку з конкретно-історичними умовами його існування в соціумі;

– принцип соціального детермінізму, який орієнтує на розгляд цілісних соціальних і педагогічних ситуацій, взаємодії “викладач – студент”, макроскопічних закономірностей при дослідженні обраної проблеми, спираючись при цьому на причинне мислення у навчально-виховній і організаційній роботі, суспільних процесах;

– принцип комплексності, який націлює на дослідження феномена технократизму з позицій гуманітарних наук, що має дати змогу зіставити принцип технократизму з принципом гуманізму;

– принцип діалектичної єдності соціальної теорії і соціальної практики, який вказує на надійний критерій перевірки істинності теоретичних положень, що стосуються феномена технократизму та його впливу на суспільство й освіту.

Позитивну методологічну функцію у дослідженні виконують відомі принципи синергетики, а саме: два принципи буття (гомеостатичність та ієрархічність) та п'ять принципів становлення (нелінійність, нестійкість, незамкненість, динамічна ієрархічність, спостережливість). Стрижневою методологічною основою дисертаційного дослідження є системний підхід. Він передбачає виявлення морфогенетичного і функціонального зв'язку явищ “освіта” і “технократизм”, їхню сучасну змістовну наповненість та функціональний потенціал у вітчизняному та зарубіжному джерелознавчому масиві.

Системний підхід сприяє кореляції всіх використаних у дослідженні методологічних принципів, дає змогу здійснити ефективний структурно-функціональний та міждисциплінарний аналіз системи освіти й технократизму.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації здійснено цілісне теоретичне дослідження філософського дискурсу технократизму та його впливу на формування освітніх концепцій XXI століття, суспільство і особистість. Зокрема, зосереджена увага на

висвітленні положень, що виносяться на захист:

вперше у вітчизняній філософській і науково-педагогічній думці розроблена цілісна концепція механізму впливу технократизму на інноваційний розвиток національної системи вищої освіти у вимірі XXI століття, одночасно простежено його позитивні і негативні наслідки для саморозгортання суспільства майбутнього і особистості, зокрема технократизм у теорії й практиці, технократичне мислення насамперед, проявляються в однобічній абсолютизації науково-технічних факторів теоретичної й практичної діяльності, у тому числі й технологій управління людьми в різних сферах діяльності;

дістала поглиблення ідея генезису явища технократизму, і формується філософський образ сучасного технократизму, теоретично обґрунтовується його семантична природа, розкривається його сутність як становлення функціональних відносин самого соціального світу, що у даному випадку є діями людей, які ґрунтуються на використанні технічного знання у якості методології і технології управління освітянським процесом, формується його зміст як певна сукупність процесів функціонування технічного знання у якості теорії і методології управління навчально-виховним процесом, формалізується його суб'єктивована й об'єктивована форма;

- багатовимірності функцій технократизму, серед яких нами виділяється: методологічна, ідеологічна, організаційна, технологічна, на основі яких доводиться циклічність життєдіяльності технократичної парадигми шляхом розкриття її конструктивізму під час розгортання індустріальної цивілізації і консерватизм на етапі переходу світової спільноти до інформаційної фази розвитку;

поглиблено знання про технократизм як тип мислення людини, світогляд особистості, ідеологію технократії і принцип управління суспільством та його підсистемами, найважливішою з яких є система вищої

освіти; одночасно подано гуманізм як засіб протистояння наступу технократизму, що став відігравати на початку XXI століття позитивну роль у саморозгортанні майбутнього суспільства, який значно посилюється за рахунок зростання могутності бюрократизації апаратів управління всіх рівнів і поглиблюється за рахунок інформаційної єдності світової спільноти, що йде на зміну економічній і політичній єдності, яка детермінується інтенсивною інформатизацією соціального життя;

дістала подальшого розвитку ідея сходження технократизму з історичної арени після досягнення ним перезрілого стану і використання технологічного фактора як інструмента управління соціальними процесами, що призводить до породження нової форми, так званої технологічної залежності несумісної з характером життєдіяльності особистості доби Постмодерну;

поглиблено знання про філософію освіти, як засіб розбудови якісно нової освіти, що має бути притаманна інформаційній фазі розвитку світової спільноти, головною метою якої має стати створення якісно нових умов або дискурсу технонауки, у якому панівним буде принцип гуманізму і розбудова відповідного світогляду, й ідеї якісно нової системи вищої освіти;

проаналізовано протистояння технократизму і гуманізму не тільки у саморозгортанні суспільств різного типу, наприклад, капіталістичних, “соціалістичного табору” і сучасних країн СНД й України, а й в індустріальній парадигмі розвитку світової спільноти, визначена його специфіка в освіті розколотої цивілізації, формалізовані й досліджені суб’єктивовані і об’єктивовані продукти цього процесу;

обґрунтовано, що на етапі формування суспільства знань технократизму в освіті протистоїть декілька освітніх парадигм (когнітивно-інформаційна (знаннєва)), культурологічна, особистісно-орієнтована, компетентнісна), а технонаукою формується новий чинник управління суспільством і освітою, що має бути опанований філософією освіти, оскільки

він формує симбіоз науки і освіти (магістратура та PhD), а тому на основі парадигмальної ідеї про визнання особистості фундаментальною цінністю має сформуватись якісно нова – гуманістична парадигма освіти, що потребує індивідуалізацію форм освіти, розгалуження дистанційної форми навчання, електронну педагогіку, самоосвіту і самовиховання, освіти протягом життя;

висунуто ідею про те, що на зміну технократизму, який був притаманний добі Модерну і відігравав провідну роль в еволюції соціального світу, придуть меритократія і ноократія, які набудуть сил за часи Постмодерну і поділять між собою владний простір, що охоплюватиме всю планету на основі інформаційної єдності світової спільноти і мережевого суспільства.

Теоретичне значення дослідження полягає у створенні теоретико-методологічної основи для подальшого аналізу механізму впливу на освіту чинників, що опосередковують її саморозгортання на макрорівні, наприклад, гуманізму, толерантності, полікультурності, багатомовності, пануючого у суспільстві світогляду і світосприймання та інших. Важливим здобутком роботи може стати реалізований метод аналізу формування та дії філософського дискурсу впливу різних чинників на освіту, висвітлення його генезису та етапів становлення. Важливим теоретичним здобутком має визнаватись морфогенетична функція технічного знання, на основі якої функціонує ідеологія технократизму та формується принцип технократизму у галузі управління суспільством і освітою.

Практичне значення одержаних результатів полягає у використанні висновків дослідження при розробці програм реформування національної системи вищої освіти будь-якої країни, де домінує ідеологія технократизму. Застосування на практиці пропозицій, що випливають з даного дослідження буде сприяти відходу української системи вищої освіти від країн СНД і, в першу чергу, від ідеології технократизму в освіті Російської Федерації, буде ідеологічно наближатися до Об'єднаного простору європейської освіти. У

такому випадку вона буде здатна більш гармонізувати з освітніми системами Сходу, наприклад, Японії і Китаю, у вимірі яких людина існує не як горезвісний “гвинтик”, а як частка Всесвіту і сама є мікровсесвітом.

Окрім того результати даного аналізу, а саме: ідея філософського дискурсу технократизму й освіти, визначення місця і ролі технократизму, його протистояння з гуманізмом в умовах переходу України до ринкових відносин тощо можуть знайти застосування в ході навчального процесу під час викладання відповідних тем з історії філософії, соціальної філософії, філософії освіти, культурології, соціології, соціології освіти, європеїстики, управління освітою, соціальної психології та педагогіки у вищих навчальних закладах.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Дисертантом сформульована наукова концепція дослідження філософського дискурсу технократизму в освіті; положення роботи, її наукова новизна, висновки є особистим напрацюванням автора. У науковій праці, написаній у співавторстві з В.П. Бехом, автору належить аналіз функціонального аспекту формування проблем вищої професійної освіти.

Апробація результатів роботи. Основні положення та висновки, практичні результати дисертаційного дослідження доповідалися і обговорювалися на засіданнях кафедри соціології, управління та євроінтеграції Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, на ряді науково-практичних конференцій, а саме: III Всеукраїнській науково-методичній конференції “Безперервна освіта в Україні: реалії та перспективи” (Івано-Франківськ, 2006); Других Міжнародних драгомановських читаннях (Київ, 2006); Третіх юридичних читаннях (Київ, 2007); Міжнародній науково-теоретичній конференції “Соціокультурна інтеграція в контексті викликів XXI століття” (Київ, 2007); Міжнародній науково-теоретичній конференції “Лівобережна Україна у всеукраїнському філософсько-культурному вимірі” (Чернігів, 2007);

Міжнародному семінарі “Інноваційна освіта для XXI століття” (Київ, 2007).

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладено у 6 публікаціях, які містяться у фахових виданнях з філософських наук.

Структура роботи. Мета і завдання дослідження та логіка реалізації пізнавальної концепції визначили структуру дисертації, що складається зі вступу, двох розділів, що включають сім підрозділів, висновків і списку використаних джерел (207 позицій). Обсяг дисертації становить 211 сторінок, основна частина дисертації – 196 сторінок, список використаних джерел – 15 сторінок.

РОЗДІЛ I

ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА ТЕХНОКРАТИЗМУ

Метою даного розділу є з'ясування історико-методологічних засад вивчення механізму впливу технократизму на функціонування системи освіти у структурі сучасного суспільства, що трансформується, за визначенням 32-ої конференції ЮНЕСКО (Париж, 2003), у суспільство знань [124].

За даними саміту ЮНІДО з технологічного передбачення 2003 р., щорічний приріст світового ринку інформаційно-телекомунікаційних технологій протягом останніх десяти років становив у середньому 6-8%, а в таких країнах, як Китай, В'єтнам, Польща, сягав 25-27%. Розподіл цього ринку між різними регіонами світу досить нерівномірний, що відповідає загальному рівню їхнього економічного розвитку [168]. Так, на США припадає 34% світового ринку, на Європу – 29%, Японію – 12% і на решту країн світу – 25%. Знання перетворилися у найважливіший фактор суспільного розвитку [1, 68].

Процес глобалізації прискорює ці тенденції. Провідними завданнями, що вирішуються у даному розділі, є: уточнення головного концепту дослідження “дискурс технократизму в освітніх концепціях ХХІ століття”; ретроспективний аналіз явища технократизму у саморозгортанні суспільства, а також відбір інструментарію для теоретичного і праксеологічного аналізу прояву технократизму в освіті.

1.1. Соціально-філософський сенс концепту “дискурс технократизму в освітніх концепціях XXI століття”

Метою даного підрозділу є уточнення суті і змісту головного поняття роботи – концепту, що виокремлює його від інших понять, завдяки яким відкривається можливість дослідити атрибутивні властивості і функціональні впливи явища технократизму на суспільство і освіту. Нагадаймо, що термін “концепт” (від лат. *conceptus* – поняття) зміст поняття. Його смислова наповненість у відволіканні від конкретно-мовної форми його виразу [123, 503]. За іншим джерелом, концепт – це “формулювання, розумовий образ, загальна думка, поняття” [177, 262]. Карнап помістив концепт, як відомо, між мовними висловлюваннями і відповідними до них денотатами. По іншому, концепт – це логічно-інтуїтивна схема вивчення проблеми, встановлення зв’язку між його елементами, а концептуалізація є особливою формою пізнання дійсності [177, 262].

Головним концептом даної науково-дослідницької роботи є термін “дискурс технократизму в освітніх концепціях XXI століття”. Розглянемо його більш детально, оскільки він є багатокомпонентним словосполученням. По-перше, поняття є основними елементами теорій, вони акумулюють і передають істотну частину нашого знання про реальний світ і роблять можливим його опис і пояснення. По-друге, поняття забезпечують наукову комунікацію. По-третє, поняття, як “логічні атоми нашої інтелектуальної діяльності” [199, 284-285], виконують евристичну функцію, будучи робочими інструментами наукового дослідження.

Уточнення смислу даного концепту опрацюємо у такій послідовності: “дискурс” – “технократизм” – “освітні концепції XXI століття”. На основі аналізу цих складових з’явиться можливість подати наше концептуальне бачення проблемного поля дослідження і далі працювати з предметом дослідження як з цілісністю, що несе у собі енергетику ідеології технократизму.

Спочатку розглянемо сенс терміну “дискурс”. Поняття “дискурс” надзвичайно багатопланове. Латинською мовою “*discursus*” означає “розмова, бесіда”. У середньовічній латині це слово означало “пояснення, доказ, аргумент у суперечці, логічне струнке міркування”.

Перекочувавши з латині в основні європейські мови, термін поступово розмивався, означаючи вже всяке публічне мовлення, аж поки не став синонімом слова “текст”. У російській лінгвістичній традиції він застосовується у значенні, близькому до поняття “функціональний стиль” (як особливий вид тексту) – розмовний, бюрократичний, газетний тощо. Загалом же поняттям “дискурс” сьогодні позначається будь-яке явище дійсності, що має знакову природу і є певним чином структуроване, включаючи мітинги, дебати, спектаклі тощо. З огляду на цю розмитість в окремий науковий напрям виділилася лінгвістика тексту, яка вивчає мову у дії на основі пошуку закономірностей, притаманних будь-яким текстам.

За І. Касавіним, наприклад, текст і дискурс – поняття, які перетинаються лише частково. Дискурс – це незакінчений живий текст, узятий в момент його безпосередньої включеності в акт комунікації, у ході його взаємодії з контекстом. “Те, що відрізняє дискурс взагалі від тексту взагалі, відрізняє і філософське мислення від побутового” [159, 235]. У побутовому слововживанні поняттям “дискурс” часто позначають будь-який засіб спілкування. Російський “Лінгвістичний енциклопедичний словник” визначає дискурс як “текст, узятий у подієвому аспекті” і водночас як “мову, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія” [46; 93, 96-97].

Філософській мові, як до речі і кожній натуральній живій мові, чи то штучній, притаманний свій специфічний дискурс, основні характеристики якого, більш-менш відповідають відповідним характеристикам інших мов (соціологічній, політологічній, культурологічній), але при цьому є й такі, що визначають своєрідність дискурсу такого унікального явища як ноосоціогенез, який твориться і обслуговується саме цією мовою.

Опанування дискурсом означає інтерналізацію особистістю семантичних полів, які структурують буденні інтерпретації та поведінку в межах інституційної сфери. Таким чином, дискурс розуміється нами як спосіб мовленнєвого когнітивного конструювання впливу технократизму на суспільство і його підсистему – вищу освіту.

Ми розглядаємо філософський дискурс не просто як вживання певного категоріального апарату, що обслуговує життєдіяльність системи освіти, а як символічну репрезентацію соціального світу взагалі, як його вироблення, теоретичне обґрунтування його системної цілісності і зв'язку із зовнішнім світом на прикладі такого чинника як технократизм.

Найбільш сталим напрямом теоретичних досліджень, що справді створює дискурс предметного поля даного дослідження, безумовно, є філософія науки і філософія техніки. Наука і техніка здійснюють потужний вплив на усі сфери життя. Тому вони обумовлюють певний аспект розгляду множини філософських проблем сучасності. Саме про це свідчать слова одного з найяскравіших філософів ХХ століття Карла Ясперса: “Техніка стала головною темою у спробах пізнати положення, у якому ми знаходимось” [200].

У вітчизняній і російській філософській літературі велика увага приділялась філософським і методологічним проблемам науки, і значно менше, але теж значно – філософським проблемам техніки. Ми тут апелюємо до російського досвіду з декількох причин. По-перше, тому, що пройшов досить малий час з того моменту як наші наукові шляхи з російською науковою громадою розійшлися і тому їх наукові напрацювання споріднені до наших форм теоретичного або ментального мислення та практичних висновків.

По-друге, освіта, як галузь специфічної людської діяльності, генетично пов'язана як з наукою, що є джерелом постачання смислів для навчально-виховного процесу, так і технікою, що є потужними засобами навчально-

виховної діяльності, що є остовом сучасних і майбутніх, на думку переважної більшості сучасних дослідників, педагогічних технологій.

По-третє, ми, досліджуючи проблему технократизму в освіті, маємо справу з достатньо вузьким проблемним полем, що знаходиться у дискурсі науки і техніки. Саме тут проростає явище технократизму, що поступово охоплює суспільство, а потім і будь-які його елементи та компоненти. Інститут вищої освіти тут не є виключенням.

Тобто, як не крутись, а філософський дискурс породження, функціонування і розвитку явища технократизму в освіті створює саме філософія науки і техніки у органічному поєднанні з філософією освіти. Остання складова також важлива, оскільки саме вона аналізує умови, в яких модернізується національна система вищої освіти будь-якої країни або групи країн, наприклад, Об'єднаної Європи.

Тепер розглянемо термін “технократизм” і викладемо авторське його бачення у руслі нашого дослідження. Ясно, що це квінтесенція або глибина нашого наукового пошуку, оскільки ми тут маємо: по-перше, подати його смисл; по-друге, визначити форми його існування; по-третє, відтворити механізм його впливу на систему вищої освіти; по-четверте, передбачити наслідки його впливу у різні часи його тиску на систему освіти.

Термін “технократизм” (від гр. *techne* – мистецтво, ремесло, майстерність, і *kratos* – влада, панування) – ідеологія, теорія, світогляд та принцип практики, пов'язані з обґрунтуванням та здійсненням положення: “владу – фахівцям”, тобто знаючим та уміючим [179, 582].

Технократизм відбиває прагнення наукової, технічної або адміністративної “еліти” до панівного становища у суспільстві та відмежування влади від “некомпетентного втручання”. Піклуючись про “інтереси справи”, технократизм, як правило, виступає під демократичними і гуманістичними гаслами, але за своєю дійсною спрямованістю є протилежний їм.

Технократизм є абсолютизацією принципу раціональності та технічної доцільності. Це приводить до того, що суть діяльності приносять у жертву її безпосередній меті. Тим самим людина перетворюється на засіб досягнення зовнішньої мети, а самі засоби набувають характеру самоцінності. У державному управлінні різновидом технократизму є макіавеллізм. Технократизм супроводжує всю історію людства, проте найбільшого поширення набуває у ХХ столітті внаслідок НТР. Теоретичним обґрунтуванням технократизму є “технологічний детермінізм”, а також деякі сучасні теорії управління (Дж. Бернхем, Дж. Гелбрейт та ін.).

Для нас дуже корисним є поглиблено поглянути тут на частку “*kratos*”, тобто “влада”, оскільки ми підійшли до розгляду механізму впливу технократизму на модернізацію суспільства і освіти. Сутність та зміст цієї складової терміну “технократизм”, можна проаналізувати на основі філософської, соціологічної, психологічної і політологічної літератури.

Нагадаємо, що уточнюючи сутність та зміст поняття “влада” ми маємо справу уже не з самим явищем, а його гносеологічною формою. Поняття – це “форма мислення, що відображає загальні й істотні ознаки предметів і явищ” [34, 80]. Визначення поняття влади – це найважливіша складова філософського аналізу політологічного феномену, що являє собою логічну операцію, в процесі якої розкривається природа, сутність і зміст цього поняття.

У наявній літературі, у першу чергу, довідниковій, ми знаходимо цілу низку визначень терміну “влада”. Так, наприклад, В. Халіпов у роботі “Кратология – наука о власти” пише, що влада, “є соціальним суспільно-політичним явищем, як важлива, невід’ємна ланка, що є визначальним структурним елементом у житті суспільства з усіма своїми перевагами, можливостями і недоліками, як система у суспільному організмі, що потребує постійного аналізу, розвитку і удосконалення” [183, 140].

Але найбільш опрацьованим є, на нашу думку, тлумачення даного

терміну у кратологічному словнику “Власть” цього ж автора. Тут зазначено, що Влада [183, 70-71] (англ. право управління – *power authority*; панування – *rule*; грецьке – *kratos*; лат. – *austoritas imperium*; нім. – *macht*; ісп. – *poder*; італ. – *dominio, potere*; португ. – *poderio*; фр. – *pouvoir*; есперанто – *potenco*).

1) здатність, право і можливість розпоряджатися ким-небудь, чим-небудь, здійснювати рішучий вплив на долю, поведінку і діяльність, вдачу і традиції людей за допомогою різного роду засобів – закону, права, авторитета, волі, суду, примусу; 2) політичне панування над людьми, їх спільнотами, організаціями, над країнами та їх угрупованнями; 3) система державних органів; 4) особи, органи, що наділені відповідними державними, адміністративними повноваженнями, або як такі, що володіють різного роду впливом, повноваженнями за звичаєм, або як такі, що привласнили їх собі.

В “Короткому енциклопедичному словнику”, виданому у 2004 р. колективом вітчизняних авторів знаходимо більш ґрунтовно опрацьоване тлумачення цього терміну: “влада – (слово грец. походження, означає панування, управління, володіння, володарювання) – право і можливість розпоряджатися чимось і кимось, підкорюючи своїй волі. Вона існує скрізь, де є стійке об’єднання людей: в сім’ї, виробничих колективах, різноманітних організаціях і установах, в усій державі” [175, 121].

Є сенс навести всю характеристику даного феномену, що подана у цьому філософсько-політологічному джерелі. Це позбавить нас від необхідності збирати окремі елементи її характеристики, що розпорошені у літературі. Отже, влада – форма соціальних відносин між суб’єктами соціальної взаємодії на підставі приписаної зовні (суспільством) чи взаємно визнаної рольової і функціональної залежності одного об’єкта від іншого, де один з учасників має можливість підкорювати своїй волі інших суб’єктів.

Влада – спосіб організації системи суспільних відносин, побудованих на принципах субординації взаємодіючих суб’єктів. Влада існує на всіх історичних етапах буття суспільства і пронизує усі сфери його

життєдіяльності. Характерними атрибутами влади є панування, управління, розпорядження, підпорядкування (підлеглість), вплив, підкорення, авторитет, престиж та інші ознаки, без яких вона не може існувати.

Влада, як система відносин між людьми обов'язково включає двох безпосередніх її учасників: суб'єкт влади (її носіїв, представників) і об'єкт влади (тих, на кого спрямована діяльність суб'єкта, підвладних). У даному випадку мова йде про викладача на якого покладена функція суб'єкта і студента – відповідно – об'єкта владного впливу. Статус суб'єкта влади – викладача визначається традицією, авторитетом, громадською думкою, історичним досвідом родового життя.

Технократ, як суб'єкт влади водночас є й суб'єктом соціального контролю (за винятком форм влади в девіантних та інших групах, які засуджуються суспільством). Кожна форма влади має спеціалізовану систему соціальних норм, контролю й санкцій, а у взаємодії вони доповнюють, контролюють одна одну, переплітаються в системі соціальних зв'язків, утворюючи складну систему владних відносин. – систему влади.

Зміст, форми й характер влади відбивають рівень розвитку суспільства та його культури. Вивчення феномена влади та пов'язаних з нею проблем має давню історію, починаючи від Платона, Аристотеля, Н. Макіавеллі, Ж. Бодена, Т. Гоббса, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш.Л. Монтеск'є, К. Маркса, В. Паретто, М. Вебера, Г. Ласуела та інших. В умовах розбудови державної незалежності України проблеми влади на всіх рівнях набувають особливого значення як у прагматичному відношенні, так і з точки зору необхідності теоретичних розробок найбільш доцільних та ефективних моделей влади, відповідних новим історичним обставинам і потребам суспільства

Сутність влади – це підкорення одного суб'єкта іншому або одних суб'єктів іншим суб'єктам. Універсальний і всезагальний організаційний принцип влади: командування. Влада не існує без командування і покори. Не політика, а власне, тільки внутрішньо притаманне владі відношення –

командування – визначає владу. Командуванню влада зобов'язана своїм існуванням. Її присутність у суспільстві апіорно: “Влада – це соціальне зосередження командування, що опирається на один або декілька прошарків або класів суспільства” [33, 39]. Висновок явно зроблено в конфліктній світоглядно-методологічній парадигмі, що належить представникам марксизму.

Тепер можна перейти до аналізу віддзеркалення у літературі змісту влади. При цьому зміст влади, формою прояву якої є регуляція та саморегуляція родового життя людей, у даному дослідженні розглядається не як сам по собі субстрат влади, як соціального явища, а як його внутрішній стан, сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих її елементів, між собою і з середовищем та зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну; в цьому сенсі сам зміст влади виступає як процес локалізації соціальної взаємодії людей у просторі та циклізації у часі.

Його, зміст влади, слід розглядати як специфічну комунікацію. Цікаво, що інструментом підкорення об'єкта управління суб'єкту управління виступає управлінська інформація, управлінська дія та управлінська мова. Про особливість інформаційного забезпечення регуляції та саморегуляції соціального процесу свідчить той факт, що на практиці виникла спеціальна мова, якою обслуговується регуляція соціальної взаємодії людей. Як аргумент на користь такого твердження, можна навести і факт видання спеціальних словників, в яких концентрується специфічний тезаурус для управління соціальним розвитком [156; 162, 163; 164].

Важливим моментом для подальшого аналізу влади технократії у суспільстві є визнання її атрибутивних властивостей. Серед останніх ми вважаємо найбільш суттєвими: по-перше, це – волю, що на засадах підстави детермінує поведінку суб'єкта владних відносин; по-друге, мету влади або прояв її цільового призначення [118; 177; 183]; по-третє, підпорядковуючу силу, вплив якої на людину здійснюється завдяки існування різновидів влади

і багатоманіття засобів її реалізації; по-четверте, соціальну відповідальність за зміст, форму існування і наслідки функціонування влади у суспільстві [8; 136; 187; 192].

Таким чином, термін “технократія” означає вид владного впливу на розбудову системи освіти, що часується з ХХІ століття. Характерними рисами владного впливу технократизму на інститут освіти є формальна й неформальна форма тиску; цілком легітимний набір специфічних засобів влади для управління освітою: від стереотипів, ідеології до насильницьких заходів постановки мети, засобів корекції, підготовки і розстановки кадрів; своєрідної методики оцінки результативності освітянської діяльності; з обмеженою формою відповідальності за наслідки технократичного втручання у соціальний розвиток світової спільноти і особистості.

Далі є сенс перейти й розглянути іншу складову центрального концепту дослідження, а саме: “освітні концепції ХХІ століття”. Компонент “освітні концепції ХХІ століття” ми досліджуємо через розкриття сенсу понять “освіта”, “концепція” і “ХХІ століття”. Тут не має потаємного смислу, оскільки ці терміни у галузі філософії освіти є сталими. Є сенс вважати, що термін освіта (образование – рос.) з’явився у російській педагогічній думці, у фарватері якої довгий час перебувала й українська педагогіка, одночасно з європейською. На це нас наштовхує підручник “Педагогіка”, що випущено у світ двома Академіями педагогічних наук – СРСР і НДР, у якому про цей феномен сказано: “Буквальний смисл терміну – “формування образу”. У цьому значенні його ввів у педагогіку Йоган Генріх Песталоцці. Це поняття у багатьох вимірах співпадає з широким розумінням виховання, тому термін “освіта” у широкому сенсі використовується для визначення навчально-виховного процесу. У педагогічній літературі поняття “освіта” відноситься понад усе до передачі та засвоєння знань, умінь і навичок, формування пізнавальних інтересів і здібностей, до спеціальної підготовки до професійної діяльності” [131, 109].

У сучасних вітчизняних підручниках з педагогіки термін “освіта” визначається наступним чином: “Освіта – це водночас і процес, і результат **завершеного навчання** (виділено – нами) (наприклад середнього, вищого, підвищення кваліфікації)” [197, 30].

Не вдаючись у деталі відмінностей різних змістів поняття освіти, зафіксуємо основні: а) як ідеал сучасної освіти співвідноситься з процесом формування, розкриття й використання потенційно безмежних здібностей і можливостей людини, внутрішніх резервів особистості; б) поняття освіти в сучасній культурі вживається зовсім в іншому контексті, який менш важливий, ніж перший, а саме – у контексті соціального інституту суспільства, який здійснює навчально-виховну діяльність у встановлених рамках, зі своїми специфічними засобами та змістом. Поглиблений зв’язок цього інституту з іншими, вплив його на всі сфери життя і культуру загалом має свою специфіку, пов’язану як з історично спадкоємними формами його розвитку, так і сучасними культурними інноваціями.

За умови такого неспівпадіння змісту терміну “освіта” звернемося до його визначення у законодавчих актах України. Так, у Законі України “Про освіту” визначається як “основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави” [57, 21].

У цьому Законі України позначається, що “метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями” [57, 21].

Далі зазначається як саме має здійснюватись освітянська діяльність в Україні, і тому це дуже важливо для нашого дослідження, що “освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної

свідомості, взаємоповаги між націями і народами” [57, 21]. У статті шість цього Закону України зафіксовані основні принципи національної освіти, серед яких немає технократизму. Це означає, що його треба оцінювати як зовнішній чинник, що впливає на систему освіти за принципом зовнішнього доповнення.

У вступі ми уже визначили, що досліджуємо прояв метастаз технократизму у горизонті тільки вищої освіти, тому є потреба уточнити складові цього поняття. У Законі України “Про вищу освіту” складова “вища освіта” визначається як “рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, систематичного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті і завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації” [56, 168]. Далі законодавець уточнює від чого залежить вища освіта (її зміст) “зміст вищої освіти – обумовлений цілями та потребами суспільства система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей, що має бути сформована в процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва” [56, 168].

Як бачимо, законодавець чітко ставить в залежність вищу освіту від перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва.

На практиці вища освіта транслює у свідомість людини так званий “дух епохи”. Потреба удосконалити освіту виникла з тієї причини, що наприкінці ХХ століття “дух епохи” піднявся на якісно іншу ступінь розвитку, розбурхавши ментальні засади етносу. Ми не зрозуміли своєчасно, або не сприйняли серйозно, попередження Гегеля про те, “що якщо тільки дух народу піднімається на більш високий рівень, всі моменти державного устрою, пов’язані з попередніми рівнями його розвитку, втрачають свою усталеність, вони повинні занепасти, і не існує сили, здатної їх утримати”

[37, 379].

Тут можна зауважити й протилежне, а саме, якщо дух народу треба підняти у ході розбудови української держави на більш високий щабель, то він може бути забезпечений тільки створенням якісно іншої системи вищої освіти. ”Дух епохи” – загальна парадигма розвитку освіти.

Це означає, що технократизм не завжди мав вирішальний вплив на освіту, а здобув його на етапі поширення індустріального способу виробництва; досяг свого розквіту разом із розквітом машинних засобів виробництва і має зійти зі сцени разом з відходом індустріальної цивілізації. На початку ХХІ століття, коли на арену виходить “дух епохи” інформаційної цивілізації, то технократизм, як явище, починає відігравати негативну роль.

Отже, термін “освіта” має етимологічний, семантичний і філософський смисли. Етимологічним і семантичним коренем його є “образ”. Корінь “образ” утримує зміст поняття (семантичний смисл) і його цільове навантаження (філософський смисл).

Таким чином, слово “образование” генетично утримує у собі свою мету як образ передбачуваного результату освітньої діяльності. Серед багатьох словесних назв поняття освіти – від англomовного “*education*” та російського “образование” (творити людську особистість згідно з певною моделлю, образом) – український термін виглядає напрочуд найточнішим, тому що слово “освіта” – це вістря, вісь життя (ось + vita) [85, 17].

Отже, феномен навчання наповнюється змістом, що несе у собі “дух епохи”. Звісно, що минула доба (індустріальна цивілізація) несла “свій” дух, а нова доба (інформаційна цивілізація) відповідно несе й “новий дух”. Якщо у новій добі присутній старий дух, то це означає, що епоха, що відходить у минуле затримує розвиток людини і є гальмом, що прагне загальмувати соціальний розвиток світової спільноти. І це завжди погано.

Додамо, що у ліберальній системі освіти, до якої так потужно прагне незалежна Україна, відповідальність за свою освіту несе Особистість. Галузь

освіта стає тільки виробником освітянських послуг, що купуються громадянами країни і світу. Держава не несе відповідальності за освітній ценз населення.

Тепер з'ясуємо у чому полягає сенс словосполучення “концепція ХХІ століття”. Термін “концепція” (від лат. *conception* – розуміння, єдиний задум, провідна думка) – система поглядів, що віддзеркалює певний спосіб бачення (“точку зору”), розуміння, трактовки будь-яких явищ, у даному випадку розвитку освіти, що презентує провідну ідею або (і) конструктивний принцип, що реалізує певний задум у теоретичній формі [123, 505].

Отже, концепція – це базовий спосіб оформлення, організації й розгортання дисциплінарного знання, що поєднує науку, теологію і філософію, як основні дисципліни, що входять до європейської культурної традиції, у руслі якої має формуватись українська національна система вищої освіти. Це продиктовано політичним рішенням увійти до спільноти країн-учасниць Об'єднаної Європи.

“Освітні концепції” у такому випадку є сенс розглядати як продукт міждисциплінарного дослідження, що вивчається сукупністю наук. Кожна з наук подає до освітньої концепції свою складову. Свій внесок в освітню концепцію вносять: педагогіка, що розглядає освіту як процес; соціологія освіти, що розглядає освіту як систему; педагогічна аксіологія, що вивчає освіту як цінність; педагогічна акмеологія, що розглядає її як сферу найвищих досягнень; філософія освіти, що виявляє цільові, стратегічні і методологічні орієнтири освіти й її взаємодію з іншими сферами суспільства, тобто розглядає освіту як результат. Останнє зауваження для нас має принципове значення, оскільки, досліджуючи технократизм в освіті через призму філософії освіти ми маємо за мету розглядати цю суперечність широко і на найвищому рівні узагальнення емпіричного матеріалу.

Як впливає з “Філософського словника соціальних термінів”: “Розмаїття концепцій при найпершому наближенні може бути узагальнено до

двох основних напрямків: сцієнтистсько-технократичного та антисцієнтистського. Для представників сцієнтистсько-технократичного напрямку є характерним прагнення до “раціоналізації” процесу виховання, розробки наукових “технологій виховання”, що ґрунтуються на конкретних наукових знаннях.

Також існують концепції “третього” проміжного характеру, які намагаються подолати альтернативність двох основних напрямків і поєднують у різному співвідношенні їх окремі надбання, принципи, положення. В СРСР, в Україні тривалий період панувала так звана “теорія комуністичного виховання”, основні положення якої знаходилися в руслі сцієнтистського напрямку, але включали також окремі елементи концепцій антисцієнтистських. В умовах плюралізації політичного і духовного життя суспільства в сучасній Україні розробляються різноманітні концепції виховання без штучного їх протиставлення. У багатьох із них важливе значення надається розробці системи національного виховання, соціалізації через національну культуру” [179, 134-136].

Що стосується частки “XXI століття”, то це, знову таки є предметом саме філософського аналізу, оскільки вимагає оцінювати освіту через призму світогляду, що буде провідним у XXI столітті (електронна педагогіка, міжпарадигмальна освіта, дистанційна освіта, освіта протягом життя або інше принципово нове бачення освіти, що має бути притаманним для XXI століття і третього тисячоліття).

Таким чином, розглянувши складові головного концепту даного дослідження, ми дійшли висновку, що концептуалізації підлягає дискурс формування, функціонування і розвитку технократизму, а також його владний вплив на систему сучасної освіти, провідного інституту самовідтворення і життєзабезпечення індустріального суспільства, а також його вплив на становлення освітніх систем, що часуються з Постмодернної доби, тобто презентують інформаційну цивілізацію.

Також видається за необхідне введення ряду конститутивних ознак філософського дискурсу технократизму в освіті. Перша конститутивна ознака – це ознака *теми*. Замість теми іноді говорять про *концепт*. Тематичний початок – технократизм в освіті – виступає однією із первинних підстав для утворення дискурсу й підтримки його відносної стабільності. Саме вона, тема освіти, стає домінантою технократичного дискурсу й тим самим диференціює його і ми повинні аналізувати його прояв не тільки у сфері освіти, а й спостерігати у суспільстві, завдяки чому ми глибше розуміємо властивості технократизму, його тотальний характер прояву у сфері освіти, а відповідно й наслідки його дії.

Друга конститутивна ознака – ознака *спільності* учасників освітянської практики, яка підтримує й відтворює дискурс технократизму, робить його самовідтворювальним у структурі суспільства. По-іншому, ми можемо констатувати, що технократизм в освіті, утворює специфічне коло спілкування представників різних галузей суспільного виробництва, що пов'язані між собою освітянською діяльністю і які здатні до реновації технократизму.

Третьою ознакою технократичного дискурсу є його досить *стійкий зв'язок з освітою* як соціальним інститутом самовідтворення суспільства. Іншим прикладом такого сталого зв'язку є релігійний дискурс, якому притаманні два, нехай і взаємозалежних, але різних дискурси – дискурс віри, інтерперсональний і притаманний персональному та дискурс церкви, службовий, інституціональний [35, 82-83].

Нарешті, четвертою ознакою є наявність *первинної типології технократичного дискурсу*, за точку відліку якої слід прийняти дихотомію персонального й інституціонального у явищі дискурсу. Це означає, що можна виділити два основних типи технократичного дискурсу в освіті: персональний (індивідуально-орієнтований) та інституціональний. У першому випадку суб'єкт виступає як особистість у всьому багатстві свого

внутрішнього світу, у другому – як представник певного соціального інституту, наприклад, освіти або управління. Отже, прояв технократизму слід шукати, як на рівні структури особистості, так і на рівні структури соціального інституту освіти. Більше того, він повинен мати прояв у соціальному цілому – організмі будь-якої країни.

Виходячи з того, що освіта складається з процесу навчання і виховання, то саме їх слід розглядати як два канали технократичного впливу на особистість. Різниця між ними полягає у тому, що по каналу навчання може транслюватись інформація або технічні знання і методологія вирішення практичних проблем і тут присутність суб'єкта – носія технократичних ідей не обов'язкова. Інша річ, коли мова йде про виховання. Тут присутність суб'єкта освітньої діяльності – технократа – обов'язкова, оскільки він впливає по каналу виховання шляхом передачі ідеалів і зразків поведінки, дії, методами практичного управління суспільством і освітою, широко застосовуючи ірраціональні засоби впливу на особистість, тиснучи на її підсвідомість.

Одночасно постає питання про запобіжники посиленню технократичного впливу на особистість і на галузь освіти, оскільки його ідеологія, механізм впливу, що живиться науковим знанням теоретично має посилюватись, а практичний вплив на розвиток особистості й освіти на етапі глобалізованого переходу світової спільноти до інформаційної фази фактично має зменшуватись, оскільки він несе у собі деструктивізм [100, 218-227].

Далі є сенс розглянути у ретроспективному вимірі становлення явища технократизму, оскільки тоді більш зрозумілим буде для нас його генезис, сутність і зміст, механізм його дії, визначити які тенденції у суспільстві і освіті він породжує і живить, а також якими саме методологічними інструментами його слід досліджувати.

1.2. Еволюція технократичних концепцій

Метою даного підрозділу є здійснення ретроспективного аналізу процесу становлення умов та зародження й визрівання технократизму, як суспільного явища, що охопило увесь сучасний індустріалізований світ і набуло відвертої тоталітарної форми, що здатна гальмувати розвиток соціального інституту освіти на етапі переходу світової спільноти до інформаційної фази розвитку.

Передумови появи технократизму ми пов'язуємо з розвитком загальної філософії, що була провідним фактором накопичення наукових знань за часи так званого Передмодерну. Напрямом філософії, що працював на породження технократизму, була філософія науки. Технократія проходила інкубаційний або латентний період становлення.

Закономірно, що початок формування філософського дискурсу технократизму доречно “прив'язувати” до поняття “техне” в контексті розрізнення Аристотелем теорії (*theoria*), праксис (прахія) та пойдесис (*poiesis*). Пізніше з'явились поняття “артефакту” (штучне та природне) “техніки”, “технології”, “технічного знання”, “технічних наук” та ін.

Платон у діалозі “Держава” відстоює тезу про те, що управляти ідеальною державою повинні філософи. В XVII столітті ідея використання наукових знань для управління суспільством одержала розвиток у працях Ф. Бекона. Однак це можна вважати лише слабким натяком на майбутні технократичні теорії, поява яких стала можливою тільки на певній стадії суспільного прогресу.

Першу цілісну концепцію про вплив науки, виробництва й технічних фахівців на соціально-політичні процеси розробив А. Сен-Сімон. Саме він стверджував: “...при сучасному стані знань і цивілізації одні тільки промислові і наукові принципи можуть служити підставою громадської організації”. Отже, управління суспільством повинне будуватися на суцільно раціональних, наукових основах. Однак Сен-Симона правомірно називати

предтечею технократизму, а не першим його ідеологом.

Для того, щоб говорити про технократію, насамперед було необхідно, щоб виник достатньо численний прошарок науково-технічних фахівців. А це відбулося лише в другій половині XIX століття із завершенням промислової революції в передових країнах, коли почалося масове застосування машин у виробництві, а потім і в інших сферах. У цьому зв'язку представляється надзвичайно вдалим термін “технокультура”, застосований Ж.-П. Кантенем для характеристики змісту західноєвропейської цивілізації.

Позитивні умови для активізації буття технократії визріли за часи існування так званої доби Модерну. Тут повною мірою проявились здобутки філософії науки і філософії техніки. Філософія науки – самостійна філософська галузь знань, що досліджує специфічні проблеми науково-пізнавальної діяльності, а також розділ різних філософських напрямків в якому розглядаються загальні проблеми, пов'язані з існуванням науки у суспільстві. “Філософія науки – галузь філософії, яка досліджує феномен науки в історичному розгортанні всіх його соціокультурних вимірів” [174, 679].

Філософія науки склалася як окрема галузь знань півтора століття тому. Проблематика її визначається аналізом науки як реальності, що існує за власними специфічними законами: узагальнення уявлень філософії щодо проблем взаємозв'язку науки й суспільства; з'ясування взаємозв'язку науки й суспільства. Історично самостійність галузі знань філософії науки визначається, як відомо, чотирма етапами її еволюції: допозитивістським, позитивістським, неопозитивістським, постпозитивістським. Проблемне поле філософії науки суттєво змінювалося в процесі історичної еволюції цих етапів.

У межах німецької класичної філософії (Кант, Шеллінг, Фіхте) виникає філософське обґрунтування можливості існування системи наукового знання. Філософія науки вперше виявилась як самостійна галузь знань у працях

О. Конта, Дж.С. Мілля, Г. Спенсера, У. Уевелла. Тоді здійснено спробу привести науково-пізнавальну діяльність у відповідність; методологічних ідеалів науковості, проголошених філософією Просвітництва. Центральну проблему визначали явні неузгодженості між процесом поглиблення диференціації, розподілу науки та процесом ненаукової інтеграції надбань наукового пізнання у техніці. Створені машини – реальний продукт практичного синтезу інженерами надбань фізики, хімії, математики, естетики, етики, психології, економіки тощо, наука не знаходила наукових принципів та визначень для обґрунтування раціонального синтезу знань.

Другий етап філософії науки пов'язаний з усвідомленням результатів революційних зрушень у науці кінця XIX – початку XX століть (Е. Мах, А. Пуанкаре, П. Дюгем, Н. Бор). Тоді головним предметом аналізу стали проблеми обґрунтування основних положень науки, пошук визначення специфіки науковості. Надбанням стало визначення структури наукового знання як незалежного від онтології утворення, що може аналізуватися у формі самостійного предмета.

Третій етап розвитку філософії науки характеризується розгортанням емпіричного аналізу структури наукових знань (логічний емпіризм, логічний атомізм). У ньому домінує програма аналізу мови науки, сформульована неопозитивізмом (Віденське коло, Берлінська група – Шлік, Карнап, Вітгенштейн, Гедель, Рейхенбах, Гемпель та ін.). Філософія аналізу виявила хибність ототожнення науково-пізнавальної діяльності з формальними структурами знання, як незалежними від онтологічних та гносеологічних передумов.

Четвертий етап пов'язаний з дослідженнями, проведеними постпозитивістською філософією науки (Поппер, Кун, Лакатос, Полані, Тулмін, Агассі, Фейєрабенд), що спрямовувалися на пізнання процесів формування, зміни та еволюції структури наукових знань. Дотримуючись принципів філософія науки як самостійної галузі знань, постпозитивізм

(критичний раціоналізм, історична школа) розглядає історичну динаміку зміни систем знання, когнітивні передумови виникнення конкретних наукових уявлень, соціокультурну детермінованість наукових уявлень.

Отже, головною вадою у цей час стало те, що поширення ідеї методологічного релятивізму привело до відмови дослідників від ідеалу єдиної універсальної наукової методології.

Наступний крок у формуванні дискурсу технократизму було здійснено завдяки інженерам, що мали схильність до філософських узагальнень. Серед них Й. Бекман та його *“Allemente Technologie”*. Протягом XVIII століття з’являються поняття “технології” та “ідеології”. Ціла низка інженерів опрацьовує даний напрямок, використовуючи власну семантичну призму. Найбільш відомими є поняття “технології” у Г. М. Поппе та “технологіки” у Е. Гартіга. Тут окремо треба згадати аналіз “технічного” Ф. Рело та висвітлення “технічної освіти” А. Рідлером.

Позитивний внесок у цей напрям філософської думки внесли перші офіційно визнані “філософи техніки”. Е. Капп у праці “Основні напрямки філософії техніки” висвітлює так званий “антропологічний критерій” і викладає вчення про “органопроєкцію”. Поряд з цим автором слід назвати й інших, наприклад, А. Еспіноса: виникнення і розвиток технології в межах “філософії дії”; А. Нуаре про “знаряддя”, його виникнення та роль в історії людства; Ф. Бона з його ідеями про місце філософії техніки у вченні про людину.

Перші роботи, присвячені філософському осмисленню проблем техніки, були видані більше ста років тому. Так, уже в 1877 р. у Брауншвейгу виходить у світ книга філософа-антрополога Е. Каппа “Підстави філософії техніки”, яку прийнято вважати початковим пунктом систематичної філософської розробки проблем техніки. Приблизно в цей же час у Франції А. Еспінас працює над побудовою загальної теорії техніки, заснованої на філософському підході й філософських термінах, завершення якої станеться

до 1897 року. З робіт російських філософів необхідно згадати такі праці видатного інженера П. Енгельмейера, як “Теорія творчості” (1910) і “Філософія техніки” (1910-1913). Роботи, присвячені технічній проблематиці, на рубежі століть публікуються також і в Англії.

Справжній інтерес до філософської рефлексії проблем техніки, датується куди більш пізнім часом і починається із Всесвітніх філософських конгресів у 1968-му році у Відні, 1973 року у Варні, 1978 року у Дюссельдорфі. Із цього часу кількість публікацій, присвячених філософії техніки, починає бурхливо рости. Хоча, і в цей час ряд філософів висловлюють певні сумніви в тому, що в галузі техніки можуть існувати якісь цікаві, з погляду філософії, проблеми.

Строгого й однозначного філософського визначення самого поняття “техніка” не існує дотепер. Для вітчизняного дослідника таке становище збільшується труднощами перекладу, а саме розходженням у значенні слів “техніка” і “технологія”. Ще П. Енгельмейер увів вперше у вітчизняну філософію термін “філософія техніки”, яким ми користуємося дотепер. У той же час, аналогічний термін в англійській мові – найбільш масовий і доступний літературі – виглядає як “*philosophy of technology*”, але зовсім не як “*philosophy of technique*”.

Таким чином, міркуючи про “філософію техніки” у західному її розумінні, ми змушені говорити, скоріше, про “філософію феномена нероздільних техніки-і-технології”, інакше багато міркувань сучасних західних авторів ризикують залишитися зрозумілими неадекватно. Так, наприклад, французький філософ Ж. Еллюль визначає “техніку” як “суму раціонально вироблених методів, що володіють безумовною ефективністю... у будь-якій сфері людської діяльності” – і тут мова йде саме про *technology*, техніки-і-технології.

Неможливо не згадати про класичні праці К. Маркса та Ф. Енгельса, у яких вони теоретично обґрунтували закономірність розвитку машинного

виробництва, геніально визначили його місце у життєдіяльності людини і суспільства, позначили ризики і негаразди що вони несли людині праці, пояснили перші протести людини проти наступу техніки і технократії на права і свободи людини.

Протягом ХХ століття формування умов для посилення технократизму отримало бурхливе зростання. Це можна спостерігати на подальшому розвитку філософії техніки. Згадаймо про концепцію техніки і технічної творчості П. Енгельмайера, а також добре відомі нам праці “Людина і машина” М. Бердяєва, “Обвинувачення машини” У. Муньє або концепцію техніки К. Ясперса.

У відомій праці Х. Ортега-і-Гассета “Техніка в концепції людини” ми спостерігаємо уже прямий зв’язок техніки і людини, наслідків її впливу на людину. Ця проблема отримала подальший розвиток у вченні М. Гайдеггера про “постав”. У подальшому на цьому напрямку спостерігається наближення філософської думки до освіти, оскільки Ф. Рапп, Т. Ропполь безпосередньо займались проблемою “Філософія техніки” і розвитком технічного знання. До цього приєднується “Філософія та антропологія техніки” А. Хуніга та Х. Заксе.

Філософія техніки, як проміжний напрям філософських досліджень, з одного боку, тяжіє до соціальної філософії, про що у свій час говорили Х. Люббе та Х. Цимерлі, а з другого, – сьогодні ми її, філософію техніки, поширюємо на філософію освіти шляхом участі технократизму у формуванні ідеології і принципів управління галуззю освіти.

Концептуалізація технократизму, як соціального явища, відбулась завдяки потужному інтелекту Т. Веблена, який визнаний в усім світі “батьком технократизму” (справедливості заради слід зазначити, що одночасно подібні ідеї розробляв російський вчений О. Богданов).

У своєму аналізі Т. Веблен виходив з логіки розвитку капіталістичних виробничих відносин. На його думку, працівники індустріального

машинного виробництва стають автоматично зацікавлені в його кращому функціонуванні. Принцип ефективності перетворюється для них у фетиш-спосіб поведінки. Але на відміну від К. Маркса авангардну роль у протистоянні з капіталом Т. Веблен відводив не пролетаріату, а технічним фахівцям, інженерам.

Унікальна роль в індустріальному виробництві, ріст чисельності інженерно-технічних працівників, їх природний “інстинкт майстерності” роблять цю соціальну групу, за оцінками Т. Веблена, “справжнім генеральним штабом індустріальної системи”. Саме він обґрунтовував необхідність поставити виробництво під повний контроль інженерів: “Матеріальний добробут суспільства в необмежених масштабах визначається належною роботою цієї індустріальної системи й тому необмеженим контролем інженерів, які єдині здатні компетентно керувати”. Але інженерно-технічні фахівці не повинні обмежуватися контролем над виробництвом. Вони мають достатні знання й умінням для перетворення всього суспільства загалом. Для того, щоб привести відсталі у своєму розвитку інституціональні форми у відповідність із новітніми технологічними змінами, їм необхідна тільки свобода дій. Сформований із провідних спеціалістів промисловості, транспорту і сфери послуг рада інженерів буде діяти, на думку Т. Веблена, опираючись на принципи “виробничої ефективності, ощадливого використання ресурсів і справедливого розподілу споживаної продукції”.

Таким чином, у момент свого зародження теорія технократії носила досить радикальний характер. Наприкінці 20-х років минулого століття послідовники Т. Веблена в США спробували здійснити його ідею створення організації технічних рад для здійснення “революції інженерів”. До початку 40-х років ХХ століття технократичні організації виродилися в екстремістський рух, які незабаром зникли з політичної сцени США.

Неможливість реалізації концепції “бунту інженерів” не означала

занепаду технократизму. Навпаки, ідеї про перехід влади до технічних фахівців усе ширше поширювалися в західному суспільстві, хоча й не в настільки радикальній формі, як у Т. Веблена. Основу нової форми технократизму склали теорії Д. Бернхейма, П. Сорокіна, І. Шумпетера про відділення в умовах зрілого індустріального суспільства функції управління від функції володіння. У цей період мова йде вже про “революцію менеджерів”, у ході якої влада переходить від власників до технократів, але не безпосередньо до інженерів, а до прошарку професійних керуючих – менеджерів.

Найбільш типовим представником технократичних ідей на даному етапі варто визнати Д. Гелбрейта. Перехід влади від одного класу до іншого він зв’язував зі зміною співвідношення основних факторів виробництва, таких, як земля, капітал, праця, знання. Аналізуючи наслідки НТР, Д. Гелбрейт зробив висновок: “Досвід минулого дає підстави припускати, що джерело влади в промисловому підприємстві переміститься ще раз – цього разу від капіталу до організованих знань. І можна припускати, що це знайде відображення в перерозподілі влади в суспільстві”.

Як відзначає цей ідеолог технократизму рішення, прийняті на промисловому підприємстві у силу технологічних особливостей сучасного виробництва є продуктом діяльності не окремих осіб, а певних груп людей. У результаті майже всі питання вирішуються в глибинних ланках виробництва, і лівова частина управлінських функцій належить інженерам, технологам, економістам та іншим фахівцям. Їхня інформація визначає остаточне рішення.

Відтепер не власники і навіть не адміністрація направляє діяльність підприємств, установ, а справжнім мозком сучасного виробництва є стала сукупність фахівців, яку Д. Гелбрейт назвав “техноструктурою”: “Ця сукупність людей, яка володіє різноманітними технічними знаннями, досвідом і здібностями, у яких переважають знання сучасних промислових

технологій і планування. Вона охоплює численне коло осіб – від керівників сучасного промислового підприємства майже до основної маси робочої сили і містить у собі тих, хто має необхідні здібності і знання”.

Форми впливу використовуються технократією приблизно ті ж, що й на виробництві. Адже в розвиненому індустріальному суспільстві відносини настільки ускладнилися, що не існує готових політичних рішень, а існує процес прийняття рішень, у якому зайнято багато людей протягом досить тривалого часу. Будь-яка політична або соціальна акція має потребу у технічних знаннях, абсолютно необхідних для вирішення проблем, що виходять за межі інтуїції чистих політиків і потребуючих специфічних знань компетентних фахівців. А з тих пір, як держава стала втручатися в усі сфери життя, потреба в експертах різко зросла. В результаті експерти-технократи, які володіють інформацією, можуть забезпечувати прийняття вигідних їм рішень. Точніше навіть буде сказати – рішень, що не суперечать інтересам технократії. Це веде до поступового зрощування виробничої технократії і державної бюрократії.

Треба зазначити, що протягом ХХ століття технократизм декілька разів змінював свою ідеологічну упаковку шляхом обґрунтування нових привабливих концепцій. Так, наприклад, Концепція “революції інженерів”, що була запропонована Т. Вебленом у 20-х роках минулого століття у 60 роки цього ж століття була змінена на теорію “єдиного індустріального суспільства” Р. Арона та теорію “конвергенції”. Зміну концепцій можна вважати етапами еволюції технократичного руху.

Ранній технократизм в XVIII-XIX століттях пройшов етапи техноцентризму – ототожнення суспільства з політичною або економічною “машиною”. Пізніше, в XIX столітті була сформульована ідея влади “індустріалів”, промислового патриціату й “капітанів індустрії”. На зорі ХХ століття Т. Веблен висунув ідею “революції інженерів”, яка, на думку його послідовників, повинна була привести до системи “техната” – владної

вертикалі “рад інженерів” [206, 4]. Тоді ж заговорили і про інструмент революції і влади інженерів – технічний саботаж. Відзвук ідеї непідвладності функцій інженера волі його роботодавця можна вловити в діалозі Олвіна Тоффлера з Акіо Моріта, одним із засновників імперії “Соні”.

Японець зізнався американському соціологові, що він може “наказати робітникам фабрики почати роботу рівно о сьомій годині ранку. Але я не можу дослідникові-інженерові, – продовжував А. Моріта, – наказати вийти на роботу о сьомій ранку і при цьому мати творчу ідею” [170, 255].

О. Тоффлер [171] і А. Моріта, природно, не могли враховувати засекречений досвід сталінських “шарашек”, де з-під ціпка творили видатні радянські інженери, наприклад, А. Туполєв і С. Корольов; де “за графіком” планувалися чергові “відкриття і подвиги”.

При цьому слід зазначити, що термін “технократія” вперше використав американський дослідник В. Сміт у серії статей, опублікованих ним у 1919 році у журналі “*Industrial Managment*”. У буквальному перекладі із грецького це слово означає “влада майстерності”.

Незважаючи на гостру критику, переможна хода технократії тривала. Не дивно – адже її принципи відповідали логіці технокультури, символ віри якої – раціоналізм, ефективність, влада над природою. Однак досить істотно змінюється розуміння соціальної сутності технократії. В умовах, в яких розгорнулася науково-технічна революція, техніцизм доповнюється сцієнтизмом.

В 1949 р. вийшла у світло праця Ж. Фурастьє “Велика надія XXI століття”, що стала прапором буржуазно-реформістського технократизму. На думку Фурастьє, інтенсивний технічний і науковий розвиток відкривають перед людством можливість еволюції у бік створення так званого “наукового суспільства”, врятованого від тягара політичних, соціальних, релігійних і інших антагонізмів. Наука й техніка в цьому прийдешньому суспільстві стануть основою життєдіяльності не тільки

соціального організму як цілого, але рівною мірою й окремими індивідами, що входять до складу цього цілого [201].

“Комп’ютерна утопія”, запропонована Фурастьє, була оцінена як “Найбільша надія ХХ століття”. У більш пізніх своїх роботах французький автор стверджує, що завдання науки полягає в тому, щоб унеможливити існування застарілої системи цінностей і створити фундамент для нової, а це, вважає він, буде пов’язане з виникненням нової космічної релігії, що з’явиться цілющим початком, який пронизує всю тканину прийдешнього “наукового суспільства”. Цю реконструкцію роблять, за Фурастьє, прихильники науки, точніше, теологи, “перейняті науково-експериментальним духом і знайомі з найбільшими досягненнями науки”.

Погляди Ж. Фурастьє є своєрідним джерелом багатьох інших технократичних поглядів. У цьому легко можна переконатися, звернувшись до зразків технократичного мислення, представлених, зокрема, у праці Д. Белла “Майбутнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування” (1973 р.), в якій він говорить про прийдешнє “нове суспільство” побудоване структурно й функціонально в прямій залежності від науки і техніки. Д. Белл, доводить, що в цьому, як він його назвав, постіндустріальному суспільстві, визначальна роль належить в кінцевому підсумку різним видам наукового знання, які необхідні для широких технологічних інновацій в економіці, а тому головним інструментом прийняття рішень є інтелектуальні технології. Відповідно до цього “постіндустріальне суспільство” за Беллом, характеризується новою соціальною структурою, що базується не на відносинах власності, а на знанні й кваліфікації. У праці “Культурні протиріччя капіталізму” – проголошені раніше ідеї Д. Белл доводить до розриву між економікою і культурою відповідно до концепції “роз’єднаності сфер”.

З. Бжезинський у своїй книзі “Між двома століттями” стверджує, що постіндустріальне суспільство стає технотронним суспільством у результаті

безпосереднього впливу техніки і електроніки на різні сторони життя суспільства, його соціальну структуру і духовні цінності. Хоча З. Бжезинський, як і багато інших прибічників технократичних ідей, постійно говорив про соціальні зміни, що мають глобальний характер, на ділі посилення на розвиток науки й техніки використовуються ним лише для того, щоб довести здатність суспільства зберегти себе в умовах змін, що відбуваються у світі.

Технократичні тенденції яскравий розвиток одержали в Г. Кана й У. Брауна: “Наступні 200 років. Сценарій для Америки й усього світу”. Зачіпаючи в ній питання про роль і значення науки і техніки (є вони силами добра або зла), автори говорять про “фаустівську угоду”, яка нібито існує між людством і наукою й технікою. Здобувши могутність за допомогою науки і техніки, людство піддає себе небезпеці, що у них закладена.

У західній філософії все більшою мірою виявляється прагнення уникнути популяризації технократизму. К. Ясперс відзначає, що в Європі майже зник прометеївський інтерес до техніки. Відкидаючи погляд про “демонізм” техніки, К. Ясперс вважає, що розвиток техніки спрямований на те, щоб у ході удосконалення трудової діяльності людини відбувалась зміна й самої людини. Більше того, на його думку, вся подальша доля людини залежить від того способу, за допомогою якого вона підкоряє собі наслідки науково-технічного розвитку. За К. Ясперсом – техніка – тільки засіб, сама по собі вона не гарна. Все залежить від того що з нею зробить людина, чому вона служить, у які умови вона її ставить. Все питання в тому, що за людина підкорить її собі, якою виявить вона себе з її допомогою. Техніка не залежить від того, що може бути нею досягнуте, вона лише іграшка в руках людини.

Звертаючись до соціальних проблем, що виникають у зв’язку із застосуванням нової технології, англійські дослідники – член Національної ради по економічному розвитку Я. Бенсон і соціолог Дж. Мойд вважають, що “швидкі технологічні зміни, які розгортаються в умовах вільного ринку,

спричиняють надмірні економічні, соціальні, особистісні витрати з боку тої частини суспільства, що найменше в стані їх витримати”.

Сформувався принципово інше середовище для еволюції соціальних систем, що отримало назву доби Постмодерну. Умови буття технократизму у системі добре організованих суспільств за цей час якісно змінились. Вони, умови, стали фактором самовідтворення прошарку технократів, що отримав реальну владу і користувався нею у власних інтересах. На тілі соціального організму будь-якої країни у цей час можна було побачити як пишно зацвів бюрократизм, який довів особистість людини до стану “гвинтика” у величезній бюрократичній машині якою стали зверхдержави. Далі ми повернемося і окремо розглянемо реалізацію технократичної парадигми у межах СРСР.

Теоретична думка, яка направлялась технократами, обґрунтована у 70-х роках ХХ століття на засадах технологічного детермінізму породила навіть теорію технотронного суспільства. Суть її полягала у тому, що з поглибленням сучасної науково-технічної революції виникає якісно новий тип суспільства, заснований на нових досягненнях електроніки, інформатики, кібернетики, що розвивається за логікою науково-технічної раціональності та інтелектуальної технології, не зазнаючи істотних впливів з боку соціальних, політичних чи культурних сфер життя суспільства.

Негативним результатом доби Модернізму було те, що у свідомості світової спільноти набула значного поширення технофобія (від “техніка” і гр. *phobos* – побоювання, страх), тобто сформувався специфічний умонастрій, філософсько-світоглядна і життєва позиція людини та певної частини суспільства, що пов’язані з песимістичним та нігілістичним ставленням до техніки, з негативною оцінкою перспектив та наслідків науково-технічного прогресу як антигуманних, ворожих людині і природі.

У більшості представників екзистенціалізму техніка виступає як символ панування і навіть насилля над людиною і природою. Ідеї “нульового

росту” і навіть “шоку від майбутнього” висувають деякі діячі Римського клубу. Проте саме в останній чверті ХХ століття технофобія набуває загального поширення. Це обумовлено насамперед загостренням глобальних проблем сучасності й технократичним характером розвитку науки і техніки.

Після деякого падіння популярності технократичних ідей, викликаного кризою індустріального суспільства на рубежі шістдесятих-сімдесятих років минулого століття, на Заході починається “нова технократична хвиля”. У цьому зв’язку першорядного значення набувають три з п’яти основних характеристик даного суспільства, сформульовані Д. Беллом: центральне місце теоретичного знання як джерела нововведень і формулювання політики, домінування в професійній структурі фахівців і “технічного класу”, прийняття рішень на основі нової “інтелектуальної технології”. Наука перетворилася, на думку Д. Белла, у головний стрижень суспільного прогресу, а кодифіковане теоретичне знання стало основою управління в будь-якій сфері.

Неминучим наслідком названих процесів Д. Белл вважає зміни в правлячій еліті. Оскільки в постіндустріальному суспільстві технічна кваліфікація стає основою, а освіта – засобом досягнення влади, на перший план виходить науково-технічна інтелігенція, і насамперед вчені. Причому мова йде не тільки про управління економікою. Саме в політичні процеси, за твердженням Д. Белла, науково-технічні фахівці залучені як ніколи раніше. Члени “нової технократичної еліти” з їхніми інтелектуальними технологіями (системний аналіз, лінійне програмування й т.п.) стали тепер “невід’ємним елементом формулювання й аналізу при прийнятті рішень”. Здавалося б, позиція Д. Белла мало відрізняється від поглядів Д. Гелбрейта, крім того, що останній пріоритетною групою вважав не вчених, а фахівців-виробничників. Однак на відміну від колишніх апологетів технократії Д. Белл дає скоріше негативну відповідь на питання про можливість перетворення науково-технічних фахівців у політично панівний клас. Цьому перешкоджають

щонайменше три фактори. По-перше, стверджує Д. Белл, поряд зі знаннями й освітою найважливішими джерелами влади, принаймні в цей час, продовжують залишатися власність і політична діяльність. Отже, бюрократія й власники зберігають свої позиції в правлячій еліті. По-друге, науково-технічні фахівці не є монолітно згуртованою групою з єдиними інтересами. І в реальних політичних ситуаціях, на думку Д. Белла, “вчені можуть розділятися ідеологічно, і різні групи вчених діятимуть разом з різними групами інших еліт”.

Сама ж головна перешкода на шляху панування технократів – це специфіка політичної сфери. “Політика в тому виді, як ми її розуміємо, – пише Д. Белл, – завжди має пріоритет перед раціональним і найчастіше порушує раціональність”. Науково-технічні знання можуть виступати як необхідний компонент політичних рішень, але ідея раціонального рішення, що влаштовує всіх, є утопією. Реалізувати її на практиці не уявляється можливим. Політика – це завжди зіткнення інтересів різних груп людей, а управління ними – результат компромісу, вольового ірраціонального рішення. Тому, як зауважує Д. Белл: “Технократ у владі – це просто один з різновидів політика, як би він не використовував свої технічні знання...”.

Визнаючи, що в житті суспільства майбутнього, у тому числі й політичній області, фахівці будуть відігравати переважну роль, Д. Белл не ототожнює цю роль із політичним пануванням. “Еліта знання” може ставити проблеми, ініціювати нові питання і пропонувати технічні рішення для можливих відповідей, але дуже часто не має влади сказати “так” або “ні”.

У цьому зв’язку, технократію можна розглядати як вплив на владу, співучасть у ній разом з іншими елітами, але не як політичне панування вчених та інженерів. Якщо А. Сен-Сімон мріяв про той час, коли “уряди не будуть більше управляти людьми”, то Д. Белл не допускає можливості повної заміни політики наукою. Він робить однозначний висновок: “Всупереч мріям ранніх технократів, таких як Сен-Сімон, який сподівався, що вчені будуть

правити, стало ясно, що політичні відносини займають найважливіше місце в суспільстві і що відношення знання до влади звичайно підлегле”.

Таким чином, наш ретроспективний аналіз еволюції технократичних концепцій [101, 52-61] доводить, що:

– по-перше, явище технократизму у своєму розвитку пройшло мінімум три етапи: латентний, коли технократизм практично не впливав на державну владу; об’єктивного панування, коли він ефективно управляв соціальним розвитком суспільства, що цілком співпадає з розквітом індустріальної цивілізації або доби Модерну; а нині він закономірно сходить з арени, оскільки настає пора Постмодернізму, у межах якої розгортається інформаційна цивілізація і панівним способом суспільного буття стає духовне виробництво;

– по-друге, центральною у технократичних концепціях є ідея про можливість ефективного функціонування влади, заснованої на науковій компетенції, про можливість заміни політичного суб’єктивного рішення рішенням раціональним і об’єктивним. Головною об’єктивною претензією на мандат влади з боку технократів служить всезростаюча роль спеціальних знань в управлінні не тільки виробничими, але й соціально-політичними процесами, а також значення науково-технічного прогресу для розвитку сучасного суспільства загалом;

– по-третє, протягом ХХ століття технократія набрала потужну силу і поступово перебрала на себе функцію управління суспільством. При цьому дане поняття одержало три тлумачення: 1) теоретичні концепції влади, заснованої не на штучній ідеології, а на об’єктивному науково-технічному знанні; 2) тип соціально-політичного устрою суспільства, практично реалізуючи принципи цієї концепції; 3) соціальний прошарок носіїв науково-технічного знання, що виконують функції управління;

– по-четверте, технократична ідеологія за останні десятиліття одержала поширення практично у всіх країнах індустріалізованого світу. Але водночас

вона сильно відрізняється від так званого класичного технократизму, виразником якого був Т. Веблен. Еволюція технократичних ідей відбувалася, по-перше, від надії на повну заміну політики раціональним науковим управлінням до прагнення максимально деідеологізувати політику й забезпечити всебічну науково-технічну експертизу управлінських рішень, а, по-друге, від ілюзій про суспільство, у якому при владі перебувають винятково інженери і вчені, до визнання технократів однією із пануючих еліт сучасного суспільства;

– по-п'яте, на стадії зрілого індустріального суспільства технократія починає впливати на політичну владу. Посилення інтенсивності даного впливу пов'язане з поширенням у суспільстві технокультури, що раціоналізує й механізує всі сфери життєдіяльності. Політична роль технократії базується на її науковій компетенції, володінні спеціалізованою інформацією й методикою прийняття ефективних рішень. У цьому зв'язку виконання владних функцій технократією має нібито два рівні. З одного боку, науково-технічні фахівці на стадії підготовки управлінських рішень, виступають як експерти з окремих проблем, мають можливість впливати на кінцевий результат. З іншого боку, фахівці з технічною освітою стали все частіше займати керівні посади, причому не тільки в промисловій і науковій сферах. Утворилася технократична еліта, для якої виконання безпосередньо управлінських функцій стало основним змістом професійної діяльності. Більшість сучасних закордонних дослідників сходяться на тому, що пріоритетне значення в цей час має перший спосіб впливу;

– по-шосте, формування технократії як соціального прошарку і перетворення її в органічний елемент пануючої еліти представляють закономірний результат розвитку західної техногенної цивілізації. У радянський період специфічний варіант технократичної еліти представляв директорський корпус разом з міністерською бюрократією, але сьогодні директора підприємств відносяться скоріше за все до категорії власників, а

не менеджерів. Таким чином, стара радянська технократія трансформувала свій колишній соціальний статус, а нова вітчизняна технократія, яка відповідає стандартам західного суспільства, ще не сформувалася у політичну силу;

– по-сьоме, дивні метаморфози відбуваються з умовами, що рухаються за алгоритмом: передумови – умови – фактор розвитку системи освіти і це є цілком закономірна річ, оскільки умови перетворюються у фактор і навпаки – фактори за певних обставин стають умовами.

1.3. Принципи, методи та категоріальний апарат роботи

Метою даного підрозділу є обґрунтування способу організації дослідження і вибір інструмента для вивчення проблемної ситуації, що покладена в його основу. Світоглядні, ідеологічні та методологічні принципи, що закладені в теорії, застосовані нею засоби та методи пізнання, система її понять та структура системи – усе це повинно складати щось взаємопов’язане й взаємообумовлене, тобто нерозривне ціле. Аналіз впливу технократизму на суспільство і його підструктуру – систему вищої освіти не становить винятку в зазначеному відношенні.

При цьому нам слід виходити, як мінімум, з двох обставин: по-перше, з того, що предмет дослідження, завдяки складовій “освітній концепції XXI століття” вже знаходиться поза межами сьогодення і тому вивчати його методологічними засобами доби Модерну, звісно можна, але повноти картини і ефективних пропозицій щодо удосконалення системи вищої освіти принципово отримати неможливо; а по-друге, – як наслідок, він, предмет дослідження, має проблемний характер, оскільки нині відсутні відповідні засоби його освоєння, що знаходяться у сфері Постмодернової доби соціального розвитку.

Це означає, що треба залучити апарат синергетики, оскільки, як пише

В. Кремень: “синергетична парадигма – принципово новий шлях для освіти. Це стосується розв’язання суперечностей між стабільністю, загальною необхідністю і змінністю, хаотичною випадковістю. Синергетика вперше у розвиткові науки розкрила суттєву роль саме *випадкових флуктуацій*, які здійснюються на певних етапах розвитку складних відкритих систем. Розвиток будь-яких із цих систем, після проходження старою організацією свого критичного стану, може відбуватися в різних, у тому числі протилежних, напрямках. Це і є методологічною основою введення в синергетичну парадигму принципів моралізму та релятивізму, що й застосовує філософія освіти” [80, 495].

Динаміка сучасного економічного, соціально-політичного і культурологічного трансформування українського суспільства вимагає інтегральної оцінки системи освіти загалом і вищої освіти зокрема. Українське суспільство прийшло до необхідності формулювання нової філософії вищої освіти. Сутність сучасної вищої освіти полягає в першу чергу і головним чином у формуванні цілісної, адекватної картини світу, у трансляції новим поколінням досягнень науки, когнітивної та гносеологічної культури світобачення й світозасвоєння. Вища освіта виступає як один із визначальних каналів трансляції культурних цінностей, акумульованих у даному соціумі протягом тривалого історичного періоду.

Співвіднесення освіти з глобальними проблемами сучасної цивілізації і ціннісними орієнтирами сучасної культури закономірно й неухильно актуалізує філософське та педагогічне осмислення освітніх проблем. На даному етапі зміни освітніх концепцій можна виділити щонайменше три основні тенденції перетворень у сфері освіти. По-перше, світову тенденцію зміни основної парадигми освіти (криза класичної моделі й системи освіти, і, як наслідок, – розробка нових фундаментальних ідей у філософії, соціології освіти та гуманітарній науці, створення експериментальних і альтернативних шкіл).

– По-друге, рух освіти в напрямку інтеграції у світову культуру (демократизація школи), створення системи безперервної освіти, гуманітаризація і комп'ютеризація освіти, вільний вибір програм навчання, виникнення на основі самостійності шкіл і вузів співтовариств викладачів та учнів і т. ін.

Третя тенденція, яку також слід мати на увазі, полягає у відновленні традицій національної школи й освіти: йдеться про потребу спрямованості освіти на формування національної свідомості, розвиток почуття національної гідності, поваги до національних традицій, української мови тощо.

Отже, ми у даному випадку маємо справу з предметом дослідження, що активно еволюціонує разом з суспільством і технократією і це накладає на організацію нашої пошукової діяльності певні додаткові вимоги, з якими неодмінно треба рахуватись.

На сучасному етапі філософія і соціальна теорія загалом знаходяться в лещатах міцної технократичної парадигмальної кризи, що стосується осмислення загальноприйнятої “картини соціального світу” й методу, що породив цю картину світу. Ця криза є результатом тих кардинальних зрушень у стилі мислення й розуміння світу, що знаменують перехід від класичної парадигми знань до некласичної й постнекласичної парадигми. Суть проблеми зводиться до того, що класичні пояснювальні принципи й схеми не здатні повною мірою відповісти на ті запитання, які ставить сучасна епоха постнекласичності. Використовуючи термінологію А. Тойнбі, можна сказати, що сучасна соціальна теорія шукає Відповідь-на-Виклик сучасної епохи.

Ключем до нового бачення соціального світу є проблема співвідношення наявного буття та становлення нової картини світу, що розглядається сучасною синергетикою. Саме синергетична методологія в соціальному контексті орієнтується не лише на вивчення синергетичних процесів самоорганізації, але й на ідеологію (й практику) співробітництва,

свідомої спільної дії індивідів та соціальних груп у пошуку універсального консенсусу, балансу позицій та інтересів суб'єктів історичного процесу до якого відноситься й освіта.

Водночас усвідомлення цілісності світу, системи “природа й суспільство” дозволяє чіткіше зрозуміти загрозу й небезпеку “розбалансованого” світу, розірваного на “цивілізацію”, що нині просякнута духом технократизму та “культуру”, що є інструментом відтворення освіти [28], неприпустимість абсолютизування знання, ширше, – раціонального та ігноруванням ірраціонального і емоційно-чуттєвого, що притаманне тільки людині, як творцю соціального світу. Саме із цього приводу влучно зауважив Б. Расел: “...яким є світ у найзагальніших рисах?” – питання, яким ніяка наука, крім філософії, не займалася, не займається і не буде займатися” [143, 219].

На практиці це означає, що в арсеналі методологічних засобів мають бути як традиційні засоби дослідження, оскільки взаємозв'язок технократизму й освіти у такому ключі ще не розглядався, так і ті, що ми сьогодні відносимо до Постмодерну. Тож, ми будемо використовувати плюралістичність принципів та методів пізнання, тобто використовувати методологічний апарат, що був розроблений у межах великої кількості філософських доктрин. У даній роботі автор керуватиметься діалектичним загальнофілософським методом, коли мова буде йти про сучасний стан взаємодії технократизму і освіти, і разом із тим звертатиметься до методологічних доробок синергетики у випадку прогнозування цієї взаємодії на майбутнє, що дасть можливість позитивно збагатити пояснювальний потенціал обох цих парадигм.

Ми виходимо з діалектичного принципу субстанціональної єдності світу, який у роботі розкриває два аспекти. По-перше, він підкреслює своєрідну дискретність об'єктивної дійсності, тобто існування в ній якісно відмінних, відокремлених один від одного суспільних явищ (технократизму і

суспільства у тому числі й системи освіти), що знаходяться в ієрархічних відносинах різного ступеня складності. Синергетика конкретизує цей принцип: у такому випадку об'єктивна реальність (матерія) як сукупність усього у світі представляє собою систему, що складається з підсистем; і відносини між ними виявляються у включенні менш складних структур у складніші з появою нових специфічних закономірностей.

Другий аспект принципу онтологічної єдності соціального світу – матерія саморозвивається, породжуючи різні взаємодіючі форми руху. Синергетика доповнює його: цей саморозвиток відбувається через процеси самоорганізації кожної соціальної системи. Стосовно людини це означає, що особистість представляє собою систему, яка органічно входить до ієрархічно вище розташованих систем: суспільства, природи, усієї об'єктивної реальності.

Методологічну основу дослідження складає також діалектичний принцип загального розвитку, який відображає глибинну сутність процесу руху матерії як саморуху, що спричинює формоутворення нового. Синергетика не тільки конкретизує, що саморух кожної матеріальної системи відбувається через процеси самоорганізації її внутрішніх структур, але й наголошує, що зазначені процеси можливі тільки за умови відкритості системи. Тобто самоорганізація й саморозвиток здійсненні лише в тих матеріальних системах, які істотним чином взаємодіють з іншими, обмінюються із зовнішнім середовищем речовиною, енергією чи інформацією. Освіта і суспільство є чи не найбільш відкриті для такого взаємообміну, а технократія, що посилено бюрократизується, навпаки, – тяжіє до певної замкненості. “Освіта в цьому вимірі постає не як щось усталене й завершене, а як система, що розвивається відповідно до зовнішніх і внутрішніх детермінант”.

Крім цього, в дослідженні для пояснення процесів формування, становлення, функціонування та розвитку нового суспільства, у тому числі й

його системи освіти, будуть використані: принцип цілісності, принцип всебічності, принцип об'єктивності, онтологічної (матеріальної й духовної) і функціональної єдності соціального світу, принцип єдності соціальної теорії й практики тощо, які будуть доповнені, услід за Л. Бевзенко [9, 52], принципами індетермінізму (нелінійного детермінізму), непередбачуваності, нетелеологічності, мультикаузальності, незворотності, варіативності та ін. У той же час допоможуть нам прояснити специфіку мислення в галузі еволюціонуючих систем-процесів сім принципів синергетики: два принципи буття (гомеостатичність та ієрархічність) та п'ять принципів становлення (нелінійність, нестійкість, незамкненість, динамічна ієрархічність, спостережливість) [6, 79].

Крім того, платформу постмодернізму й постнекласичної науки доповнюють, як відомо, такі риси теоретичної свідомості, як поліметодологізм, поліпарадигмальність, полістилістичність, толерантність, комунікативність, діалогічність, плюралізм ідей, мов, моделей, методів, суб'єктивність, множинність наукових підходів, усвідомлення релятивності як онтологічного принципу, інтерес до герменевтичної категорії розуміння, до процесуальності, аналіз науки як культурного феномену, різномірність, комплексність, діалогізм, персоналізм, гуманізм.

Аналіз функціонування технократизму у структурі суспільства і його підсистемі – вищій освіті, потребує задіяти не окремі методи аналізу і синтезу суспільних відносин, а методологічні комплекси, що притаманні таким напрямкам теоретичної думки як філософія, соціальна філософія, філософія науки, філософія техніки, філософія освіти, філософія культури, педагогіка, соціологія, соціологія освіти, економіка, культурологія, політологія, кротологія, менеджмент, акмеологія, етика та ін.

З арсеналу класичної філософії ми маємо задіяти такий інструментарій, що дозволяє розкрити природу, сутність, зміст та форму технократизму, закони і закономірності її трансформації, а також модифікацію і

модернізацію в нових соціальних умовах, у тому числі й у сфері вищої освіти. Екстраполяція загальфілософських концепцій на сферу і проблеми освіти здійснюється, як правило, на основі методу сходження від абстрактного до конкретного. Соціальна філософія виявляє соціально-історичні визначення людського буття, а філософія освіти в її межах набуває ознак одного з модусів і механізмів відтворення цього буття.

Крім того, на основі філософії повинна бути сформована сучасна світоглядна картина на самоорганізацію соціального світу, сутність якої має полягати у визнанні світогляду як ціннісно-ментальної структури, що включає в себе картину світу (онтологічний аспект), систему цінностей (аксіологічний аспект), систему правил або алгоритмів поведінки (нормативний аспект), погляд на людину (антропологічний аспект) та стратегію поведінки, що забезпечують виживання (праксіологічний аспект) [9; 27; 29; 53; 113]. Це, одночасно, веде до визнання у свідомості не тільки багатовимірності матеріального і духовного світу, але й його іномірності, як можливість існування інших планів буття позитивістського [89, 67-69].

Отже, філософія загалом і соціальна філософія, зокрема, виступають надійним теоретико-методологічним та інструментальним підґрунтям соціального знання: філософська концептуалістика, поєднуючись з емпіричним матеріалом, структурують власне теорію освіти, що тільки починає формуватись. Живлять її, філософію освіти, також філософія науки і філософія техніки про що мова вже йшла вище.

Звісно, що методологічний інструментарій філософії освіти має бути достатнім для вивчення будь-якої суперечності чи новації у царині освіти. За умови цієї вимоги, інструментарій філософії освіти, має формуватись, з одного боку, за рахунок філософії і соціальної філософії, а з іншого, – з боку більш конкретних наук, наприклад соціології, політології, культурології, педагогіки, дидактики, теорії виховання та ін.

Нагадаймо, що предметом філософії освіти в широкому розумінні є

філософське осмислення процесу набуття знань, умінь і навичок, а також тих індивідуальних та суспільних потреб, котрі освіта покликана задовольнити. Філософія освіти також визначає місце й становлення людини, досліджує системну цілісність освіти як зі змістовного, так і процесуального боку, виявляє “виклики часу” на адресу освіти і знаходить на них задовільні, адекватні відповіді [115, 11].

Філософський аналіз освіти розуміється як матриця відтворення суспільства (соціальності, соціальної структури, систем соціальної взаємодії, соціально наслідуваних кодів поведінки і т.д.). Цей підхід як відносно самостійний виокремлюється з початку 70-х років ХХ століття. Він являє собою непросту екстраполяцію філософських ідей на сферу освіти, а таку філософську рефлексію над нею, що в підсумку призведе до рефлексивної структуризації категорій, ідей і концепцій, які народжують нове соціально-філософське бачення граничних основ соціальної реальності.

Подібне розуміння статусу і ролі філософії освіти позначено в підсумковій доповіді міжнародного симпозіуму в Празі 1990 року “Філософія освіти в перспективі ХХІ століття”.

Позитивістське розуміння ролі філософії освіти як прикладного знання характерне для англо-американської філософії. Найбільш тісно воно пов’язане з емпірико-аналітичною (критико-раціоналістичною) традицією і має чимало прихильників: В. Краєвський, Г. Філонов, Б. Вульфсон, В. Кумарін та інші. Орієнтуючись на дослідження структури та статусу педагогічної теорії, співвідношення ціннісної та дескриптивної педагогіки, аналіз її завдань, методів і соціальних результатів, В. Брезинка, Р. Лохнер, Дж. Неллер, Р. Пітерс, І. Шефлер, І. Херст, А. Злліс та інші розглядають філософію освіти як рефлексивне поле теоретичної педагогіки, метатеорію в структурі педагогічного знання, її критико-методологічний рівень, що створює передумови для оптимізації педагогічної практики. Найбільш чітко цей підхід репрезентований В. Розіним: “Філософія освіти – не філософія і не

наука. її інтерес... обговорення граничних основ педагогічної діяльності, обговорення педагогічного досвіду і проектування шляхів побудови нової будови педагогіки” [145, 7-9].

У філософії освіти ХХ ст. набули поширення різні концепції, будь-якій з них важко віддати перевагу: емпірико-аналітична філософія освіти (включаючи критичний раціоналізм), педагогічна антропологія, герменевтичні напрямки (феноменологічний, екзистенціальний, діалогічний), критично-емансипаторський, постмодерністський, психоаналітичний, релігійно-теологічний. Річ у тім, що кожна з концепцій наголошує на певних моментах, аспектах, факторах педагогічного знання, педагогічної діяльності й освітньої системи, ігноруючи чи приділяючи не виправдано меншу увагу іншим моментам, аспектам та факторам.

На жаль вітчизняна педагогіка не може нам допомогти у вивченні прояву технократизму в освіті, оскільки вона практично не вивчала проблему управління освітою і звернулась до цієї проблематики тільки в останні роки [68-70; 82; 110; 127; 128; 134; 135; 138].

Соціологія, на відміну від педагогіки, соціальної філософії, економіки і психології освіти, розглядає освіту як соціальний феномен, сферу соціальної реальності. Вона з’ясовує місце і роль освіти в системі суспільного відтворення, його взаємовідносини з економічними, духовними, демографічними та іншими суспільними процесами, з динамікою соціальної структури суспільства і його культурою. Соціологія визначає соціальний стан і суспільну роль викладача в навчанні та вихованні підростаючого покоління. Іншими словами, предметом соціології освіти є система освіти як соціальний інститут та її взаємодія з суспільством.

Специфіка соціологічного підходу до освіти починається не з предмета, а з об’єкта, тобто не з виділення якоїсь конкретної сторони об’єкта як предмета, а з того, що цікавить соціологію. Мова йде про сутність і структуру освіти, її взаємовідносини з іншими підсистемами і суспільством у

цілому. У цьому сенсі соціологія освіти виконує методологічну функцію стосовно тих галузей гуманітарного знання, де освіта також виступає як об'єкт, наприклад, стосовно педагогіки, педагогічної психології, освітнього менеджменту тощо.

Ще одна особливість соціологічного підходу до освіти полягає у розгляді її як соціального інституту і як виду діяльності. Єдність цих двох підходів – інституціонального та діяльнісного – є визначальною у здійсненні соціологічного дослідження освіти. Вони взаємозалежні змістовно і “суб’єктивно”: якщо перший націлює на вивчення освіти як найважливішого соціального інституту, то другий пов’язаний з дослідженням її в якості одного з основних елементів способу життя особистості і соціальних груп. Тому освіта – це і соціальний інститут, і складна соціальна система, і формальна організація, і особливий вид діяльності, і, нарешті, соціальна цінність як для особистості, так і суспільства. Коли визначається рівень освіти тих чи інших груп населення і виявляється ціннісна мотивація освітньої діяльності, то це означає, що застосовується позаінституціональний підхід.

Значний внесок у розвиток сучасної західної соціології освіти внесли також Т. Парсонс (США), П. Бурдьє, А. Турен (Франція), Дж. Флауд, Бр. Саймон (Англія), К. Маркс та інші. К. Маркс, зокрема, розкрив зв’язок змісту та функцій освіти з класовою структурою суспільства. Р. Коллінз з’ясував, яким чином різні статусні групи впливають на розвиток освіти, на формування його різних стандартів. Т. Парсонс з позицій структурно-функціональної теорії проаналізував роль шкільного класу як специфічної соціальної системи. А. Турен простежив взаємодію системи освіти, особливо університетів, з її соціокультурним середовищем.

Російські соціологи М. Руткевич, Л. Коган, Ф. Філіппов, В. Шубкін, Г. Зборовський та інші досліджували роль системи освіти як фактора зміни соціальної структури суспільства і важливого каналу соціальної мобільності.

В Україні становлення соціології освіти перебуває в сфері наукових інтересів відомих дослідників: соціологічні проблеми вищої школи (В. Астахової); вивчення системи освіти як інституту соціалізації (М. Лукашевич); взаємодії соціальних інститутів вищої школи та виробництва (Е. Якуба); проблеми студентства як соціальної групи (М. Головатий); вивчення проблем відчуження особистості в процесі освіти (І. Гавриленко); педагогічної освіти як підсистеми соціокультурної системи освіти (В. Луговий).

У цьому контексті істотного значення набувають відмінності дослідницького методу (якщо виходити з предмету як єдності об'єкта і методу). Ціннісний та гносеологічний антропоцентризм, який становить специфіку соціально-філософського аналізу освіти, а також соціоцентризм соціологічного підходу, орієнтований на закони побудови, функціонування і розвитку історично конкретних типів соціальної організації, можуть бути інтегровані в єдину методологічну стратегію, що поєднує, сполучає аналіз механізму відтворення соціального на індивідному рівні з дослідженням цього процесу в масштабі соціальної системи.

Провідні українські філософи аргументовано стверджують, що освіта повинна виступати в ролі показника суспільного розвитку, демонструючи його потенційні можливості та перспективи. Відтак філософія освіти повинна з'ясувати “значення освіти для індивіда, ефективність освітнього процесу як механізму по розкриттю й соціалізації індивідуальних здібностей”.

Сьогодні філософія освіти у ході дослідження технократизму як соціального явища, що паразитує на полі освіти, має збагатитись інструментарієм політології, оскільки вона має визначити чиї інтереси захищає цей суб'єкт в освіті; кротології, оскільки технократизм є різновидом влади, а технократи є суб'єктом владних відносин; теорії управління, оскільки вона має нарешті заповнити прогалину, що негативно впливає на її розвиток, робить його некерованим і непередбачуваним; економіки, оскільки

у сфері освітянських послуг сьогодні “крутяться” десятки, якщо не сотні мільярдів доларів, а міграція населення з причин освіти стоїть на другому місці після біженців із зон військових конфліктів, а галузь освіти є різновидом “невагомої економіки”.

Ясно, що ми не можемо безкінечно наводити приклади, який саме і чому інструментарій нам потрібний у ході вивчення дискурсу технократизму в освітніх концепціях XXI століття. Однак, виходячи з кратологічного стрижня явища технократизму, зробимо деякі зауваження, особливо стосовно формування категоріального апарату роботи.

Попередній аналіз довів, що технократія є носієм специфічного виду влади і вона сьогодні реалізує свою кратологічну функцію будь-де і за будь-яких обставин у будь-якій країні світу. Це ми пояснюємо тільки тим, що таким був “дух епохи” у XX столітті.

Тож, для плідного вивчення влади технократії треба мати такі засоби гносеологічного аналізу, що дозволили б вивчати не тільки їх морфологію та діапазон функціональних дій, але й механізм її взаємодії з інститутом влади держави, громадянського суспільства, як відносно самостійних підсистем соціального організму країни.

Конструктивність подальшої роботи гарантується упорядкованістю дій, щодо відбору засобів аналітичної роботи, яка розпадається на три частини. Перша з них торкається обґрунтування загальних принципів та методів дослідження влади технократії у сфері освіти як самостійного феномену, про що мова вже йшла у першому і другому підрозділах даної роботи; друга – дослідження природи, сутності, змісту, форм та функцій влади технократії з метою уточнення їх властивостей, власне тут мова має йти про владу технократії, як різновид влади, що пронизує як владу держави, так і владу громадянського суспільства, тобто як різновид влади взагалі; нарешті, третя – перспектив еволюції влади технократії у зв’язку з освітньою революцією, що охопила сучасний світ і виходом на соціальну арену молодого агента владних

відносин – меритократії, а може й ноократії.

Саме така сукупність уявлень слугує нам методологічними орієнтирами при осягненні складних об'єктів. Послідовна відповідь на них розкриває об'єкт соціально-філософського аналізу, знімає проблемну ситуацію, що покладена в основу даного дослідження.

Оскільки предмет дослідження – система освіти – знаходиться у безперервному русі і набуває якісно нових рис, а технократизм як цілісна перезріла система став на порозі XXI століття гальмом соціального розвитку, то до методологічного комплексу треба залучити специфічні методи дослідження. На нашу думку, явище технократизму слід вивчати за допомогою системного методу, а становлення освітніх концепцій XXI століття – за допомогою сценарного аналізу.

Система визначається сучасною наукою як сукупність взаємозалежних елементів, котрі взаємодіють один з одним під час виконання відповідних функцій. Поводження систем підпорядковане цілісності й структурності. Отже, воно залежить не тільки і не стільки від властивостей окремих елементів, скільки від їхнього місця і функцій у системі цілого, від загальних властивостей цілого. Як зазначає В. Андрущенко “Освіта у світлі принципу системності постає як цілісне, системне утворення, яке своїми багатогранними зв'язками входить у систему вищого виміру-суспільства загалом, взаємодіє з усіма його структурними підрядками і водночас – як особливий суб'єкт, що має власні структурні елементи, внутрішні зв'язки між якими визначають її (освіти) сутність і спрямованість. Освіта як система вища за її складники, вона характеризується як нова якість, що визначає характер, темп, ритм, ідеологію й моторику кожного із складників, які її утворюють. Освіта як система має свій “внутрішній дух”, який пронизує кожен із складників, зумовлює його розвиток саме в цьому а не іншому напрямі” [5, 7].

Визнання системного підходу передбачає, що сама система (процес

системоутворювання розуміється найчастіше досить по-різному) висвітлюється в різних аспектах. Формування системного аналізу в якості самостійного дослідницького напрямку обумовлено загальною тенденцією розвитку людства, що склалася на даний час.

Ця тенденція виявляється у все більш глибокому, істотному втручанні раціонального в організаційну діяльність людини, а також у процесі підготовки і прийняття рішень.

Застосування системного методу як провідного інструменту дослідження впливу технократизму на функціонування і розвиток освіти вимагає представити їх як інгредієнти цілого. Досягти цього можна лише за однієї умови, а саме: якщо представити технократизм як суб'єкт управління, а освіти як об'єкт управління, що діють у межах органічного цілого – соціального організму країни. Оскільки соціальний організм країни розривається міжцивілізаційним зсувом, то організаційний потенціал технократизму і самоорганізація освіти протидіють одне одному, що веде до появи негативних явищ в соціальному організмі країни і знижує темпи його пульсації та розвитку.

Наявність людини у полі майбутньої освіти, що гарантує їй значно більшу ступінь свободи, кардинально змінює обстановку, оскільки особистість виступає атрактором самоорганізації освіти і якісно нового суспільства загалом. Роблячи особливий акцент не на тому, що ціле складається з частин, а на тому, що поводження і властивості цілого визначаються *взаємодією* його частин, що ціле складається із *взаємодіючих* частин, поняття “*система*” сформувало базис нового, переважно синтетичного і симбіотичного (кроспарадигмального) погляду на світ. Найбільш послідовно воно відтворюється у системній концепції наукового пізнання. Один з найважливіших моментів системного дослідження будь-якого об'єкта полягає в його розгляді як комплексу *взаємодіючих* елементів. Початковий успіх загальної теорії систем пов'язаний з таким розглядом

об'єктів пізнання, який робить особливий акцент на взаємодію елементів як причину наявності у цілого властивостей, котрі відсутні у окремих її елементів або у їхньої сукупності.

Отже, викладені вище вихідні поняття для розробки проблеми влади громадянського суспільства дозволяють нам підійти до визначення заключного терміну даного роду поняття системи, причому такої, яка сама себе розвиває. Тут ми маємо намір спиратися на той вклад у розуміння системи, що внесений в методологію системних досліджень такими ученими як А. Аверьянов, В. Афанасьєв, І. Блауберг, Д. Гіг, І. Кант, В. Карташев, А. Кравець, В. Кузьмін, І. Новик, Е. Семенюк, В. Тюхтін, І. Фролов, Е. Юдин та інші.

Універсальним є визначення системи, що, як нам уявляється, може служити основою, відправним моментом сучасного тлумачення даного поняття: система “це сукупність елементів що перебувають у відношеннях і зв'язках одне з одним, яка утворює певну цілісність, єдність”. Тут зафіксовані два основних моменти, що характеризують систему: по-перше, це не одиничний об'єкт, а множинність; по-друге, не будь-яка множинність, а неодмінно пов'язана, саме в силу цього зв'язку вона володіє внутрішньою цілісністю [19, 29]. А. Кравець додає до цього ще один істотний момент – виокремлення системи з її оточення, визначаючи її як “специфічно виділене з навколишнього середовища цілісної множинності елементів, об'єднаних між собою сукупністю внутрішніх зв'язків або відношень” [75, 44-45].

З безлічі існуючих визначень системи В. Садовський і Е. Юдін виділяють інваріант значення даного поняття: “1) система являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) вона утворює особливу єдність з середовищем; 3) як правило, будь-яка система, що досліджується, являє собою елемент системи більш високого порядку; 4) елементи будь-якої системи, що досліджується, в свою чергу звичайно виступають як системи більш низького порядку” [65, 12].

Дослідити вплив технократизму на становлення якісно нової системи освіти Постмодернової доби можна завдяки функціонального аналізу явища технократизму у межах системного аналізу. Це означає, що морфологія технократизму нас мало цікавить.

Як відомо, до сутності функціоналізму як принципу аналізу явищ суспільного життя відноситься *вичленення об'єкту, що досліджується як ціле*. “Вихідна проблема функціоналізму, – відзначається у ”Філософському енциклопедичному словнику”, – *вичленення цілого*” [178, 718]. Засіб вичленення цілого зумовлений явними або прихованими передумовами теоретичного мислення. У даному випадку це розкладання соціального інституту влади на складові органи, виявлення функціональних залежностей як між цими складниками, так і між складниками і цілим.

У вітчизняній традиції принцип функціоналізму реалізується завдяки орієнтації дослідника на з'ясування функцій одних соціальних явищ по відношенню до інших у рамках даного конкретного цілого. Тому функціоналізм виступає в дослідженні як методологічний принцип ефективного упорядкування видів владних відносин у цілісну картину. За своїм змістом функціоналізм орієнтує нас на аналіз життєдіяльності соціальних одиниць – носіїв влади, тобто на виявлення механізмів і засобів їхнього відтворення, повторимість, самовідтворення без зміни основних параметрів. Він припускає можливість тимчасово відволіктися від динаміки процесу.

Водночас, він орієнтує нас на вивчення залежності, що спостерігається між різноманітними сторонами єдиного кротологічного процесу, тобто на необхідність кількісно вимірювати, якою мірою зміни однієї частини системи виявляються похідними від змін в іншій її частині.

Тут важливу роль відіграє поняття функції, що має при цьому два значення: *службова роль (“призначення”) одного елементу* соціальної системи по відношенню до іншого або до системи загалом (наприклад,

функції держави, права, економіки, науки, освіти, виховання та ін.); *залежність в рамках даної системи, при якій зміни в одній частині виявляються похідними (функцією) від зміни в іншій її частині.*

Наведемо важливі для нашого дослідження розмежування у розумінні терміну “зв’язок”. У значенні суспільного аспекту ми згодні з відомим визначенням терміну “соціальний зв’язок”, даного К. Марксом [106, 346]. Він же, в іншому місці, підкреслюючи соціальний характер, писав, що “він є пасивний зв’язок, що змушує людину відчувати потребу в тому найвидатнішому багатстві, яким є інша людина” [109, 125].

Однак, є багато різних причин, у т.ч. політичних, економічних, соціальних та інших, які перешкоджають розробці й реалізації раціональних стратегій розбудови освітнього простору Об’єднаної Європи. Відзначимо одну з найважливіших методологічних причин: традиційна методологія системного аналізу не відповідає глобальній, багаторівневій, ієрархічній, багатодисциплінарній, багатofакторній структурі сучасної глобальної проблематики і глобальній, багаторівневій, ієрархічній структурі інформаційних комп’ютерних систем і мереж, які є потенційним інструментарієм дослідження глобальної проблематики.

Одним з напрямків усунення недоліку можна вважати послідовну розробку концепцій, стратегій і програм, рішення найбільш важливих проблем сучасності. До їхнього числа, у першу чергу, варто віднести проблеми: передбачення якісних і кількісних змін у різних сферах практичної діяльності, управління ризиками й безпекою складних технічних систем, техногенно й екологічно небезпечних процесів, розвитку інтелектуальних інформаційних технологій і мереж підтримки наукових досліджень, системного аналізу взаємин Природи й Суспільства на основі глобального екологічного моніторингу, оцінювання тенденцій і управління розвитком світової екологічної обстановки та інших. І на цій основі потрібно забезпечити формування багаторівневої, ієрархічної структури,

метаметодології системного аналізу глобальної проблематики.

Це означає, що для дослідження освітніх концепцій ХХІ століття нам треба використати так званий сценарний аналіз, що введений у сучасну науку колективом вітчизняних науковців на чолі з академіком М. Згуровським [58].

Коли говорять про освіту, то мають на увазі щонайменше два аспекти: з одного боку, формування людини (методи, способи, засоби, умови і т.п.), з другого боку – враховування і узгодження процесу такого формування з деяким прообразом, ідеальною моделлю. Відновлюючи первісний зміст поняття “освіта”, чітко проглядається єдність форми та змісту, тобто самого процесу формування і орієнтуючого цей процес прообразу чи зразка.

Людина – це саморегульована і самокерована система; вона здатна й повинна сама себе вдосконалювати. І якщо людина піднялася до цього рівня, то вона вже не просто розумна людина, а людина, що проектує саму себе і своє буття. Відтак – ознак невід’ємного атрибуту сучасної освіти набуває проєктивний характер людської життєдіяльності.

Освіта спрямована на формування проєкту життя, іншими словами – на диференціацію та інтеграцію цінностей, цілей, мотивів та змістів життєдіяльності. Така диференціація пов’язана з пошуком головного і сутнісного в житті людини, з регуляцією її життєдіяльності, тоді як інтеграція – це впорядкування і систематизація значущого, вихід на осмислення і рефлексію, на проєкт життя людини у світі. У сучасній літературі ці дві тенденції розвитку освіти отримали назву *фундаменталізація* та *глобалізація освіти* (Д. Сиск) [26, 54].

Кожна система дана обов’язково як еволюція, а з другого боку, еволюція неминує носити системний характер – ця методологічна установка Ю. Тинянова лягла в основу епістемі Нового часу. Еволюційний процес розглядається ним як саморозгортання деякої початкової сутності, самоорганізація системи, вимога безперервної динаміки й викликає еволюцію. Саме поняття еволюції, що трактується як “зсув системи”,

взаємодія тенденції до автоматизму й дезавтоматизації, “стрибок”, у сутності, передбачає сучасні теорії порядку й хаосу, а визначення конструктивного принципу, конструктивної функції елемента по відношенню до системи вводить поняття точки відліку – ключове в сучасній теорії відносності [104-105]. Як зазначає В. Крисаченко, у змістовних характеристиках терміна еволюції виділяються три етапи її трактування: 1) розгортання, 2) вияв, 3) новостворення [83,18].

Інститутом прикладного системного аналізу НАН України та Міністерства освіти і науки України розроблені теорія та методологія сценарного аналізу і технологічного передбачення, що дає можливість побудови сценаріїв розвитку та функціонування складних систем різної природи – соціальних, економічних, технологічних та ін. Важливою для освітянського сектора держави стала інформаційно-виробнича система “ОСВІТА”, яка розроблена Інститутом прикладних інформаційних технологій, що входить до складу кібернетичного центру НАН України.

Виклики та загрози, які виникають в сучасному світі, де панує жорстка конкуренція, зумовлюють необхідність передбачення на об’єктивних засадах хоча б приблизних сценаріїв того, що відбудеться. Це потрібно для формування раціональної та безпомилкової стратегії розвитку будь-якої організованої спільноти (нації, країни або її підсистемам, організації або компанії). Формування підходу до передбачення як окремого наукового напрямку відбулося тільки на початку 90-х років ХХ століття. Це обумовлено стрімким зростанням світової конкуренції за ринки збуту, домінування в економічно розвинених країнах високотехнологічних та інноваційних складових, потужного розвитку інформаційних технологій, насамперед мережових, тобто Інтернету, та становлення методології системного аналізу, як практичного інструменту для розв’язання складних міждисциплінарних проблем. Передбачення – це процес, що формується за допомогою універсальної методології, яка отримала назву сценарний аналіз. У

міжнародному розподілі робіт, пов'язаних з розвитком технологічного передбачення, українській школі математиків і кібернетиків належать головні результати в розвитку саме сценарного аналізу.

Сьогодні методологія передбачення має найрізноманітніші застосування. Але з досвіду більше, ніж 40 країн світу, що започаткували національні програми з передбачення, ми можемо зробити висновок, що ця методологія найчастіше застосовується для стратегічного планування свого розвитку на інноваційній основі. Тобто проривні напрямки науково-технологічного розвитку, що формуються за допомогою технологічного передбачення, революційно впливають і будуть впливати на промисловість економіку, суспільство та довкілля протягом найближчих десятиліть. Якщо ці обставини передбачити на ранніх стадіях, то уряд та інші зацікавлені сторони зможуть спрямувати необхідні ресурси на стратегічні дослідження та підготовку кадрового потенціалу відповідної технологічної і матеріальної бази для проривного розвитку цих напрямків, що сприятиме потужному прогресу суспільства.

Розробка й впровадження нової методології дослідження проблем розвитку освіти необхідна насамперед тому, що ми живемо у світі, в якому постійно відбуваються якісно нові події, не властиві минулому, і тому їх не можна врахувати на основі ретроспективних даних. До них, у першу чергу, належать і різні *зламо-* та *стрибкоподібні* зміни, які відбуваються з величезною швидкістю, тобто пов'язані з *розривами монотонності* процесів і є суто нелінійними явищами.

Наприклад, до таких явищ відносять розпад Радянського Союзу і “миттєву” зміну геополітичної рівноваги у світі або бурхливий розвиток інформаційного суспільства. За допомогою будь-яких методів кількісного прогнозування такі явища передбачити неможливо. Тому прогнозування, надзвичайно популярне в 60-ті роки, з часом втратило довіру як універсальна методологія. Це пов'язане насамперед із тим, що за допомогою методів

прогнозування не вдалося передбачити світову нафтову кризу на початку 70-х років, її руйнівні наслідки і вибухоподібний розвиток інформаційних технологій у 90-х роках минулого століття.

Тому в сучасних умовах актуальним є нове завдання – репрезентувати майбутнє, яке не можна інтерпретувати як звичайне продовження минулого, тому що це майбутнє набуватиме принципово інших форм та структур. Освіта – саме одна з таких структур інтелектуального походження, що швидко еволюціонує у принципово нову форму функціонування і розвитку.

Визначена проблема дістала назву *передбачення* (foresight). Термін застосував ще наприкінці 50-х років Гастон Бергер (Gaston Berger) у відомому журналі "Два світи", але формування підходу до передбачення як окремої, самостійної проблеми відбулося лише на початку 90-х років ХХІ століття.

Слід зауважити, що універсальних і завершених вирішень цієї проблеми на сьогодні немає, є лише спроби будувати можливі сценарії розвитку тих чи інших явищ у майбутньому. Але принциповою відмінністю при розв'язанні таких завдань є те, що використовувані для цього методи за своєю сутністю мають не кількісний, а *якісний характер*. До того ж, деякі з них відомі вже досить давно як такі, що розробляли і використовували для розв'язання спеціальних, предметно орієнтованих завдань. Наприклад, ще в 60-ті роки американська компанія Rand Corporation розробила метод, який дав змогу полегшити так звану візуалізацію сценаріїв, створення та застосування нової зброї в усіх технологічних аспектах. Цей метод назвали методом Делфі (Delphos) на честь грецького оракула.

Відомі й інші методи якісного характеру, які так чи інакше можна використовувати на окремих етапах передбачення явищ майбутнього. Але в повному обсязі жоден із таких методів не розв'язує зазначеної проблеми.

Ми вважаємо, що передбачення – це процес застосування окремих методів у певній послідовності із встановленням визначених взаємозв'язків

між ними. Вказаний процес формується за допомогою універсальної методології, відомої під назвою *системний аналіз*.

Зазначимо, що тут і надалі будемо застосовувати поняття передбачення переважно для технологічного сегмента розвитку суспільства, тому використовуватимемо термін *технологічне передбачення*.

Незаперечним є той факт, що технологічні зміни в суспільстві впливають на розвиток всіх інших його сфер. Так, свого часу винайдення парової машини, відкриття електричного струму та революційні зміни в галузі інформаційних і телекомунікаційних технологій суттєво позначилися на суспільному розвитку. Наприклад, сучасні інформаційні й телекомунікаційні технології сприяють не лише радикальним перетворенням у структурі міжнародної торгівлі, а й докорінно змінюють усю економічну діяльність суспільства.

Із класичної економічної теорії відомо, що традиційними чинниками виробництва є земля, капітал і праця. У сучасних виробничих умовах великого значення набувають *нові знання*, які значно змінюють саму суть виробничого чинника. Зокрема, основою (бекбоном) у сфері інформаційних технологій є розроблення математичного та програмного забезпечення. Тому знання стають найважливішим виробничим чинником при створенні нових інформаційних технологій. Разом із тим, розвиток інформаційних технологій фактично спричинив появу нової сфери економічної діяльності – *економіки знань*, або так званої *невагомої економіки*.

З огляду на сучасні тенденції трансформації виробничого чинника для будь-якої країни світу стає не лише бажаним, але й необхідним розвиток технологічного передбачення як фундаментального інструменту формування своєї політики і стратегії зазначених змін, нових випробувань та великих ризиків, які людству несе майбутнє. Рух цей започатковується у галузі освіти, тому її розвиток у першу чергу потребує технологічного передбачення. Її іманентний потяг до руху ми віддзеркалили складовою концепту даного

дослідження, а саме: часткою – “освітні концепції XXI століття”.

Висновки до першого розділу

Таким чином, у першому розділі роботи ми вирішили три важливі, з точки зору проблемної ситуації дослідження, проблеми.

По-перше, ми обґрунтували головне поняття дослідження – “дискурс технократизму в освітніх концепціях XXI століття”, навели його основні атрибутивні характеристики і обумовили обсяг даного поняття і тим самим визначили поле дослідницької роботи.

По-друге, на основі ретроспективного аналізу розкрили еволюцію технократичних систем і довели її причетність до влади і владних повноважень. Обґрунтували її регресивний характер у зв'язку з втратою індустріальної цивілізацією ролі “локомотиву історії”. Це дає можливість нам змодельовати проблемне поле дослідження у координатах “суб’єкт – об’єктних” відносин, що виникають між системою управління національною освітою і саморозгортанням її змісту під впливом наступу інформаційної цивілізації або нового поділу праці, яким доба Постмодерну матеріалізується у бутті.

По-третє, довели необхідність і переваги комплексного використання методів діалектики для дослідження стану технократизму на початку XXI століття і синергетики для характеристики процесу самоорганізації галузі освіти у структурі суспільства знань, що часується з Майбутньою добою. Визначили, що складність формування інструментального комплексу полягає у тому, що предмет дослідження однією своєю частиною – технократією, як суб’єктом управлінських відносин – присутнє у сфері Модерну і це орієнтує нас на одні методи дослідження, особливо на діалектику і системний метод та структурно-функціональний аналіз, а іншою, – освітою як складовою нового суспільства, проривається у сферу

Постмодерну, а це вже вимагає застосування інших методів, переважно синергетичного походження, наприклад, сценарного аналізу, самоорганізації, саморегуляції, аутопоезису.

Тепер можна перейти, нарешті, до аналізу генезису, сутності, змісту та форм влади технократії та її впливу на еволюцію освіти у структурі нового суспільства.

РОЗДІЛ II

ТЕОРЕТИКО-ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕВОЛЮЦІЇ ТЕХНОКРАТИЗМУ У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ

Метою даного розділу є теоретичне доведення смислу технократизму, зміст механізму його дії і наслідків його впливу на формування освітніх концепцій ХХІ століття та пошук компенсаторів його негативного впливу на освіту і суспільство майбутньої доби.

Посилення ролі природничої освіти сходить до революції в науці, коли Ф. Бекон проголосив свою знамениту фразу “Знання – сила” і коли виник раціоналізм Р. Декарта у формі: “Наука не заради науки, а для служіння людству”. Максималісти від раціоналізму перетворили наукові успіхи Нового часу в чистий сцієнтизм, коли за мистецтвом залишили тільки уяву, тоді як пізнанням займається винятково тільки наука. Від такого дуалізму автоматично виникає технократизм – сліпа віра в безмежні можливості людини. Як реакція на таку гіпертрофію виникають природно антисцієнтизм і антитехнократизм, сутністю яких є обвинувачення науки й техніки у всіх лихах людства: війни, криза в духовній сфері, злочинність і т.д.

Однак подальші роздуми навели на думку Д. Белла про те, що політика протистоїть технократизму. Це так. Але це протистояння носить функціональний характер, тобто технократизм живе сам по собі, а розвиватись йому заважає політика у галузі освіти. Суб’єктами такого протистояння технократизму є, у одному випадку, – держава, а у іншому – освітянські корпорації або їх об’єднання. Це, на нашу думку, лише один тип стримання і при цьому не головний.

Іншим видом стримання диктату технократизму, до речі більш потужним і більш надійним, є морфологічне протистояння, що забезпечується посиленням гуманізму у сфері освіти. Гуманізація сфери

освіти за рахунок гуманітарного знання знищує саме явище технократизму за рахунок зменшення питомої ваги технічного компоненту знання. Це принциповий висновок, на нашу думку, що потребує теоретичного доведення у ході даного дослідження.

Отже, гуманізація як принцип оновлення змісту освіти у суспільстві знань, а тим більше управління освітою, має нівелювати наростання негативного тиску на людину з боку технократії, що без сумніву збережеться й буде присутня у суспільстві майбутнього часу, а по-друге, – має підняти людину від стану “гвинтика” у суспільній машині епохи сучасного Модерну до Особистості, якій притаманна творчість, свобода і гуманність у просторі Постмодерну.

2.1. Філософська рефлексія технократизму: природа, сутність, зміст та форми

Метою даного підрозділу є пояснення генезису явища технократизму і його ідеології, як найважливішої атрибутивної риси при розгляді його впливу на суспільство, освіту і особистість. Це потребує показати походження, виникнення, а в більш широкому значенні – зародження та наступний процес його розвитку як специфічного явища. Причому, це слід зробити у формі теоретичного пізнання соціального світу, оскільки технократизм, як будь-яке соціальне явище, детермінується двома чинниками: *умовами та підставою*.

Умовами у даному випадку є філософський дискурс, що сформувався внаслідок розвитку філософії науки і філософії техніки, що згодом інтегрувались у органічну систему під назвою науково-технічний прогрес [97, 47-56].

Попередній аналіз довів, що теоретичне дослідження технократизму, як специфічного явища у соціальному організмі будь-якої країни, єдність форми і змісту, яка має бути осягнута розумом дослідника і постати перед нами як специфічне соціальне і політологічне явище.

Підтвердження цій тезі ми знаходимо у Гегеля, що писав: “Реальність, яку набуває ідея як природна життєвість, є тому реальність, що називається Явищем не що інше, як існування реальності, що не володіє буттям безпосереднього в собі, а покладена в своєму існуванні негативним чином. Однак процес заперечення безпосередньо зовні існуючих членів як діяльність ідеалізації включає в себе не тільки негативне відношення; в цьому запереченні він є також тим, що утверджується як для-себе-буття” [39, 131].

Ясно, що тут ми фактично формуємо, тобто посилюємо, філософію технократизму, але ми без розгляду цього аспекту проблеми не можемо дослідити вплив технократизму на галузь освіти. Причому ми повинні розглянути його прояв і на суспільство, а точніше на соціальний організм країни як цілісність. Тільки за таких умов ми зможемо компетентно підійти до його впливу на інститут освіти у якому сфери соціального цілого – елементи соціального організму країни – виступатимуть чинниками трансформації системи освіти.

Технократизм зародився у надрах античності. Найважливіша особливість технічних досягнень у цей час полягала в тому, що вони відбувалися, як пише І. Рожанський, “у майже повному відриві... від теоретичної науки того часу. Цей відрив був обумовлений не якимось зовнішніми причинами, а принциповою настановою греків по відношенню до завдань і характеру наукової діяльності. Наука в уявленні грецьких філософів та вчених була синонімом безкорисного пошуку істини – проведення вільного часу вільних людей, які не зазіхають ні на яку практичну користь і мали на меті виключно задоволення від власної допитливості” [144, 293-294].

Ніхто з видатних мислителів античності не робив спроби поставити свої знання на службу техніці. “Більше того, наука вважалась справою, що гідна всілякої поваги, але при цьому справою принципово некорисною”, – підкреслює І. Рожанський. У ще більшою мірою це відносилось до філософії. Достатньо згадати вислів Аристотеля: “Філософія найбільш марна з наук, але

немає нічого кращого за філософію”. Смысл науки й філософії давні греки вбачали в чистому пізнанні, що приносить задоволення. У низці випадків задоволення, що було результатом пізнавальної діяльності, піднімалось ними в ранг вищого блага, розглядалось як головна складова смислу життя людини, людського щастя: наприклад, Архімед, у відповідності до поглядів, що панували в суспільстві, оцінював своє заняття чистою математикою значно вище, ніж свої відкриття й технічні винаходи. Тому використання наукових знань для технічного застосування мало скоріше епізодичний, ніж регулярний характер.

Техніка розвивалася на основі спостережливості, кмітливості, майстерності, що накопичувались у ході навчання професії. У свою чергу, грецька наука розвивалася у відриві від техніки: вона розглядалася як безкорисливе заняття, обумовлене не міркуваннями практичної користі, а лише прагненням до істини й інтелектуального задоволення. Про ніякий помітний рух щодо формування технократизму, не торкаючись його впливу на освіту мова поки що не йде.

Філософія впливала на грецький світогляд у цілому. Саме в рамках філософії був обґрунтований і закріплений вищий статус знання, що виникає із чистої допитливості (за Платоном і Аристотелем – “від подиву”), і саме філософією “техне” було поставлено на незрівнянно більше низький щабель. Цей факт не можна оцінити однозначно – ні як тільки позитивний, ні як винятково негативний. З одного боку, установка на пріоритет чистого знання дозволила грекам закласти основи науки *теоретичного* типу. Геометрію Евкліда можна з повним правом уважати першим зразком знання такого типу. Саме теорія (грецьке слово “теорія” означає “споглядання” як у змісті спостереження, так і в змісті умогляду) і донині становить ядро наукового знання як такого. Створення зразків теоретичного знання варто віднести до вищих досягнень давньогрецької цивілізації. З другого боку – ця ж установка перешкоджала встановленню тісного зв’язку науки з технікою, із практикою.

Стародавні греки були дуже далекі від того, щоб визнати за наукою роль могутнього двигуна техніко-економічного і суспільного розвитку. Для цього ще не склалися ні історичні, ні культурні передумови.

Оригінальність філософських установок стосовно науки й техніки досить показова: вона свідчить про те, що античне суспільство загалом було орієнтовано на *притосування* до природи. Його існування не припускало ідеї скільки-небудь масштабної зміни природи. Природа розумілася як стійке, але й небезпечне природне оточення. Вона наділялася могутністю, що набагато перевершує можливості людини. Щоб вижити, людина повинна навчитися притосовуватися до природи.

Про домінування ідеї притосування говорять і античні вчення про людину. Врятувати і відстояти свою індивідуальність людина може, лише додавши міцність своєму безпосередньому оточенню, власними зусиллями підтримуючи щиросердечну рівновагу і гармонію, якнайменше значення надаючи подіям великого світу. Такий зміст афазії скептиків, атараксії епікурейців, апатії стоїків. Людина ще далеко не повною мірою усвідомила себе творцем, здатним радикально змінити природу і умови свого життя.

Тож, у часи античності технократизм тільки зароджувався, оскільки зароджувалось філософське поле (формувався лише дискурс) на якому він міг з'явитися.

Технократизм почав інтенсивно формуватись під час становлення індустріальної цивілізації. Основними джерелами його зростання стали філософія науки і філософія техніки. Хоча більш коректно було б визнати наявність у теорії філософії специфічного дискурсу технократизму. Як саме це відбувалось його становлення ми розглянули у підрозділі 1.2. Тому тут є потреба перейти й розглянути підставу технократизму, тобто його зміст і архітектоніку.

“Знання – сила, і, очевидно, – зазначає Юрген Хабермас, – парадоксальним чином справа дійшла до того, що природничі науки і

технології за допомогою своїх знань про те, що відбувається в неживому світі абстракцій і наукових висновків, набувають великої і постійно зростаючої влади. Ця влада дозволяє їм управляти і змінювати світ в якому мають привілею або приговорені жити люди” [182, 119].

Однак технократизм не тільки є породження природознавства. Гуманітарні сфери не менш “винні” в його розвитку. Сам вислів: “техніка віршування”, “педагогічні технології” свідчать самі за себе. Взагалі технічний напрямок – сутність людської цивілізації із часів, коли наш пращур взяв у руки ціпок. Протистояти природі треба ж було, а як їй протистоїш без знання й знаряддя виробництва й зброї виживання. От і пішла людина трощити із ціпком у руках, що поступово перетворився на потужні техніко-технологічні засоби виживання, а потім і забезпечення добробуту.

Проаналізувати підставу технократизму означає дослідити природу і матерію цього явища, його внутрішній устрій і механізм саморозгортання на основі саморуху внутрішньої потенції, набуття ним зрілої форми з обов’язковим визначенням провідних тенденцій його сходження з соціальної арени, оскільки вона має поступитися простором для саморозгортання іншої підстави – на цей раз інформаційної цивілізації. Ця заміна має відбутися неодмінно, оскільки соціальний простір, що утворюється свідомістю людей не може швидко розширюватися або скорочуватися при звичних темпах пульсації соціального світу.

За природою технократизм є продуктом розумової діяльності людини. І складає він певний сегмент ноосфери. Отже? технократизм як продукт свідомості людини являє собою специфічне силове поле, яке в літературі інколи описують як функціонуючий елемент культури або специфічне утворення ефірного типу. Таке “ціле” К. Маркс теж характеризує “як особливий ефір, що визначає питому вагу всього, що в ньому виявляється” [164, 318]. Це “ціле” є “початок” соціального світу і на думку В. Леніна [164, 318].

При цьому не можна не помітити, що технократична наукова думка людства є раціональним його різновидом. Вона має явно виражений енергоінформаційний характер, що співзвучна природі соціального світу. Вона, з одного боку, є продуктом цілеспрямованої наукової або розумової діяльності людини, а з іншої несе в кванто-вакуумній формі смислову інформацію про предмети і процеси, що відбуваються не тільки в межах нашого Всесвіту, але і далеко за його межами. Саме вона надає Світовому еволюційному процесу космічного розмаху, особливого геологічного значення і тотального характеру.

Отже, ми можемо тут говорити про наявність у структурі ноосфери специфічного технократичного егрегора, що онтологічно являє собою слабку електромагнітну взаємодію матеріальних часток, що витікає з мозку людини, збагачену частками розуму – знаннями. З цього матеріалу квантово-хвильового походження створюється тканина соціального світу. В. Вернадський неодноразово підкреслював думку про особливі стани (типи організації) просторово-часових явищ, з якими пов'язана життєдіяльність живих організмів, живої речовини.

При цьому процес продукування технократичного егрегора співпадає з виробництвом нового технічного знання, тобто він виникає при переході універсуму від духовного до матеріального стану. У тому ж випадку, коли рух іде по лінії “матеріальне духовне”, має місце споживання енергії ззовні в людський організм.

Отже, в процесі життєдіяльності людей формується і стійко функціонує специфічне утворення, за висловом В. Налімова і Ж. Дрогаліної, – семантичне поле. “Раніше припускалося, – пишуть вони, – напевно, багато термінів для позначення того проблемного поля, яке ми розглядаємо зараз з позицій концепції несвідомого, і різне словесне оформлення вже вказує на те, що автори надавали більш прийнятне значення окремим складовим цього безмірно широкого поля, розставляючи свої акценти. У Фрейда це було

підсвідоме; у Юнга колективне несвідоме; у Джеймса потік свідомості; у Бьюка космічна свідомість; у Бергсона інтуїція; у Гуссерля трансцендентальна феноменологія; в Уайтхеда категорія вічних об'єктів; у Поппера третій світ, світ інтелігібелій; у Ассаджіолі субперсональність; у Лейбніца уява про темну душу, в якій дримає зміст нашого розуму; у Гегеля дух, що саморозвивається... У Платона світ ідей” [119, 265-266]. До цього можна додати мислеформи (архетипи) нашого співвітчизника С. Кримського.

Отже, в технократичному егрегорі ми маємо момент синтезування фізичного й духовного або феноменального й ноуменального світів у специфічний матеріал, з якого виникає соціальний світ.

У семантичному ключі даний продукт, як свідчить Г. Гегель, є “без кінця зникаюче й представляюче себе явище, легке ефірне тіло, що зникає, як тільки утвориться; не суб'єктивна інтелігенція, не акциденція її, а сама розумність, як реальне, але, таким чином, що сама ця реальність є ідеальною і нескінченною й безпосередньо у своєму бутті також своєю протилежністю, а саме небуттям; таким чином, ефірне тіло, що представляє крайні терміни, є реальним у плані поняття; але щоб збереглася сутність тіла, його ідеальність повинна безпосередньо звестись нанівець і наявний вияв у ньому цієї безпосередньої пов'язаності одного з одним появи і вмирання. Такий середній термін повністю інтелігентний, він суб'єктивний, існує в індивідах інтелігенції, але у своїй тілесності взагалі об'єктивний, і те суб'єктивне буття (заради) безпосередності природи цієї суті дане безпосередньо як об'єктивність. Цей ідеалізований середній термін є мова, знаряддя розуму, дитя інтелігентної істоти” [38, 291].

Тобто морфологічною основою технократизму є специфічна мова, що своїм змістом має технічні знання. Таким чином, тут цілком слушно дійти висновку про те, що природа технократизму семантична. Якщо явище технократизму має семантичну природу, то це означає, що він, перебуваючи нині у зверхперезбудженому стані, тотально впливає на весь семантичний

світ і його підсистеми, наприклад, освіту. І робить він це поза контролем державної влади, оскільки зона і механізм його впливу відноситься до так званого інформаційно-знакового рівня саморегуляції соціального світу [84]. Докладніше про це можна дізнатися з праць В. Беха, М. Калініченка, Н. Крохмаль [13; 67; 84] та ін.

Гіпотеза про семантичну природу технократизму наглядно пояснює причину поступового набуття ним потужного впливу на суспільні процеси і наше життя взагалі. Технократизм набрав силу впливу на суспільство у відповідності до накопичення й поширення використання технічного знання. Це сталося не одномоментно. І це треба розглянути більш детально.

Технічне знання в широкому сенсі – це знання про способи, прийоми й методи можливого перетворення людиною об'єктів навколишньої дійсності відповідно до поставлених цілей. У своїх найпростіших формах воно виявляється на самих ранніх етапах становлення людини, як розумного біологічного виду (*Homo sapiens*), що здійснює трудову (технічну діяльність). Такі характеристики Людського розуму як дуалізм предмета, що випереджає проєктувальне моделювання можливих, але не існуючих артефактів, органічний взаємозв'язок розвитку технічних засобів, процедур свідомості й предметно-практичної діяльності, пристосованість до фіксації, нагромадженню й передачі знання в особливій знаковій, схематичній формі, визначають особливості становлення й розвитку технічного знання в історичній перспективі.

Прогрес технічного знання на цьому етапі характеризувався: 1) розвитком здатностей людини до проєктування можливих, але не існуючих артефактів (штучних об'єктів); 2) взаємозалежним ускладненням технічних засобів праці, структури свідомості й предметно-практичної діяльності; 3) пристосуванням до засвоєння, нагромадженню, трансляції знання в знаковій, схематичній, символічній формі.

Раціонально-технічний компонент діяльності на цьому етапі існував

органічно, у єдності, разом із природно-практичною, заданими від природи формами життєдіяльності і звичним життєвим укладом. У практичній сфері в первісних співтовариств органічні, природні прояви людської активності тісно перепліталися зі здійснюваними ними технічними діями. Люди їли, спали, готували їжу, полювали. Все це здійснювалося в традиційних, століттями усталених формах, що здобували нерідко ритуальний характер, які здавалися “вічними” і не потребуючими раціонального обґрунтування.

На основі існуючих літературних джерел можна виділити наступні характеристики ранніх форм технічного знання: *синкретизм, дорефлексивність, емпіричність, нормативно-рецептурний характер, традиціоналізм, імперсональність, сакральність або міфологічність.*

У ході людської історії розвивалося відношення до природи як об’єкту пізнання й перетворення. Перші досить розвинені форми теоретичного освоєння дійсності виникають в античності. Осмислюється дихотомія знання-думка, теоретична діяльність відділяється від релігійної й політичної. Практична технічна діяльність і наукове знання ставляться вже до різних ціннісних сфер, їхня взаємодія носить складний і суперечливий характер, що визначається специфікою полісної соціальної структури і агональним (змагальним) характером світоставлення греків. Пізнання здійснювалося переважно шляхом формування раціонально-філософських схем, що носять споглядальний характер, а технічна грамотна діяльність існувала, до і поза всякими теоретичними узагальненнями. Практичне і теоретичне чітко відокремлювалися.

Аристотель у трактаті “Метафізика” писав: “Якщо хто тому володіє загальним поняттям, а досвіду немає, і загальне пізнає, а ув’язненого в ньому індивідуального не відає, така людина часто помиляється... Але все-таки знання і розуміння ми приписуємо скоріше мистецтву, ніж досвіду, і ставимо людей мистецтва (дослівно “техніків”) вище за мудрістю, ніж людей досвіду, тому що мудрості в кожного є більше залежно від знання: справа в тому, що

одні знають причину, а інші ні”. “Метою теоретичного знання є істина, а ціль практичного – справа”. “З наук вважається мудрістю та, котра вибирається заради її самої й з метою пізнання, а не та, котра залучає через її наслідки...”.

“Істина” виявлялася за допомогою несуперечливих міркувань і розумно обґрунтованих доказів. В античності були закладені основи раціонально-критичного ставлення до техніки, які стали передумовами виділення теоретичного компонента діяльнісно-практичного ставлення до дійсності і формування на наступних етапах історії суспільства наукового технічного знання.

У ставленні до природи як до об’єкта пізнання й перетворення Середні століття відтворили істотні риси первісного мислення, але на новому рівні. На відміну від людини первісної “середньовічна людина уже не ототожнює себе із природою, але і не протиставляє себе їй”. Російський історик Е. Спекторський виділив три фундаментальні ідеї, що становили специфіку середньовічного світорозуміння: антропоморфізм, телеологізм, ієрархізм. Вони ж визначили й деякі інші характерні риси середньовічного мислення: індивідуалізацію речей і подій, сприйняття всієї сукупності властивостей у нерозривній єдності з їхнім носієм, що в негативному плані означає неможливість аналітичних розчленовувань і уніфікацій за параметрами, і, тим самим, і яких-небудь статистичних квантифікацій.

Поступово складні в Новий Час прагматичні відносини із природою, вимагали “об’єктного” сприйняття світу. Формувалося і ставлення до природних явищ, до простору й часу як до таких, які існують незалежно від людини і її дій, як до зовнішніх реальностей, якими можна і потрібно “опанувати”. Модифікації повсякденного, “практичного” світосприйняття не могли не позначитися на теоретичних поглядах про світ. З відкриттями Н. Коперника, Дж. Бруно, І. Кеплера, Г. Галілея Земля втрачала статус центру Вселеної, небо перетворювалося в однорідний простір нескінченної глибини, непорушним законам виявився підлеглий навіть рух найбільш

“шляхетних” небесних об’єктів і назрів висновок (Ньютона) про принципову єдність землі і небесної механіки. Зусиллями Ф. Бекона, Г. Галілея, Т. Гоббса, Б. Спінози, І. Ньютона формувався каузальний погляд на природу.

Видалення цілей і суб’єктів поклато початок бурхливому розвитку механіки. Новий методологічний ідеал, пов’язаний із заміною антропоморфно-телеологічних безумовно каузальними принципами, позначився історичний вододіл між додисциплінарною і дисциплінарною стадіями в розвитку знання, відразу дано було початок більш ніж трьохсотрічній епосі воз’єднання наук шляхом переможного ходу механістичних методів.

У країнах Західної Європи поступово відбувалися істотні зміни, що зачіпають, у тому числі, сферу технічного знання, формувалася технічна, або техногенна цивілізація. Техніка починає грати все більше значення в її розвитку, у перетворенні природного середовища, всіх сфер людської життєдіяльності, перетворенні способів і видів людської комунікації, соціальних зв’язків і відносин людей, суспільних інститутів і морально-етичних установок. Цей період О. Тофлер називає “другою соціотехнічною революцією”. Першою соціотехнічною революцією, на думку О. Тофлера, був опосередкований прогресом техніки, перехід в епоху неоліту від привласнюючої економіки, яка базується на полюванні і збиранні до виробляючої, заснованої на скотарстві і землеробстві.

Основні цінності техногенної цивілізації, як зауважує В. Стьопін, є у наступному: 1) цінність об’єктивного і предметного знання, що розкриває сутність речей, їхню природу, закони відповідно до яких можуть змінюватися речі; 2) установка на постійне збільшення знань про світ, вимога постійної новизни як результату дослідження. Оформляється ідеал нової науки з орієнтацією на емпіричні дослідження. “І адже безсумнівно, що в механіці немає правил, які не належали б фізиці (частиною або видом якої є механіка), тому всі штучні предмети – разом з тим і предмети природні” [165].

Зняття протиставлення “штучного” і “природного” мало своїм наслідком: математизацію науки і ототожнення пізнання і конструювання, за виразом Х. Ортеги-і-Гассета: “техніцизм, орієнтований на аналіз природи”.

При розгляді генезису технічного знання, технічної (практичної) діяльності людини слід зазначити наступні важливі моменти.

Вихідним пунктом і неодмінною умовою людської діяльності з перетворення природного середовища представляється формування ідеального образу очікуваного результату цієї діяльності. Тобто, у своїй практичній діяльності людина повинна була переслідувати “свою свідому мету”, що як закон визначає спосіб і характер її дій, і якій вона повинна підчиняти свою волю. Другий вид знання, що фіксує властиво процес створення і використання технічних засобів праці, одержав назву технічного знання. В результаті генезису технічного знання, технічної (практичної) діяльності людини формується на думку Герберта Маркузи “технічний розум”. ”Поняття технічного розуму можливо, само являється ідеологією. Не тільки застосування цього розуму, але уже сама техніка представляє собою панування (над природою і людиною) – панування методичне, наукове, розраховане і корисливе. Певні цілі і інтереси цього панування зовсім не нав’язані техніці заднім числом і ззовні. Вони містяться уже в самій конструкції технічного апарату. Відповідно, техніка – це історично-суспільний проект. В ній спроектовано те, що суспільство і пануючі в ньому інтереси задумали зробити з людьми і речами” [182, 52-53] .

Отже, специфіка становлення технічного знання обумовлена соціальним характером колективної практики й обміну досвідом. Технічне знання спрямоване на дослідження об’єктної структури відповідно до його призначення. Головним завданням технічного знання представляється створення теоретичних підстав, алгоритмів перетворення речовин, енергії, трансформації природи [97, 53].

Поняття технічного знання залежно від об’єкта відбиття

підрозподіляються на технічні (такі що презентують технічні об'єкти, їхні властивості й відносини) і технологічні (представляють собою опис технологічних процесів).

У розвитку технічного знання можна виділити кілька етапів, кожний з яких відрізняється від іншого різним ступенем участі у виробничому процесі технічних засобів праці й людини: емпіричний, абстрактно-пізнавальний і сучасний. На останньому етапі машина поступається місцем системі машин. Виникає технічна система, у якій з'являється новий механізм – механізм контролю і управління виробничим процесом. Технічне знання здобуває можливість не тільки брати участь у вирішенні завдань технологічної діяльності, але здобуває також здатність передбачати характер його розвитку, а також оптимізувати соціально-практичну діяльність людини.

Перехід від простих знарядь до машин і далі до технічних систем є результатом глибоких якісних змін, справді революційних перетворень у структурі технічного знання, що являє собою особливий рід знань про природу. Виникає технічна теорія як особлива сфера науково-технічних знань про предметну діяльність людини, спрямованої на створення “другої, штучної природи”. Будучи різновидом наукової теорії, вона розглядає технічні об'єкти, пов'язані з експлуатацією, виготовленням, проектуванням техніки.

Природа стає технічним об'єктом, коли вона включається в пізнавальну і перетворюючу діяльність суб'єкта, використовується як технологічний метод або технічний матеріал. У цій якості вона є областю додатка технічних наук, на відміну від “першої природи”, що вивчається природничими науками. Технічні теорії існують не ізольовано одна від одної, а у системі науково-технічного знання, що створюють технічні науки. Вони є необхідним посередником між науковими знаннями і технологічною сферою, займають проміжне положення між природничим теоретичним знанням, тобто відкритими людиною закономірностями природи і винахідництвом,

технічним конструюванням, рішенням приватних інженерних завдань в техніці.

Об'єктом технічної теорії є способи й засоби матеріалізації знань, природничонаукових, математичних і т. д., з метою проектування, виробництва, використання і розвитку технічних систем.

Вважається, що технічна теорія має два рівні: перший – рівень техніки, що описує її будову і дію, і другий, основний, визначальний – рівень технології. Він розглядає закономірності технологічних процесів і технічних систем.

У технічному знанні, як самостійній області наукового знання, що має властиві йому характерні риси і певні внутрішні тенденції розвитку, у теоретико-пізнавальному плані можна виділити ряд особливостей: специфічний прояв ролі емпіричного і теоретичного знання; термінологічна строгість і наявність специфічних методів фіксації знань; виділення технологічного і конструктивного знання; своєрідність відбиття технічних протиріч у технічних теоріях; широке використання математичних методів і понять кібернетики.

Дослідження специфіки розвитку технічного знання припускає, насамперед, виявлення діалектики взаємин двох груп факторів, що впливають на цей процес: внутрішньої логіки розвитку, обумовленою відносною самостійністю процесу розвитку теоретичних знань, і зовнішніх закономірностей, що обумовлюють процес функціонування і розвитку як одного з найважливіших елементів суспільної життєдіяльності загалом.

Таким чином, технічне знання є знання про природний матеріал і можливі способи перетворення цього матеріалу в органи безпосередньої влади людини над природою, опредмечування її волі.

У цілому в еволюції технічного знання можна виділити періоди еволюційного і революційного характеру. Перший (еволюційний) період можна охарактеризувати як період поступового нагромадження фактичного

матеріалу і спроб його пояснення на основі існуючих теоретичних концепцій. Період же революційного стрибка, підготовлюваний попереднім йому еволюційним періодом, являє собою початок якісно нової (а отже, і завершення старої) епохи в розвитку технічного знання. Частина наших утруднень у розумінні глибокого розходження, що існує між наукою і технікою, пов'язана з тим, що й науці і техніці однаково властивий прогрес.

Поява й накопичення технічного знання немає загрозливого значення для реконструкції сфери освіти, оскільки воно є лише сегментом освітянської діяльності. Загроза технократизму з'являється, на нашу думку, лише на тому етапі і в тому місці де і коли теорія технічного знання і логіка його саморозгортання перетворюються на методологію вирішення всіх проблем соціального розвитку. Цей момент настає з появою так званого технологічного детермінізму. На початку XXI століття ж потужність і привабливість технічного знання значно посилюється завдяки використанню програмно-математичного знання і комп'ютерної техніки.

Технологічний детермінізм [179, 582] – теорія і методологія соціального детермінізму в позитивізмі, суть якої зводиться до формули: “наука і техніка – незалежні, змінні; соціальні інститути – залежні”. Він абсолютизує відносну самостійність та визначальну роль науки і техніки в сучасному суспільстві, недооцінюючи зворотний вплив на них соціальних факторів – характеру суспільних відносин, науково-технічної політики держави, культур, традицій і цінностей.

Якщо методологічно технологічний детермінізм є редуцією суспільного розвитку до науково-технічного прогресу, то теоретично він є некритичним відношенням дійсно деформованого, абсолютизованого, технократичного розвитку сучасної індустріальної та постіндустріальної, інформаційно-технологічної цивілізації. Він є теоретичним обґрунтуванням і виправданням обумовленого НТР суспільного розвитку, тому лягає в основу ідеології технократизму та більшості сучасних технократичних концепцій

суспільства.

Отже, технократизм як соціальне явище обумовлений декількома чинниками: по-перше, цьому сприяв високий рівень розвитку філософії науки і філософії техніки, що разом складають філософський дискурс технократизму.

По-друге, морфологію його утворює сукупність технічного знання, що пройшло певний період розвитку до появи техногенної цивілізації, визріло під час її саморозгортання і оформилось у теорію технічного знання.

По-третє, технократизм як явище саморегуляційного призначення виникає разом з появою так званого технологічного детермінізму, що набуває доктринального характеру на початку ХХ століття. Основоположниками його вважаються Т. Веблен, Д. Бернхем, Б. Бернштейн, К. Каутський. У наступному періоді теорія трансформувалася в індустріалістські (У. Ростоу, Дж. Гелбрейт та ін.) і постіндустріалістські (Д. Белл, О. Тоффлер, З. Бжезинський, Г. Кан, Е. Вінер та ін.) концепції.

З'ясувавши походження і семантичну природу даного явища ми можемо перейти до аналізу сутності технократизму. Нагадаймо, що під сутністю технократизму необхідно розуміти його внутрішній зміст, що виявляє себе в єдності всіх багатоманітних і суперечливих форм його буття.

При цьому технократизм та його форми слід розглядати як різновид соціального явища це те або інше виявлення (вираження) соціального світу, зовнішні, безпосередньо дані форми його існування. У мисленні ж категорії сутності і явища технократизму як специфічної форми загального соціального, висловлюють перехід від розмаїття наявних форм соціального світу до його внутрішнього змісту і єдності, до поняття. Оскільки соціальний світ являє собою тотальність, то осягнення його сутності становить головне завдання філософії. Якщо ми бажаємо розглянути його прояв у навчально-виховному горизонті, то це предмет філософії освіти [98, 115].

Інакше кажучи, сутність технократизму не виникає ані сама по собі, ані

в результаті зовнішніх чинників, вона є становленням функціональних відносин самого соціального світу, що у даному випадку це дії людей, що ґрунтуються на використанні технічного знання як методології і технології управління освітянським процесом.

Отже, виходячи з викладеної вище настанови, ми в бутті системи освіти повинні знайти щось таке, що при рефлексивному входженні в себе стає його сутністю, оскільки під останньою завжди розуміється функціональний аспект явища. На принципову можливість такого напрямку пошуку вказує Г. Гегель: “Підставою є, з одного боку, підстава як рефлектоване в себе визначення змісту, притаманне наявному буттю, яке воно засновує, а з іншого воно те, з чого має бути зрозуміле наявне буття; (насправді вказує Гегель), навпаки, від наявного буття переходять до підстави, і підстава стає зрозумілою з наявного буття” [36, 88].

Тож, сутність технократизму, як глибинну характеристику специфічного сегмента соціального світу, ми можемо з’ясувати на основі узагальнення змісту даного явища, що ми повсякденно спостерігаємо і яке набуває загрозливих для нашого сучасного життя форм.

Механізм, завдяки якому технократизм як специфічний продукт, є дія людей, що розуміються тут в такій інтерпретації, яку дасть їй психологічна наука. Для нас принципово важливо підкреслити психологічне визначення змісту даної категорії. Як пишуть В. Зінченко і Є. Моргунов: “Дія – це жива форма, подібна органічній системі, в якій розвиваються не тільки притаманні їй властивості, але і складаються, формуються органи, яких не вистачає такій системі” [59, 94-95], наприклад, суспільству або освіті, як цілісним системам різного масштабу і призначення.

Дія, як головна ознака певної поведінки людини широко висвітлена у науковій літературі. М. Вебер розглядає окремого індивіда і його дію як первинну одиницю, як “атом” соціального світу, а “соціальною” він називає таку поведінку, яка містить у собі два моменти: суб’єктивний зміст і

“настанову на іншого” [31, 602-603]. Лише ціннісно-раціональна і цілераціональні дії є соціальними діями в розумінні Вебера.

Т. Парсонс, як відомо, дію поклав в основу своєї соціальної системи, а людину перетворив на діяча. На думку Т. Парсонса: “дія – це такий процес в системі “суб’єкт чинності – ситуація”, що має мотиваційне значення для діючого індивіда або – у випадку колективу – для індивідів, що його утворюють. Це означає, що орієнтація відповідних процесів дії пов’язана з досягненням задоволення або ухилення від неприємностей з боку відповідного суб’єкту чинності, як би конкретно з точки зору структури даної особистості це не виглядало. Лише оскільки ставлення до ситуації з боку суб’єкту дії буде носити мотиваційний характер, то у такому розумінні, воно буде розглядатися... як дія в точному смислі” [130, 449].

Для пояснення важливості даного моменту в житті планетарного людства виникла теорія міжособистісної взаємодії людей, яку запропонував Н. Смелзер. Її складовими він наводить теорію обміну Д. Хоуманса, символічний інтеракціонізм Д. Міда, Г. Блумера, управління враженнями Е. Гофмана і психоаналітичну теорію З. Фрейда [157, 133].

Дія ця не стільки внутрішній продукт людини, скільки його взаємодія з зовнішніми структурами суспільства. Тут доречно навести визначення дії П. Штомпою, який пише: “Дія... є атрибутивним поняттям; вона узагальнює певні властивості соціальної фабрики, цю “справді дійсну дійсність” соціального світу. Вона являє собою те місце, де сходяться структури (спроможності до операцій) і агенти (спроможності до дії); це синтетичний продукт, злиття структурних обставин і здібностей діячів. У такому вигляді дія зумовлена подвійно: “згори” балансом напруженостей і обмежень, а також ресурсами і можливостями, що забезпечуються існуючими структурами; і “знизу” вміннями, талантами, майстерністю, знаннями, суб’єктивними відносинами членів суспільства і організаційними формами, в яких вони об’єднуються в колективи, групи, соціальні рухи і таке інше. Але

дія не може бути зведена ані до того, ані до іншого; по відношенню до обох рівнів (тотальностей і індивідуальностей) вона складає нову, виникаючу якість” [194, 274].

На підставі такого тлумачення філософами, соціологами і психологами категорії “дія” ми визначимо, що технократизм слід розглядати як специфічну взаємодію людей між собою, в основі якої лежить теорія технічного знання, що використовується як методологія управління суспільством і освітою, як його підсистемою.

Наступним кроком у гносеологічному аналізі соціального світу після визначення його сутності є виявлення його змісту, який ще байдужий до форми, а “форма зовнішня до нього; зміст щось інше, ніж форма” [36, 86]. У нашому дослідженні під змістом технократизму розуміється не самий по собі субстрат технічного знання, а його внутрішній стан, сукупність процесів, що характеризують його використання як інструменту управління соціальними процесами взагалі і освітянськими – зокрема. Це стосується взаємодії утворюючих сферу освіти елементів, між собою і з середовищем і зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну; в цьому сенсі самий зміст технократизму виступає як соціальний процес, що має управлінське призначення.

Отже, розглянути *зміст технократизму в освіті* – означає розглянути процес управління освітою, що виглядає як сукупність дій менеджерів з інженерно-технічною освітою, які управляють при допомозі технічних засобів і використовують в якості методологічної основи технологічний детермінізм.

Відомо, що термін “*процес*” по відношенню до соціокультурних явищ стає тим, що часто вживається в дискусіях і з’являється у ряді теоретичних творів починаючи з 40-х років ХХ століття. Зокрема, в книзі П. Сорокіна “Соціальна і культурна динаміка”, автор пояснює значення використовуваного терміну “процес” і детально змальовує його складові. Під

процесом він розуміє “будь-який вид руху, модифікацію, перетворення, перебудову або “еволюцію” – будь-яку зміну даного логічного суб’єкта в часі, незалежно від того чи стосується вона зміни місця в просторі, чи йдеться про модифікацію кількісних або якісних аспектів” [160, 80].

Насправді кожна зміна явищ, властивостей і відносин не відбувається так, що відразу змінюється все явище, всі його властивості або всі відносини. “Справді, – говорить В. Свідерський, – візьмемо ми наприклад неорганічну природу, сферу життєвих процесів, соціальні явища або ж сферу пізнання – скрізь процес відбувається таким чином, що елементи нової якості, поступово наростаючи і посилюючись, пригнічують елементи старої якості, призводять до зміни якісної природи явища. При цьому зміна природи елементів даного явища супроводжується перетворенням і самої структури, що об’єднує елементи” [150, 94]. Тут важливо підкреслити, що освітянський процес є різновидом культурного процесу.

Технократизм має власних носіїв або суб’єктів, що його продукує, відновлює, збагачує і використовує як інструмент управління освітою. Це так званий корпус інженерно-технічних фахівців, що залишив помітний слід у історичних подіях і інтелектуальній історії минулого століття. Інженерна діяльність, – на думку В.Попова, – втілилася в різноманітні форми техносфери, визначила вигляд сучасної цивілізації і специфічно вплинула на хід історії [139, 62].

Безперечний внесок соціальної групи інженерів у вигляд сучасного суспільства неоднозначний і в ряді соціально-філософських і ціннісно-світоглядних аспектів вимагає додаткового аналізу, без якого важко однозначно судити про перспективи цивілізаційного й духовно-морального прогресу. На зорі ХХ сторіччя автор “Закату Європы” Освальд Шпенглер попереджав, що інженерний титанізм загрожує легко перерости в соціально-технологічний сатанізм. І не так уже важливо, чи з’явиться “сатана” у формі непередбаченої техногенної катастрофи або у вигляді творчої підсвідомості

інженера і конструктора зброї масового знищення, що працює на замовника вигідного військового проекту [193, 1].

Як відомо, у дослівному перекладі із грецького “технократія” означає владу майстерності, ремесла, технічних умінь. В наш час із технократією називають суспільне явище і напрямок суспільної думки, який вважає, що, по-перше, суспільство може і повинно керуватися засадами науково-технічної раціональності, а по-друге, у промислово зрілому суспільстві іде процес неминучого зростання і посилення ролі технічної інтелігенції. По-третє, технократією називають прошарок висококваліфікованих технічних фахівців, які претендують на участь в управлінні виробництвом – освіта тут не є виключенням, у розробці і здійсненні економічної політики держави. По-четверте, технократією називають тип політичного устрою, при якому технічні фахівці контролюють економічну і політичну владу.

Наведені трактування технократії поєднуються інтерпретацією соціальної ролі особливого роду суб’єкта суспільних відносин – інженера сучасного типу. У суспільній думці подібне трактування в ряді випадків приводило до трагічних конфліктів. Досить згадати тези американських теоретиків технократії про “революцію інженерів”, їхню радянську рецепцію й адаптацію у висновках вітчизняних інженерів старого загартування. Наприклад, у тезі відомого інженера П. Пальчинського про те, що ХХ сторіччя є епохою не інтернаціонального комунізму, а інтернаціоналізації техніки: “Не Комінтерн, а “Техінтерн” – от що нам варто визнати... – заявляв він наприкінці 20-х років ХХ століття. – Майбутнє належить управляючим-інженерам і інженерам-управлінцям”. Як відомо, Й. Сталін з цього приводу різко заперечив П. Пальчинському в такий спосіб: “Інженер, організатор виробництва, працює не так, як йому хотілося б, але так, як йому наказують... Не слід думати, що технічна інтелігенція може відігравати незалежну роль” [47, 74-75]. Отже, зміст технократизму в освіті ми маємо розкрити завдяки аналізу складових освітянського процесу і методиці управління ним завдяки

використанню специфічних засобів, і методології, тобто характеру і форми поставлених цілей перед освітянською галуззю і окремою особистістю, що діє у цій сфері як суб'єкт або об'єкт управлінської дії.

Для того, щоб з'ясувати зміст технократизму в освіті, нам вкрай важливо з'ясувати *форми його існування* у соціальній сфері взагалі і у освітянському процесі, зокрема. Для обґрунтування даної тези достатньо вказати на те, що до форми належить взагалі все певне.

При цьому відомо, що визначення соціального світу є водночас і визначення соціальної форми, оскільки воно щось установлене і завдяки цьому відмінне від того, форму чого воно складає; визначеність соціального як якість єдина зі своїм буттям. Це означає, що визначення технократизму як різновиду соціального явища є водночас і визначенням його форми.

Оскільки в даному випадку йдеться про другу природу, то ми маємо справу відповідно не з натуральною формою, в якій перебуває перша природа, а з формою перетвореною, причому двічі. Перший раз натуральна форма зазнає змін, відображаючись в голові людини, а другий в суспільній свідомості. Таким чином, технократизм має дві форми: суб'єктивовану і об'єктивовану. Це принципове для нашого дослідження визначення існування двох видів форм технократизму.

Отже, послідовно розглянемо *суб'єктивовану й об'єктивовану форми технократизму*. Ясно, що перша з них притаманна управлінським кадрам, а друга – реалізується у ході процесів управління соціальним розвитком і застигає у його результатах. Якщо мова йде про освітянську галузь, то вона має специфіку, оскільки технократизм притаманний і менеджерам і продукту їх діяльності – студентам, що стають новими носіями технократичного знання. Так відбувається не тільки реновація технократизму, але і його спотворення, оскільки він починає займати “зайве” місце, або надлишкову питому вагу у життєдіяльності світової спільноти.

До *суб'єктивованої форми технократизму* ми відносимо архетипи,

ідеї, віру, світогляд, мислення, знання, стереотипи, алгоритми, моделі та ін. Розглянемо їх більш ґрунтовно, оскільки дане явище складається з існування саме таких дрібних і здається, на перший погляд, незначних форм технократизму.

В технократичному світогляді сучасного західного суспільства існують два підходи до аналізу дійсності. Перший, ідеалістичним (мрійливим). Технократ – являє собою своєрідного інженера людських душ і суспільної свідомості – для даного типу технократа був характерний, масово-зрівняльний підхід до оцінки суспільних процесів. Метою технократичного світогляду була всеохоплююча індустріалізація і впровадження досягнень науково-технічного прогресу, як панацея від всіх соціальних конфліктів, і метод побудови ідеального суспільства загального добробуту. Ідея підкорення сил природи.

Другий, більш сучасний, зв'язаний з періодом розвитку промислової революції – епохою електрики й масмедіа. Технократ – на цьому етапі являв собою вершителя доль держав і світу. Метою технократичного світогляду було встановлення нового світового порядку, заснованого на достатку масового продукту, міжнародному поділі праці, відкритому інформаційному і торговельному просторі. Підсумком цього етапу розвитку промислової революції стала поява психологічного надлому в суспільній свідомості (понад перенапруга – ріст стресів, наркоманії, злочинності і тероризму), технологічного надламу в індустріальному просторі виробництва – нерівномірність, форсованість, зростання понадкатастрофічність (наслідок промислових катастроф збільшується до небезпечних розмірів) і екологічного надламу (вичерпуються резерви самовідновлюваності біосфери планети). Ідея повного використання всієї могутності сил природи. Нове розуміння технократизму (Петербурзька школа) пов'язане з новим етапом промислової революції – революції в засобах обробки, зберігання й передачі інформації. Технократ – на наступному етапі промислової революції прагне

бути будівничим гармонії у всіх сферах, використовуючи інформаційну могутність сучасних технологій. Метою технократичного світогляду стає створення і підтримка гармонійного балансу сил і результатів діяльності людського суспільства, і поширення могутності техногенної цивілізації за межі планети Земля. Це ідея технократичної імперії. “РАХ ТЕХНОКРАТУС” – єдності в розмаїтості. Ієрархії сили, заснованої на інтелектуальній і інформаційній могутності. Це ідея – контролю над могутністю сил природи в ім’я стійкого існування світобудови у всій її різноманітності. Це ідея Галактичної Імперії – заснованої на єдності світу матерії, біосфери, техносфери і ноосфери (сфери розуму) і поширення цього гармонійного сполучення на доступний простір світобудови. Багато хто вважає, що ставлення до людини як до “гвинтика” було характерно для сталінського режиму, а зараз таке ставлення змінилося. Це глибока омана. Технократизм – “механічний” світогляд є неминучим наслідком індустріального суспільства, незалежно від форми власності і політичного режиму. Технократизм як світогляд виник із завоювання передових позицій технікою після ряду великих успіхів природничих наук в XVII-XVIII столітті. У середині XIX століття його прихильники об’єдналися на платформі позитивізму (основоположник цієї філософії – Огюст Конт), проголосивши вимогу перенести в соціогуманітарні дисципліни дослідницькі методи фізики і біології. З тих пір технічні і економічні науки, які опираються на кількісні закони, позитивісти і технократи визнають корисними, а гуманітарні, включаючи і психологію, тому що ці дисципліни користуються мовою якісних описів, відносять до другорядних – таких, які не дають ніякої реальної віддачі.

Марксизм як світогляд закріпив і поширив технократизм ідеологемою про примат матеріального виробництва. Які наслідки мала ця ідеологема для розбудови культури і освіти ми знаємо не з письмових джерел, а з власного досвіду.

Іншою поширеною суб'єктивованою формою технократизму є технократичне мислення [11], яке зорієнтоване на вирішення гострих соціально-етичних проблем насамперед інженерно-технічними засобами. Воно забуває Біблійну істину: Богу – Боже, а кесареві – кесарево (яку нині нерідко доповнюють блюзнірською, в тому числі і для інженера, конструкцією: “а слюсареві – слюсареве”). Поважаючи себе інженер зосереджується на професійних проблемах замість вирішення проблем, невластивих природі інженерної праці. Суміжні і тим більше віддалені сфери діяльності залучають, як правило, інженерів-невдах, які не знайшли себе у своїй професійній стихії і задовольняються мішурою показного блиску бюрократичної або іншої, подібної кар'єри. І невтямки їм, що настав час думати про вічне. Чи не в цьому істинна таємниця появи інженерів, яких постійно “заносить” у соціальних питаннях на крутих поворотах історії, інженерів-бюрократів, “квазі – інженерів” і інженерів “на прокат”.

Найбільш поширеним продуктом суб'єктивованого мислення є ідеологія технократизму. Вона набула надзвичайно широкого поширення у ході ХХ століття і нині рухається за інерцією, хоча зміст соціального світу кардинально оновився у ході наступу інформаційної цивілізації.

Технократи вважають за очевидне наступне. Людство в процесі нагромадження знань і інформації, створило на планеті Земля – штучне середовище існування стійких явищ природи – техногенних процесів. Це середовище технократи називають – техносферою. Сучасна ідеологія технократичного мислення ґрунтується на науковому підході до вивчення процесів, які є супровідними до нагромадження інформації і розвитку техносфери.

Показано еволюційний спектр концепцій технократії, починаючи з ідеології техноцентристського мислення епохи промислового перевороту і закінчуючи інтерпретацією претензій експертів і надій на інформаційні ресурси комп'ютерних систем. У зв'язку із цим аналізується соціально-

моральні аспекти діяльності інженерно-технічних працівників.

У цей час у ряді країн технократизм проникнув в усі сфери громадянського життя і виявляється в них у різноманітних формах і варіантах. Наприклад, у сфері ціннісних орієнтацій Х. Сколімовски виділяє “простодушньо-технократичний” підхід, який заміняє фундаментальні цінності людського існування технічними (як рівноцінними), операціональними перевагами і максимізацією “цінностей за допомогою простих математичних функцій” [155, 6]. Разом з тим концептуально єдина ідеологія технократизму продовжує сьогодні існувати в наступних основних варіантах.

Перший варіант. В наш час, доволі часто технократію ототожнюють із “експертократією”. Ще в античну епоху софіст Протагор вважав, що (кожна) людина є мірою всіх речей (*anthropos metron panton*). Суб’єктивістську суть протагорівської формули нейтралізував Демокрит, який доводив, що мірою і суддею (експертом) всіх речей є не будь-яка людина, а людина знаюча – мудрець. В кінцевому підсумку людство передало функцію інтерпретатора міри речей фахівцеві – експертові в тій або іншій області знання. Тривалий час це здавалося справедливим. В середині ХХ століття, однак, виникають ситуації, у ході яких експерти зосереджують увагу на один раз завчені ними вузькоспеціальні і професійні методи і оцінки. Вони стають носіями однобоких підходів у вирішенні важливих соціально-технічних завдань.

Виникають трагічні ситуації. В 2000 році інженер, провідний спеціаліст конструкторського бюро “Рубін” замість комплексного професійно-технічного аналізу катастрофи на атомному підводному човні “Курськ” говорив про недоцільність підйому затонулого човна: “...я як інженер кажу вам, що на “Курську” загинули всі, і нема чого даремно витратити державні гроші на роботи з його підйому”. Він агресивно продемонстрував технократичну позицію. Представник КБ “Рубін” не вважав за необхідне професійно пояснити платникам податків, чому вони – інженери-

конструктори – не передбачили (визнав пізніше Президент Росії В. Путін) у своєму проекті атомної субмарини відповідних їй завданням резервів живучості і не розраховували реального спектру позаштатних ситуацій, для нейтралізації яких вони були зобов'язані спроектувати ефективні засоби їхньої ліквідації і екстреної евакуації екіпажу, який потрапив у катастрофу. Амбіційний інженер, навпаки, зайняв не властиву йому позицію чиновника – диктатора від економіки [139].

Поєднання цивільної і професійної відповідальності вимагає, щоб до діалогу, у ході якого приймаються професійні і соціально відповідальні рішення, крім експертів залучалися представники інших областей знання, в тому числі фахівці із суспільних наук, соціальної філософії, етики, юриспруденції, психології, екології. Але цього також недостатньо. Навіть всі вони разом не зможуть підмінити демократичне рішення громадян-платників податків.

Останні, звичайно, повинні враховувати думку технічних фахівців – експертів. Враховувати, але не вірити сліпо ні їхній думці, ні тим засобам, при допомозі яких подібні рішення приймаються. У цьому зв'язку сумнівними є спроби наділити експертними функціями багатоступінчасті комп'ютерні програми. Особливо якщо на них покладають відповідальність за запуск ракет з термоядерними боєголовками. Так чи інакше, але в нас – громадян “немає іншого вибору, як брати на себе відповідальність і ризик здійснювати розумно керований прогрес”, – пише німецький філософ Ханс Ленк у книзі “Міркування про сучасну техніку” [92, 175]. Інший представник німецької філософії техніки Ханс Йонас пропонує керуватися своєрідним категоричним імперативом інженерної етики майбутнього: “Чини так, щоб наслідки твоїх же дій були сумісні з незмінним істинним людським буттям на Землі” [186, 8].

Другий варіант. Технократами називають часто осіб, які займають і сьогодні техноцентристські позиції. Вони орієнтуються на технічне вирішення

будь-яких проблем і абсолютизують роль техніки у прийнятті подібних рішень. В сучасних промислово-розвинутих країнах техніка і технологія перетворюється на домінуючу вісь функціонування техносфери, а в майбутньому вони перетворяться на деміургічну спрямовуючу глобально-планетарний техноморфний комплекс, своєрідне техногенне “тетто”.

Творцям техноморфного комплексу подібного роду притаманний так званий “технологічний імператив” [повеління], зміст якого полягає в наступному: виготовляє все, що можна виготовити для задоволення визначених потреб. У руслі цієї доктрини з’явилися гільйотина, “душогубки”, технології масового винищення людей. Деяких вчених і інженерів, які працювали над атомною бомбою, цікавило, за спогадами Лаура Ферми, тільки одне: спрацює чи не спрацює їхнє нове дітище як технічний об’єкт [173, 15]. Не всі з них пізніше підписали звернення за заборону подібної зброї. А деякі винахідники засобів масового винищення людей (типу Е. Теллера) навіть перетворилися в їхніх активних апологетів.

Техноцентризм нерідко є формою професійного лицемірства, інструментом корисливого політиканства, призначення якого – дезорієнтувати громадську думку, нав’язати суспільству пріоритетне фінансування морально сумнівних інженерно-технічних проєктів. Ядерне лобі ніколи не хотіло втрачати привілейованого фінансового забезпечення своєї діяльності. Але в різні періоди це робилося по-різному. В 1960-і роки ядерники обіцяли залити людство морем практично безкоштовної енергії, а завалили... горами термоядерної зброї. Коли їхні аванси залишилися не оплаченими, вони висунули тезу про необхідність збереження ядерного паритету. У роки перебудови директори багатьох підприємств ВПК свідомо саботували конверсійні проєкти. Зараз у ході теза про необхідність збереження відповідних “національних” науково-інженерних шкіл, про запобігання відпливу військово-інженерних талантів закордон. Хоча при цьому мова ведеться про “інженерів” взагалі, маються на увазі фахівці, які

розробляють технології, що ініціюють ефекти “яскравіше тисячі зірок”. А останнім часом навіть заговорили про альтруїстичну (але зате так багатозатратну) підготовку до ракетно-ядерного бомбардування блукаючих космічних об’єктів.

Критикуючи суть техноцентристського кредо, Ханс Ленк пише, що “людина не має права виробляти все те, що вона в стані виробити, і не має права застосовувати на практиці все те, що вона у стані зробити. Заклик “Вміти” містить у собі “повинна робити” і зовсім не є етичною заповіддю, і взагалі не повинно існувати ніякого, нічим не обмеженого, “технічного імперативу”... Дійсною заповіддю розуму, – продовжує він, – є: мудре регулювання, самоконтроль і помірність” [92, 173-174].

Двадцяте століття показало, що в проблемі відповідальності інженера перед історією і людством варто відрізнити позицію “винахідника”, як “чистого” дослідника, від позиції інженера-практика. Але не треба абсолютизувати ні ту, ні іншу і, насамперед, не упускати з виду відповідальності винахідника за створювану ним “техніку”. Прогресуюче обезлюднення технічної діяльності, на жаль, породжує думку, відповідно до якої сучасне індустріальне суспільство неминуче формує “інструментально-техніцистський розум” інженерно-технічних працівників. Вітчизняні фахівці відзначають, що “інженер з “інструментальним розумом” може діяти як позбавлений гнучкого і нормального людського інтелекту робот, який зовсім не рахується з людиною і підпорядковує все інтересам техніки і виробництва. Такий “обезлюднений” інженер, на думку критиків концепції “інструментального розуму”, представляє величезну “технократичну” небезпеку для суспільства“ [176].

У зв’язку із проблемою відповідальності ІТР у літературі підкреслюється, що технічні фахівці, “інженери і представники природничих і точних наук у промисловості і управлінні суспільством не є “агентами” якогось технологічного імперіалізму, не є прихильниками технологічного

імперативу, гасла якого закликають: “Роби все, що можна зробити! Виробляй все, що можна виробити!” Технічна інтелігенція зобов’язана відкинути подібні заклики, “і не тільки тому, що здійснити це неможливо, але і з розумних міркувань перешкодити сваволі в технічній та інженерній діяльності” [92, 23].

Об’єктивована форма технократизму також достатньо розвинена у світі. Її прикладами можуть бути прошарки технічної інтелігенції, які є носіями технократичної ідеології або так звана технократія, соціальні системи, що вибудовані на основі ідеології технократизму, нарешті, технократична етика, що слугує імперативом і нормативною системою певного зразка поведінки і дії. Тож, зразків об’єктивованої форми можна привести багато.

Найбільш поширеною формою існування технократизму, до якої надто чутливо ставиться увесь соціальний світ, в тому числі і освітяни, є так звана технократія та її новий вид – комп’ютерократія. Життя нормальної людини із часів Аристотеля допускає не тільки професійну творчість, але і постійну орієнтацію на творення добра. Сучасні ж технічні, економічні і соціально-політичні реалії свідчать про інше: комп’ютерні технології, можливо, будуть обслуговувати не нормальні людські, а політичні інтереси фінансових груп, зв’язаних, в першу чергу, з виробництвом інформації. Це відбудеться тому, що “у постіндустріальному суспільстві ні земля, ні капітал не є факторами, що лімітують. Таким у сучасному виробництві є інформація. Тому політична і економічна влада переходить до виробників інформації” [166, 398] . Комп’ютерократія цих кіл проявляється в спробах пристосувати законодавство до вимог, яке жорстко детермінується мовами й алгоритмами програмування, нав’язують суспільству правила збору, зберігання, поширення і користування інформацією, які впливають зі специфіки розвитку комп’ютерних технологій, електронно-цифрової техніки і комунікаційних мереж.

Тенденція комп'ютерократії загострює проблему захисту приватної інформаційної таємниці громадян, підвищує небезпеку тотального комп'ютерократичного контролю за особистістю у формі несанкціонованого законом використання персональних даних про особисте життя громадян. “Коли така кібернетизована держава “схопиться”, як схоплюється крижана шуга або бетон, то буде, строго говорячи, уже занадто пізно “шукати дорогу назад – до вільного людського суспільства”, – пише Ж. Еллюль [196, 151].

Отже, багато авторів ХХ століття бачать у діяльності інженерно-технічних працівників (які перетворилися в автономну і незалежну силу) головну загрозу відчуження особистості, засіб реалізації анонімної влади і гноблення величезного числа людей. Однак це не так. Роль техніки та інженерії в суспільстві двоїста. Ж. Еллюль, наприклад, виражає надію на те, що автоматизація і інформатизація все-таки перемінять соціальну орієнтацію технічного прогресу і це дасть можливість людству вирватися з лещат технічної системи. Однією з умов реалізації цих надій він вважає повну ліквідацію централізованої бюрократичної держави. Інакше інформатика, зростаючись із бюрократичною владою, стане незламною брилою. А це – історичний тупик людства. Тільки відкинувши амальгаму інформатики і бюрократії, людство піде по шляху гуманізації техніки і влади, думає він.

А поки загроза комп'ютеризованого тоталітаризму зростає в міру переходу все нових країн в розряд членів “інформаційного суспільства”. Не в усіх з них налагоджена система “противаг і стримування”, яка гарантує демократичний розвиток суспільства. Спокуса додержуватися логіки оруелівського “Старшого Брата” нагадує про себе знову і знову. Уотергейт – тільки самий нашумілий приклад політичних наслідків “електроократії”. “Касетний скандал” в Україні – інший приклад можливості електронного вторгнення в політичні технології. Це свідчить про те, наскільки непередбачувані прийдешні шляхи і результати електронно-комп'ютерного втручання в соціально-політичні процеси.

Водночас на межі ХХ і ХХІ століть відчутною залишається загроза системної електронно-комп'ютерної технократії, з боку якої можливий виклик демократичним інститутам суспільства. В цих умовах гуманістична філософія техніки не може виправдовувати претензій електронної експерткратії на монополію прийняття рішень, що стосуються особистого і цивільного буття суверенної людини. Інженер-громадянин повинен виявляти постійну зацікавленість до питань соціального використання техніки, до загальних моральних, політичних, світоглядних і юридичних проблем, які впливають із практики технічного розвитку.

Справа в тому, що технократичні відносини і відповідна їм лінія поведінки прагнуть охопити не тільки суспільство загалом, але і окремі ланки соціального організму, а також особистість людини. Керівники-технократи намагаються підкорити “інтересам” технічних інновацій підконтрольні їм особистості, моральні установки останніх, звичаї і особистісні відносини людей. Вони орієнтуються на вимуштруваного і передбачуваного працівника, який неухильно виконує або передає накази. Це переводить людину в ранг контрольованого ззовні робота. Подібна стратегія планується і пропагується в ім'я абсолютизованого технічного прогресу, який веде до придушення людської особистості і індивідуально-творчого начала в людині.

Нині особливо небезпечна неотехніцистська ідеологія електронно-комп'ютерного глобалізму, оскільки в її фундаменті лежать корисливі інтереси гігантських транснаціональних корпорацій. Через електронно-інформаційні мережі команди людей з фінансових центрів світу впливають на економічну (і всяку іншу) поведінку людей, які часто не підозрюють, що їх перетворили в маріонеток фінансово-промислових груп. Комп'ютерний технократизм багатолікий за формами і масштабами, але подібний за змістом. Подібні і міри опору йому. Не випадково в цей час у США витає задум атестувати комп'ютерних інженерів у ролі “програмістів-партизанів” (хакерів) як терористів, аж до винесення їм у судовому порядку довічних

вироків.

Крім того, об'єктивована форма знайшла своє втілення в існуванні так званої “технічної держави”. Філософи-гуманісти часто називають технократією “пануванням предметної необхідності аж до появи тотальної “технічної держави”, у якій громадяни ще управляють, водночас політичних рішень уже не приймають [92, 73]. В цьому випадку технологія виступає не стільки як функціонуюча система машин й інструментів, скільки як уявлення про світ, яке “керує нашим сприйняттям всього існуючого”, – пише канадський соціолог і філософ Дж. П. Грант у статті “Філософія, культура, технологія: перспективи на майбутнє” [122, 155]. В технічній цивілізації такого роду людина з конструктора світу перетворюється на об'єкт конструювання. У технічно орієнтованому суспільстві заздалегідь визначаються умови і сенс існування людини. Хвилі технічних інновацій породжують відповідні психологічні і соціальні відносини між індивідами і ситуації, в які включаються люди-об'єкти. Це відбувається внаслідок того, що в “технічній державі” панують відповідні їй технократичні пріоритети. Перспективи розвитку і доля суспільства стають предметом маніпуляції науково-технічної еліти. Закономірності функціонування речей витісняють соціальні і політичні закони і норми. Змінюється соціальна структура суспільства, його особистісні й внутрішньоструктурні зв'язки. Політична воля народу підміняється речовими законами, і демократія втрачає свою колишню сутність. У цьому змісті влада техніки сприймається як накопичення мертвих форм минулого життя. Але “у такій формі минуле життя не існує само по собі, його необхідно підтримувати: конструювати, механізувати і т.д. Виходить, що жива людина обслуговує минуле, часткову, мертву людину. Це не влада техніки, це влада минулої людини... У техніці це набуває іншу форму, більш опосередковану, і людина за машиною не завжди бачить сама себе...” [195, 8-9].

До цієї ж об'єктивованої форми слід віднести і громадські організації,

функціонування і розвиток яких контролюється при допомозі інформаційно-комп'ютерних технологій. Такі громадські організації називають інформаційною системо-технократією і попереджують про загрозу, яка насувається (відголоски цього – фільми-блокбастери “Джонні Мнемонік” і “Матриця”). Х. Ленк пише: “В цей час ми рухаємося шляхом до інформаційного і комп'ютерного суспільства [...]. Мікросхеми бадьоро марширують у майбутнє і, можливо, незабаром обженуть нас в дорозі? Схоже, ми ведемо свій корабель назустріч суспільству, у якому вже встановлена влада комп'ютерів! Чи є комп'ютерократія... найбільше активно діючим варіантом тої самої технократії, пануванням апаратів і експертів, яких ми у свій час так жахалися? Чи виявимося ми в кабальній залежності в комп'ютерів, чи станемо ми їхніми рабами? Може бути бюрократія... знайде, нарешті, повновладдя саме завдяки комп'ютеризації? Адже ми тепер уже знаємо, що... важко виключати з достатньою часткою впевненості можливі тоталітарні зловживання цим новим інструментом, який виник на базі комп'ютерів” [92, 75, 108].

Нарешті, ще одна об'єктивована форма технократії, яка матеріалізована у однойменній етиці. Вплив техніки і технологій призвели до широкого поширення технократизму, як форми панування технократичного мислення, як світовідчуття і світогляду людини, яка бере активну участь в економічних і соціальних відносинах.

Сучасна ситуація науково-технічного прогресу просто надала цьому типу мислення можливість реалізуватися. “Техніка намагається включити в себе науку про людину, розглядаючи її як гвинтик, як ланку, як компонент технічної або соціалотехнічної системи, як агента, а не суб'єкта діяльності” [59, 191-188], – пишуть російські й вітчизняні психологи про технократичне мислення. За допомогою телебачення цей тип мислення ретранслюється в суспільство. “Напівфабрикатом” називають людей, які прийшли на

“Фабрику”*. Творчість і розвиток особистості переломлюється через технократичне мислення. “Фабрика” породжує на виході з однотипних напівфабрикатів стандартизовані співаючі фігурки. Говорячи про психологічні основи подібної форми мислення можна вказати на тотожність основ технократичного мислення і стратегії “мати” – сформульованої Е. Фромом [180].

Застосування техніки і підпорядкованість мислення людини технологічним процесам не могли не відбитися на менталітеті людини, на її світогляді і формуванні особливої ціннісної системи [185, 125-128]. Загальний характер цієї етики забезпечує однаковість виробничих відносин при використанні однакових технологій. Для соціальних груп, які залучені до технологічного процесу технології породжують професійну етику. Людина вибирає найбільш дієву етичну систему (релігійні погляди), але часто ця система пов’язана з її професійною діяльністю, тобто з тією або іншою технологією. У подібному виборі захована серйозна небезпека. “Хибна вже сама думка про “спеціальне” призначенні етичної системи, тому що припускає, що така система може працювати в одному випадку і не працювати в іншому”, – вважає Ю. Хен. Основними властивостями технократичного мислення стало підпорядкування людини правилам, ціннісним орієнтирам, естетичним ідеалам, пов’язаних з технікою і технологіями (техноцентризм). У жорсткій детермінації виробничого процесу, вражаюча уява потужності техніки викристалізувалася уявленнями про людину, як підлеглий і обслуговуючий техніку елемент. Техноцентризм представляє сьогодні найбільшу небезпеку і реальну альтернативу як теоцентризму, так і антропоцентризму. Небезпека техноцентризму полягає у властивій його природі здатності протистояти живому, протиставляти штучне природному. Технократичне мислення обране живою людиною несе небезпеку самознищення як самого носія, так і об’єктів його діяльності (у

* Програма “Фабрика звезд” на 1 каналі, а також “За стеклом” TV-6 та ін.

тому числі і біо-, гео- і соціосфери).

Технократичне мислення виявляється дуже утилітарним, прагматичним й, навіть продуктивним у стандартних або незмінних умовах. Але технократичне мислення зайве в ситуації породженій ним самим. Інтуїтивне дотримання правил старої нормативної етики професійної діяльності через поділ праці і розвитку індивідуальних ініціатив стає нездійсненним. Виникає підозра, що в суспільстві, розділеному на професійні групи (у граничному випадку на окремих індивідуумів) немає єдиної етичної підстави і, відповідно єдиного стилю мислення.

Однак, технократи стверджують, що єдина нормативна етика можлива, і можливе, на її основі, досить оригінальне мислення. Це поєднання непоєднуваного: множинності і роздробленості з однієї сторони і єдності, з іншої, здійснено зовсім в іншій площині, ніж це можна припустити виходячи з логіки старої культури. Єдність нової глобальної етичної системи буде засновано на комунікативних ролях техніки й технологій, що формують як етичну підставу, так і саме технократичне мислення. При цьому важко погодитися з В. Зінченко, який відмовляє технократичному мисленню в моральності: “Його навіть не можна назвати аморальним. Для технократичного мислення просто не існує категорій моральності і совісті; немає свідомості відповідальності і почуття провини” [60, 61]. Навпаки, це така моральність (!) і така ціннісна орієнтація (!), особлива альтернативна молода етика. Просто поняття цієї системи виявилися поза координатами старої культури. Технократична етика і мислення схожі на нову парадигму, яку подає у психологічних термінах гештальту Т. Кун.

Описуючи ціннісний світ технократичного мислення, В. Зінченко і Є. Моргунов пишуть: “Інформація стала підмінювати знання, пам’ять розуміння, складання планів і програм формування образу наявної ситуації і її можливих змін їхнє осмислення і усвідомлення, емоції, афекти і амбіції стали виникати замість інтелектуальних почуттів, творчих переживань,

милосердя, наукових досягнень стали не пускати на поріг науки реальні наукові успіхи, нарешті, посереднє утворення стало підмінювати культуру” [59, 188-189].

Основною цінністю технократического мислення є співвідношення витрати/результат (ціна/якість). Саме в такий спосіб відбувається оцінка і прогнозування наслідків технократичної діяльності з носієм подібної форми мислення. Подібна раціональність надзвичайно поверхнева і застосовується тільки в деяких економічних і життєвих ситуаціях, але не в глобальному масштабі. Сама поверховість також заслуговує на увагу, тому що в ній і сила, і слабкість технократизму. Сила в переконливості й у простоті обґрунтування що відчуває, слабкість неможливості регулярно виводити технократичне мислення на новий рівень адекватний виникаючим проблемам (наприклад, глобальним екологічним проблемам сучасності). Розум, заражений технократизмом, занурений у лапласовський детермінізм, не споглядає, не дивується, не рефлексує у повсякденному розумінні.

З перерахованих властивостей технократичного мислення захований і його “гробар” – утопізм. Світ не такий, люди інші, культура і соціальні відносини підпорядковуються іншим законам (якщо взагалі підпорядковуються), ніж вважається у технократичному угарі. Неадекватність світу – ось причина, із-за якої необхідно протистояти технократичному мисленню. При цьому не потрібно міфологізувати технократизм, представляючи його характеристики як абсолютний набір властивостей мислячого технократа. Раціоналізм, як прагнення до адекватності побудованих моделей навколишньої дійсності, постійно вказує технократові на помилковість його конструкцій. Лемент, що став народною приказкою, душі: “Хотіли як краще, а вийшло завжди!” – відбиває реакцію людини наділеною владою на технократичні результати власної справи. Він завжди прагне зробити як краще і щиро не розуміє, чому виходить як завжди. Технократ не може не любити і не цінувати свою справу, а також отримані

ним результати, він не патологічний і не деструктивний, у сенсі Е. Фрома. Тому технократові (не всім і не завжди) можливо дещо пояснити. Для цього необхідна раціональна конструкція, гідна його уваги і адекватна його мисленню.

Отже, дослідивши засобами філософського аналізу технократизм ми сформуваємо філософський дискурс дослідження його прояву в галузі освіти. На підставі його філософського образу ми дійшли до наступних висновків.

По-перше, технократизм за походженням належить соціальному світові як продукт власного розвитку. Він має семантичну природу і ґрунтується на сукупності технічного знання, що набуло розвитку під час існування індустріальної цивілізації і разом з нею втратити своє вирішальне значення на буття людини. Причому його становлення відбулося не тільки завдяки розвитку технічного знання. До цього долучилися і гуманітарії.

По-друге, технократизм почав суттєво впливати на соціальні системи і особистість на початку ХХ століття, що зафіксовано появою технологічного детермінізму, завдяки якому технічне знання, особливо його технологічна складова, почали використовувати як методологію управління соціальними процесами.

По-третє, сутність технократизму полягає у запровадженні специфічних дій і алгоритмів поведінки у будь-яких сферах життєдіяльності людини. Особливо чітко і агресивно він проявляється у застосуванні принципів технократичного управління соціальними процесами, жорсткому переслідуванні людиною власних намічених цілей розвитку, зневагою до особистості і перетворенням її на гвинтик соціальної машини.

По-четверте, зміст технократизму розкривається як сукупність процесів, що видозмінюються і розвиваються під його впливом. У кінцевому підсумку їх сукупність утворює специфічний тип організації суспільства та його підсистем, в якому перебування особистості стає незручним і навіть загрозливим.

По-п'яте, існує два різновиди форм технократизму: один з них має суб'єктивоване походження, а інший – об'єктивоване. До першого різновиду ми відносимо ідеологію, мислення, світогляд, віру, стереотипи, моделі та ін., а до другого – технократію як носія технократизму, специфічний тип соціальних систем, наприклад, так звану “технічну державу”, нарешті, специфічну ціннісно-нормативну етику та ін.

По-шосте, технократизм в освіті проявляється, в силу приналежності її до соціального світу і субстанціональної єдності з ним, усіма вищезазначеними елементами, тобто принципами і методами управління, типом організації, функціонування, ідеологією розвитку цього, соціального інституту; мати суб'єктивовані і об'єктивовані чинники, що детермінують його багатогранне буття.

Оскільки технократизм як соціальне явище не досліджувався у сфері освіти, то ми повинні розглянути його як можна ширше з тим, щоб переконати себе і наукову громадськість у легітимності нашої пошукової роботи, а послідовників – у перспективності цього сегменту проблемного поля соціального розвитку взагалі і технократичного аспекту освіти – зокрема.

2.2. Реалізація принципу технократизму у саморозгортанні суспільства доби Модерну

Мета даного підрозділу полягає у вивченні прояву технократизму у соціальному організмі країни і наслідків його дії у різних політичних системах і сферах життєдіяльності людини. Це дослідити вкрай важливо, оскільки суспільство виступає по відношенню до соціального інституту освіти середовищем, від якого воно залежить. Тут середовище ми розуміємо, за поданням О. Богданова, як “сукупність зовнішніх впливів, під тиском яких знаходиться система, але взятих саме по відношенню до неї. Тому інша система – інше середовище” [20, 110]. Освіта включена у суспільство

природним шляхом і тому має відповідати специфіці цього утворення.

Потреба досліджувати суспільство у даному випадку обумовлена тим, що саморозгортання соціального світу відбувається у вигляді зміни типу суспільств. Як відомо, у 50-70 роки ХХ століття виникла та зміцніла теорія індустріального і постіндустріального суспільства. Серед її родоначальників та послідовників були: У. Ростоу, Дж. Гелбрейт, Д. Белл, Г. Кан. Згідно із цією концепцією розвиток кожного суспільства визначається рівнем розвитку промисловості, що виражається узагальненим показником розміру величини валового національного продукту (ВНП). Низький ВНП означає стадію “доіндустріального суспільства”, високий рівень ВНП – різні стадії “індустріального суспільства”.

Наступний етап розвитку – “постіндустріальне суспільство”, поняття ввів у науковий обіг Д. Белл. Для нього характерним є переважання долі зайнятих у “виробництві інформації” (тобто в різних сферах обслуговування і духовного виробництва), переорієнтацією економіки і культури на підвищення якості життя, тобто на задоволення переважно культурних потреб [177, 373-374].

Аналізуючи характер переходу від одного типу суспільства до іншого, Д. Белл пише: “У теоретичному аспекті постіндустріальне суспільство принципово відрізняється від доіндустріального й індустріального. Як теоретичний принцип, ідея індустріалізму не виникла з аграрного способу виробництва. І рівною мірою стратегічна роль теоретичного знання як нового базису технологічного розвитку або роль інформації в перетворенні соціальних процесів ніяк не пов’язані з роллю енергії в створенні промислового або відтворюючого суспільства. Коротко кажучи, це *аналітично незалежні принципи* (курсив – авт.)” [10, 24].

Важко навіть переоцінити наведені висновки Д. Белла, оскільки вони дають нам ключ для вирішення нашої проблемної ситуації. Дійсно, те, що нам треба знайти в численних публікаціях із приводу технократизму та його

ролі у розвитку суспільства і освіти, так це специфічні аналітичні принципи або принцип для системного відтворення наслідків дії технократизму у різних типах суспільств й у такій його підсистемі, як національна освіта.

З вищенаведеного ми робимо висновок про те, що технократизм можна дослідити у структурі суспільства, якщо уявити його як принцип устрою і функціонування суспільства. При цьому ясно, що ми фізично не ставимо за мету аналіз функціонування принципу технократизму у соціальній доктрині марксизму, теорії соціальної інтеграції М. Вебера, “масовому суспільстві” К. Мангейма, “постіндустріальному суспільстві” Д. Белла, “стадіях економічного зростання”, “демократичного елітизму” У. Ростоу й Дж. Шумпетера, “технотронній ері” З. Бжезинського, “єдиному індустріальному суспільстві”, “деідеологізації” Р. Арона, “політичній утопії” М. Оекшотта, “колективній демократії” Ч. Бірра, “помірному проектуванні соціальних інститутів” К. Поппера, “соціальних інститутах як видах об’єктивації людської волі” Н. Роттенштрайха, “суперіндустріальному й суспільстві третьої хвилі” О. Тоффлера, “активному суспільстві” А. Етціоні, “постреволюційному суспільстві” Й. Галтунга, “трансформаційному суспільстві” Дж. Дейтора, “кібернетичному суспільстві” Дж. Платта, “постцивілізаційному суспільстві” К. Болдуїнга, “споживчому суспільстві” А. Гартмана і Ф. Рісмана, “суспільстві світового села” М. Маклюєна, “суспільстві без кордонів” Л. Брауна, “суспільстві рівноваги” Л. Мемфорда, “консенсусній моделі суспільно-політичної системи” С. Хантінгтона, “моделі адміністративної ефективності” В. Вільсона, “планетарному суспільстві” Г. Хиршфельда, Ж. Робена, Р. Кокса, “нових формах широкого демократичного контролю” М. Харрінгтона, “Новому Левіафані” Р. Коллінгвуда, “організованому суспільстві” В. Андрущенко, “трудоному суспільстві”, “інформаційному суспільстві”, “суспільстві розваг”, “суспільстві знань” і у цілій низці інших концепцій сучасних західних і східних дослідників.

Як вихід із цієї ситуації ми розглянемо наслідки прояву принципу технократизму у суспільствах західного типу, Радянському Союзу та в Україні, оскільки ми вийшли з СРСР і несемо його “родові плями”.

За нашим баченням технократизм ніхто спеціально не культивував, а він сам вільно саморозгортав свій зміст, оскільки потужно сприяв задоволенню потреб людей і, до того ж, ґрунтувався на досягненнях науки і техніки. На багатовимірність явища саморозгортання суспільства звертає увагу Ю. Бех [16].

Технократизм сьогодні значно посилює свій тиск на розвиток будь-якого суспільства за рахунок нової техніки і технології пошуку, обробки, накопичення і використання наукового знання та інформації, що зберігається в інформаційних банках і поставляється до користувачів сучасними інформаційними мережами. Тут можна погодитись з думкою О. Сосніна про те, що “інформація” дедалі більше усвідомлюється як стратегічний ресурс для розвитку природних, біологічних і соціальних систем [161].

Оскільки нині відбувається становлення третьої основи єдності людства – інформаційної єдності (поряд з економічною і екологічною). Ясно, що у нас мова повинна йти про технократичний тип єдності або технократичний тип розвитку світового суспільства.

Глобальна інформатизація об’єктивно нестиме в собі добро і зло водночас. Першими це зло від тотальної приналежності до технократизму відчули країни Заходу, у яких технократизм проявив себе повною мірою ще у 50-60-ті роки ХХ століття. Як свідчить історичний досвід використання принципів технократизму сприяло досягненню тут високих економічних результатів, швидкому впровадженню науково-технічних інновацій у виробництво, підйому добробуту широких верств населення. Незважаючи на те, що сьогодні ореол технократизму трохи збляк, у суспільній свідомості Заходу як і раніше функціонує “міф техніки”, велике місце займають цінності, пов’язані з “технологічним пануванням” [203].

Існують три головні гіпотетичні моделі адаптації постіндустріального суспільства до нового етапу технологічного розвитку. Першу з них можна умовно назвати технократично-оптимістичною. Вона заснована на переконанні, що подальший розвиток суспільства в цих умовах буде відбуватись майже так, як це було досі. Друга модель – еколого-алармістська. Її висхідну базу складає припущення, згідно якому подальша адаптація сучасного суспільства до реалій технологічної революції може бути пов'язаною з катастрофічними наслідками, передусім екологічними, але також і соціальними. Третя модель – адаптаційно-кризова. Вона, можливо, найбільш адекватно відображає реальні процеси, які відбуваються в суспільному розвитку та базуються на таких засадах: по-перше, сучасне суспільство має значні резерви для пристосування до потреб нового зльоту технологічної революції; по-друге, це пристосування, у відповідності до логіки існуючого способу виробництва потягне за собою певні соціальні витрати; по-третє, об'єм цих витрат буде вирішальною мірою залежати від інтенсивності опору, на який будуть здатні ті соціальні групи (в першу чергу робітники), які потерпають від такого розвитку; по-четверте, в ході адаптації тиск на соціальні та політичні структури буде зростати; по-п'яте, характер та напрямки цього тиску можуть бути різноманітними в залежності від конкретної ситуації та розстановки політичних сил; та по-шосте, стабільність соціальної системи у різних її ланках буде залежати від того, яким запасом міцності відрізняються ці структури. Така система поглядів зрозуміліша швидше для тих, хто пов'язаний з робітничим рухом [201].

Тому далеко не випадковою була реакція інтелектуальної частини так званого капіталістичного світу на надмірний тиск технократизму на соціальний розвиток. Д. Белл запропонував, як відомо, змінити модель суспільства і з кінця 60-х років ХХ століття термін “постіндустріальне суспільство” набуває нового змісту [10, 24].

Науковці підкреслюють такі риси нового суспільства, як масове

розповсюдження творчої, інтелектуальної праці, якісне зростання обсягів наукового знання, а також збільшення інформаційних потоків, залучених до процесів виробництва, домінування в структурі економіки сфери послуг, науки, освіти, культури над промисловістю та сільським господарством, за частиною у валовому національному виробництві та кількістю зайнятих, зміна соціальної структури [122].

Майже одночасно сформувалась концепція сталого розвитку, що отримала путівку у життя на Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку у Ріо-де-Жанейро ще у 1992 році [72, 5]. Зобов'язання розвинених країн світу виділяти 0,7% свого валового національного продукту (ВНП) на надання допомоги країнам, що розвиваються, з метою розвитку, виконано всього лише декількома країнами.

Іншим запобіжним кроком соціальної системи Заходу, який став відповіддю на натиск технократизму, пов'язаний з виникненням так званого Римського клубу, офіційною датою появи якого вважається 1972 р. [44]. Римський клуб за тридцять п'ять років свого існування зробив багато чого для розуміння стану і динаміки розвитку глобальної проблематики, можливих негативних наслідків. За цей період під впливом результатів діяльності Клубу створені також інші міжнародні організації, у тому числі Міжнародний інститут прикладного системного аналізу, що виконав, зокрема, ряд важливих програм з екології та визначенню ризиків.

І разом з тим, продовжуючи досліджувати сучасний стан світу, у якому за останні 15-20 років відбулися фундаментальні зміни, Римський клуб змушений визнати, що становище в глобальній проблематиці не тільки не покращилося, але й продовжує погіршуватися. Це означає одне, що навала технократизму не призупинена, а навпаки стала тенденція до його панування не переборена і на початку XXI століття.

Зовсім по-іншому пробивав собі дорогу принцип технократизму в умовах так званого соціалістичного табору, де йому серйозну конкуренцію за

владу влаштувала партійна номенклатура. Головною зброєю партократії була методологія матеріалізму, діалектичний матеріалізм і комуністична ідеологія.

Технократичні концепції у надто ідеологізованому просторі СРСР сприймалися як “буржуазні”. Серед останніх видне місце належить технократичній концепції, відповідно до якої стабільне функціонування високоіндустріального суспільства в умовах техногенної цивілізації може забезпечити тільки раціональне управління груп професіоналів, науково-технічних фахівців [205, 106].

Не зрозуміло, що ця далеко неоднозначна концепція в тогочасній науковій літературі була охарактеризована як утопічна, антикомуністична й ненаукова, а в роки перебудови саме з технократичними перекрученнями стали пов’язувати багато лих економіки, політики, соціальної сфери радянського суспільства. При цьому технократизм прямо або побічно протиставлявся гуманізму, мислився як щось далеке йому, як перешкода прогресивному розвитку.

На думку Л. Титаренко [169] використовувати термін “технократичний” щодо історії радянського суспільства некоректно і хоча радянська дійсність у деяких аспектах мала зовнішню формальну подібність із технократичною моделлю функціонування соціуму, що послужило об’єктивною основою для формування міфу про технократизм радянського суспільства (те, що ми називаємо “псевдо технократизмом”), а перехідний характер радянської епохи вимагав діалектичного синтезу деяких справді технократичних ідеалів (наукова раціональність, професіоналізм і компетентність управління, наукова організація, експертні оцінки на базі об’єктивних знань, розвиток науково-технічного прогресу) з гуманістичними цінностями, адекватними запитам суспільства, яке оновлюється [158].

Існує й інша думка Б. Сазонова про те, що „технократична концепція не залишилася тільки теоретичною конструкцією, або однією із утопій останніх століть, а була реалізована на практиці як влада технократів на 1/6 земної

кулі протягом сімдесяти років...” [148].

Технократизм у філософсько-соціологічному плані – це модель суспільства, побудованого на раціональних принципах, де всі соціально значимі рішення приймаються експертами, фахівцями на виключно науковій основі.

Технократична концепція має певну подібність до марксистської, оскільки обидві вони відносяться до загальної соціологічної парадигми – моделі так званого трудового суспільства. Дійсно, для них характерне визнання фундаментальної значимості праці і сфери виробництва, діяльності суспільства і окремого індивіда описується і пояснюється в термінах користі, інтересу, цілераціональності [158]. Обидві ці концепції – активно діяльнісні, далекі від споглядальності, націлені не тільки на пізнання об’єктивних законів світу, але і на його радикальне перетворення, причому соціальний ідеал виводиться з наукових положень марксизму і технократизму про суспільний устрій. Разом з тим у ряді істотних питань технократизм відмінний від марксизму. Можна сказати, про те, що вони схожі у цілях які декларують, але відрізняються в розумінні змісту перетворень і їхніх результатів.

Що ж стосується реального радянського суспільства, то воно багато в чому разюче розходилося не тільки з класичним розумінням технократизму, але із марксистською теоретичною моделлю соціалізму. Американський політолог Томас Спрагенс дає розгорнуту характеристику технократичної політики і ідеології, приділяючи їм основну увагу [142, 52]. На його думку, політична теорія й ідеологія можуть називатися технократичними тією мірою, якою вони персоніфікують наступне.

1. Аналітичний поділ суспільства на два класи, що радикально відрізняються відносно способу виробництва і споживання знання: ті, які “мають знання” (вільні, раціонально діючі суб’єкти-носії “щирого знання”), і ті, хто “не мають знання” (споконвічно приречені на функціональне

існування).

У наявності протистояння двох соціальних груп, що різко розрізняються: еліти технократів, науково-технічних фахівців, які представляють собою матеріальне втілення техніко-організаційної раціональності і самого духу прогресу, і керованої більшості, яка служить “гвинтиками” складного соціального механізму і не володіє доступом до наукових знань. “Еліта знань” має привілейоване становище в суспільстві, і представляє “мозок індустріальної системи” [206, 41], займає ключові позиції на виробництві, у корпораціях, урядових закладах.

2. Тенденцію розгляду політики як атавістичної форми соціальної організації, яка повинна поступитися місцем адміністративному регулюванню, заснованому на наукових принципах. Це не означає, що політика як така зникає в суспільстві. Навпаки, її роль зростає. Але сам зміст політичних процесів у корені міняється. “Мета політики – раціоналізувати суспільство за допомогою стратегічного застосування наукових знань”, що перетворює політику в точну науку на зразок природознавства. На думку технократів, “раціоналізація соціального порядку повинна здійснюватися не через демократичне переконання і пристосування, а через експертне соціальне управління” [204, 126].

Таким чином, прогрес у політиці, так само, як і успіх у виробничій діяльності, “залежить від істинного знання. Компетенція, моральна мудрість, технічне ноу-хау – все це важливо для успішної політики...” [204, 291].

3. Доктрину влади, у якій соціальна могутність узаконюється швидше при допомозі досягнень науки, ніж політичних досягнень, і яка оправдовує “творення” або “перетворення” самої природи тих хто керує. Як підкреслює Т. Спрагенс, “технократичний правитель подібний до Бога-творця”. Він має владу нового радикального роду. Тому технократ “формує волю інших людей”, “нав’язує порядок і форму хаосу людської природи” [204, 115].

4. Тенденцію звести до мінімуму або взагалі знищити існування

трансцендентних або моральних границь для законодавця таких, як права і свобода індивіда, і відшукати замість них натуралістичні і терапевтичні стандарти. Замість традиційної політичної програми технократи пропонують “соціальну превентивну медицину”, а сам законодавець-технократ з’являється “цілителя тіла політики” [204, 126].

5. Доктрину людської здатності до вдосконалювання, яка ґрунтується ні на божественній милості, ні на індивідуальних зусиллях, а на основі добродійного втручання в процес виховання “розумної влади”. Технократи сприйняли від Декарта й Локка вчення про людину як про *tabula rasa*, звідки логічно випливало твердження, що людину можна зробити щасливою при допомозі науки. Радикалізується роль утворення: сам вихователь стає творцем, що “оформляє” свідомість підлеглих, створює їхню особистість за своєю волею, на основі наукових знань [204, 101-116].

Необхідно провести детальний аналіз того якою мірою політична теорія, яка панувала в радянському суспільстві марксистська і політична практика радянської держави відповідала цим вимогам?

Абеткою марксизму є класовий розподіл суспільства, в основу якого покладені відносини власності. Ясно, що технократична стратифікація в корені відрізняється від марксистської, де “творці знання”, учені, інші загони інтелігенції ніколи не визнавалися самостійним класом. Провідні позиції теоретично приписувалися робітничому класу, але в цей міф мало хто вірив, оскільки замість диктатури пролетаріату при Сталіні оформилася диктатура партійно-державної бюрократії, що протистоїть всім іншим соціальним утворенням. Тільки критики радянського суспільства, радянологи й ревізіоністи давно вважали більше адекватним виділяти в його соціальній структурі керуючу еліту й керовані маси [202], але еліта цілком резонно бачилася ними, як особливий прошарок партократії, як верхівка адміністративно-командної системи, а не як вчені. Тому подібність із технократичною структурою, якщо така є, чисто зовнішнє.

Політика в радянському суспільстві ніколи не вважалася атавізмом. Навпаки, аксіомою був пріоритет політики над всіма іншими сферами життєдіяльності. Диктат політичних інтересів, знущення над економічними законами обґрунтовувалися посиленнями на відому ленінську тезу: “Політика не може не мати першості над економікою. Міркувати інакше – значить забувати абетку марксизму” [91, 278]. Досвід Радянської держави показав, до яких катастрофічних економічних результатів може призвести беззастережне сповідування цієї політичної тези. Загальна спрямованість виробництва в радянському суспільстві визначалася не економічними законами, а “вольовими діями імущих”. Метою і критерієм оцінки результатів економічної діяльності в цих умовах ніколи не була економічна ефективність, тому що головна політична мета – відтворення і розширення своєї влади – домінувала і в політичній, і в економічній, і в духовній сферах радянського суспільства [142, 55].

У марксистській теорії пролетарська влада обґрунтовувалася об’єктивним соціальним станом робітничого класу. І хоча стверджувалася теза про єдність науковості й корінних інтересів пролетаріату як передового класу, що персоніфікує у своїй революційній діяльності об’єктивні потреби соціального прогресу, все це було другорядним відносно головного – вчення про неминучість диктатури пролетаріату. Практика ж Радянської держави, як ми вже відзначали, скоріше відповідала етакратизму, чим соціалізму, і пануюча еліта тільки прикривала старим марксистським гаслом своє безроздільне панування.

“Пролетаріат” не визнає вічних моральних істин, для нього класова непримиренна мораль завжди вище загальнолюдських цінностей. У цьому пункті є певна подібність із технократичною мораллю, що також орієнтується на власні моральні норми. Однак остання підводить під ці норми природно-біологічні, природничо-наукові основи, які зовсім чужі офіційній моралі радянського суспільства, відповідно до якої “моральність –

це те, що служить руйнуванню старого експлуататорського суспільства й об'єднанню всіх трудящих навколо пролетаріату, творення суспільства комуністів” [90, 311]. На практиці, як відомо, існувала подвійна мораль, подвійний стандарт поведінки, і вищезгадані істини різко розходилися з реальними поняттями про моральність.

Найбільша подібність простежується між технократизмом і теорією комуністичного виховання. Обидві концепції вважають за можливе нав'язувати індивідові власні цілі тільки тому, що останні нібито відповідають об'єктивним потребам розвитку суспільства. У марксизмі інтереси пролетаріату, ототожені з інтересами суспільства, ставляться вище інтересів особистості; вихователь як суб'єкт діяльності, по суті, протипоставлений підлеглому. Останньому ставиться завдання всмоктувати в себе, немов губка, ті ідеї, які ідеологічними й неідеологічними способами навіюються йому ззовні (у практичному житті це були ідеї зміцнення Радянської держави, його політичної системи, у теорії – ідеали марксизму). Допускається маніпулювання свідомістю і поведінкою народних мас заради досягнення мети, тобто допускається, що блага мета оправдує засоби.

Цей спосіб “ощасливлення” людини, поліпшення її природи незважаючи на її волю і бажання, зводить індивіда до ролі гвинтика, гайки величезного механізму. Вихователі ж перетворюються в розумних “соціальних інженерів”, справжніх “докторів моральності”, що закручують ці гвинтики й гайки за своїм розумінням. Індивід – якщо тільки він не належить до еліти – розглядається як глина в руках гончара, як засіб, за яким не визнається право на індивідуальність і самостійність бажань і дій.

Таким чином, найбільша подібність технократизму з марксистською теорією й радянською практикою знаходиться у функціональному підході до людини. Безсумнівно, це істотний момент, зневажати яким ми не маємо права. Однак список теорій, для яких характерний той же підхід, далеко не вичерпується марксизмом і технократизмом. Важливо також підкреслити, що

радянська практика істотно відрізнялася від теорії Маркса про всебічний і вільний розвиток особистості в майбутньому комуністичному суспільстві.

Виявлений момент подібності недостатній для того, щоб списати конкретні прояви негуманного відношення до людини в радянській історії на рахунок технократизму. Разом з тим саме на цій подібності багато в чому й базується народжений міф про технократизм радянського суспільства. І оскільки радянський феномен у ключових питаннях економіки, політики, культури істотно відмінний від західного технократизму то його було б доцільніше називати псевдотехнократизмом.

Псевдотехнократизм радянського суспільства – це ідеологічне прикриття для пануючої адміністративно-компартійної системи, яка прикриваючись цим технократичним міфом приховувала власну нездатність ефективно управляти країною, і не допускала маси до управління. Цей міф небезпечний, тому що за певною зовнішньою подібністю технократизму і існуючої радянської системи влади дозволяв прикривати їхні корінні розходження і тим самим закривав пошуки оптимального шляху подолання адміністративно-командної системи, шляхи виходу суспільства зі сформованої кризової ситуації.

Перекладаючи провину за провали в економіці і соціальній сфері на технократію, адміністративна система ніби обґрунтовувала необхідність прийнятих проти технократизму рішучих заходів. Це виражалось в тому, що, на словах виступаючи за науково-технічний прогрес, партократія робила все можливе для його гальмування. Турбота про науку і техніку вилілась в порожню формальність.

Отже, на прикладі негативної практики Радянського Союзу ми переконались, що технократизм в кінцевому підсумку небезпечний “руйнуванням” людських відносин і особистості людини, перетворенням її в носія групових властивостей, необхідних лише для виконання професійної діяльності різного типу і рівня, в об’єкт маніпуляцій її духовним світом,

вчинками і діями, у результаті чого людина стає кібером, а суспільство – соціальною машиною.

В Україні, як складовій суспільно-політичної системи СРСР, на момент переходу до незалежного існування на початку 1990 років минулого століття також була відсутня всяка зацікавленість у створенні й використанні новітньої технології, впровадженні нової техніки, у зниженні реальних витрат людської праці при створенні продукції.

Що стосується інженерно-технічного персоналу, вчених, інших працівників розумової праці, то адміністративно-командна система навмисно перешкоджала їхньому повноцінному соціальному розвитку, не бажаючи, щоб ця “технократична еліта” зайняла відповідно її знанням, професійній компетенції, місце в системі соціального управління.

Навпаки, в епоху застою абсолютна більшість керівних управлінських кадрів рекрутувалося за принципами, далекими від професіоналізму: ідеологічна зрілість, політична переконаність, ретельність, безвідмовність, відданість начальству і т. д. “Чиста” анкета була набагато важливіша конкретних професійних знань того або іншого претендента на керівне крісло. Визначальною ж для просування нагору в бюрократичній ієрархії стала сама приналежність до структур влади, до номенклатури.

Саме низька управлінська культура вищої ланки керівних кадрів і привела радянську економіку до жалюгідного стану, а сферу управління зробила притулком ірраціоналізму й некомпетентності. Все це зовсім не узгоджується із принципами технократичного управління, які ґрунтуються, як стало видно, з вищевикладеного матеріалу, на “поєднанні знання, організації й практичній діяльності вчених і технічних фахівців, яким дано кермо влади” [207, 138].

Все це дає можливість пояснити, чому “технократизація радянського суспільства” в 50-70-і роки минулого століття, на яку найчастіше посилаються, бажаючи довести реальність радянського технократизму

сьогодні, перетворила вітчизняні управлінські кадри у напівпрофесіоналів – напівбюрократів, що не вміють по-діловому управляти і не знають сучасної економіки. Більшість з них кинулась до політичної сфери, широко використовуючи матеріальні ресурси тих галузей і регіонів якими вони вчора керували.

Вони прагнуть зайнятися законотворчою діяльністю до якої не мають не фаху ні смаку. До того ж вони не мають елементарних навичок політичної роботи у середовищі народних мас і зухвало ведуть себе не тільки на електоральному полі, а й, навіть перед мікрофонами і телекамерами, у сесійній залі Верховної Ради України.

Таким чином, в Україні технократизм має надто деформовану форму, оскільки країна несе родимі плями радянського періоду, на них з'явилися язви соціальної мімікрії, що прогресує під краплями української приватизації і політичної нерозбірливості.

Технократизм як соціальне явище і принцип управління суспільним життям в Україні зазнав значної мутації. Він став підступним і навіть загрозливим для власного народу. Ми самі себе губимо, завдяки власній нерозбірливості і неспроможності інтелектуально протистояти наступу технократизму.

Немає потреби тут подавати широко всю безглуздість заходів і незграбність поведінки вітчизняних керівників країни, які не можуть зрозуміти до кінця глибину соціального падіння народу й силу сучасного спотвореного технократизму. Вони жахливі. Висвітлимо тут лише те, що сталося за роки незалежності з колискою української нації – українським селом. “У нашого покоління є, – констатує В. Рябченко, – всі шанси залишитись на віки в історії людства тим поколінням людей, які не метафорично підрубували чи підпилювали коріння свого народу, а буквально перегризали його. А як інакше можна оцінити те, що ми зробили з власним українським селом. Якщо дивитись на українське село не як на джерело

дешевої, можливо і дармової робочої сили, а як на соціум, що для кожної нації по-своєму унікальний, то у нас без перебільшень є підстави характеризувати його сучасний стан як занепалий і занедбаний, що є результатом зовсім новітньої політики щодо нього” [147, 25].

Далі В. Рябченко характеризує технократизм як засіб, завдяки якому це було здійснено. “Технократично, що значить прямолінійно, непродумано, абсолютно не адаптовано до умов українського села як унікального, віковими традиціями сформованого соціуму-громади, запроваджено так звану “ринкову” модель господарювання, інтенсивні технології виробництва сільськогосподарської продукції, в результаті чого не образно і метафорично, а буквально і реально, за декілька років в умовах не чужої, а рідної незалежної держави, було викинуто мільйони українських селян на соціальне узбіччя сучасного цивілізаційного розвитку, позбавлено майбутнього на споконвічно своїй землі дітей і молоді українського села. Менше ніж за півтора десятиліття у результаті спотвореної технократизмом політики, що проводилась не іноземцями, а нами, – українському селу як унікальному соціуму-громаді, як резервату генофонду української нації, як скарбниці української духовності і автентичної культури було нанесено такий нищівний удар, якого воно, на переконання автора, не зазнавало раніше” [150, 25].

Таким чином, на аналізі достатньої кількості зрізів соціальної структури суспільств різного походження ми переконались у тому, що сучасний технократизм виконує здебільшого руйнівну роботу і тому потребує підвищеної уваги, як з боку інтелектуальної, так і правлячої еліти, з метою компенсувати його тиск на суспільство і його підсистеми, знайти необхідні компенсатори і поступово перейти до принципово іншої моделі соціального розвитку.

При цьому слід відзначити такі специфічні риси його прояву у різних соціальних системах, а саме:

– у так званих “відкритих” суспільствах технократизм почував себе

вільно і поведив себе агресивно. Він пройшов у цьому середовищі повний цикл саморозгортання від зародження, становлення, зрілого функціонування і нині пішов у фазу переходу в інше явище – гуманізацію суспільних відносин;

– у “закритих” же суспільствах, наприклад СРСР, він за своєю природою претендуючи на управління суспільними процесами вступив у гостру боротьбу з партійною номенклатурою, яка використала його для маскування власної неспроможності направляти потік соціального життя, призвела людину до “гвинтика” соціальної машини;

– партійно-адміністративна команда створила міф про можливість технократизму реально задовольнити потреби людей і тим самим підняти його добробут, як і личить міфу, реальність відбивалася в ньому, як у казковому Задзеркаллі. Соціальна цінність цього міфу й причина його відносної поширеності в суспільній свідомості пояснюються здатністю задовольняти корінні інтереси адміністративно-командної системи – виводити її з-під заслуженої критики, зберігати основи існуючої системи влади недоторканими;

– технократична міфологія – навіть у самих джерелах – була рудиментом і останнім пристановищем, що притаманна Модернізму. В СРСР же подібна міфологія запозичилася до того ж ще й як своєрідний “філософський камінь”, здатний звернути дикий компрадорський сировинний ринок у соціально орієнтовану державність;

- на початку XXI століття технократія збереглась як в Україні, так і в Російській Федерації, але форми її існування і наслідки дії різні: у російському суспільстві ідеологія і принцип технократизму знаходять своє значне поширення у владних структурах держави. Так, за висновками російського дослідника Д.О.Андрєєва, після приходу до влади В.Путіна, «технократизм став взагалі чимось на зразок державної релігії». Технократія стала розглядатися як альтернатива жорсткому ліберальному режиму, що

здійснив буквально тотальне включення країни у ринкову стихію на початку 90-х років минулого століття»[3];

– в Україні ж відбулась значна мутація технократії, вона розчинилась серед новоявлених нуворущів, наукові знання втратили свою цінність для нації, керівники усі рівні, захопились приватизацією і боротьбою за владу, носії наукового знання потрапили у розряд чи не найнижчеоплачуваних категорій працівників, рішення, що приймає правляча еліта не мають наукового сенсу, а використані при цьому псевдотехнократичні методи, ми показали це на прикладі українського села, руйнують вщент колиску української нації;

– “покликання технократів” не відбулося через їхню власну неспроможність. Причому вважалось, що ця неспроможність очевидна не тільки в СРСР, але й на Заході. Цивілізація підійшла до якісно нового стану. Віртуальність інформаційної епохи остаточно ховає класичні суб’єктно-об’єктні відносини, переводячи політику в принципово інший реєстр, у якому пріоритет належить не фінансовим потокам або матеріальним інтересам, а, скоріше, стильовій своєрідності або естетичному чуттю на проектне мислення. На цьому тлі цілком природними і закономірними виглядають відходи від здорового глузду до колишньої ідейно-мотиваційного “архаїці”. Яскравий тому приклад – недавні президентські вибори в США, на яких саме ідеологічні розбіжності між республіканцями й демократами раптом придбали невластиве суспільству проспериті значення;

– очевидно, вихід України із кризи складається не у відмові від цінностей наукової раціональності й економічної ефективності, сконцентрованих у технократичному управлінні, а в доданні їм “людського виміру”, у з’єднанні технократичної і демократичної раціоналізації суспільства, у пріоритеті гуманістичних орієнтирів навіть в умовах техногенної цивілізації. І як вірно зазначив В. Андрущенко “Техніка ж, технологія, економіка чи інформація є лише засобами, за допомогою яких

людство наближається до свого справді людського існування” [4, 3].

Національна система освіти тут може й повинна зіграти значну роль, якщо сама зможе подолати технократизм. Це відбудеться, якщо “враховуючи реалії епохи (“злобу дня”), виховуючи людину для життя в умовах історично конкретних, – на думку В. Андрущенка, – освіта ніколи не повинна забувати про вічне, добре і справедливе, не відриватись від ідеалу, не віддавати ці цінності іншим формам духовно-практичного освоєння світу” [4, 3]. Для з’ясування цього моменту звернемося до літературних джерел і проаналізуємо наскільки спроможний принцип гуманізму взагалі протистояти принципу технократизму.

2.3. Протистояння технократизму і гуманізму в індустріальній парадигмі розвитку світової спільноти

Мета даного підрозділу полягає у вивченні протистояння принципів технократизму і його антиподу – принципу гуманізму протягом ХХ століття, оскільки протилежністю технократичного підходу є глибокий сутнісний (або субстанціональний) підхід, з погляду духовної культури. Сама історія свідчить про це протиборство. Поняття гуманізації ми тут використовуємо як визнання людини найбільшою цінністю, а гуманітаризації – як людинознавства для людинолюбства [99, 59-73]

Як відомо, не тільки у самій філософії, а й у всій людській діяльності значну роль відіграє сциєнтично-технократична спрямованість. Вона нині є основною і в аналітичній філософії. Саме ця діяльність, яка спирається на досягнення природничо-технічних наук, передусім на так звані “точні”, призвела до великих успіхів науково-технічної революції, до кращого задоволення ряду людських потреб, головним чином, матеріально-економічних.

Однак у філософії ХХ століття все значущу роль почав відігравати протилежний напрям, який доводив, що саме панування сциєнтично-

технократичних цінностей стало чи не головною причиною виникнення і загострення глобальних проблем; що пізнати сутність людини і вирішити її нагальні проблеми науковими методами взагалі неможливо. Аппель назвав такий напрямок “екзистенціалізмом в лапках” і це говорить про те, що він його не зводить тільки до екзистенціалізму у вужчому (традиційному) понятті.

Ми, йдучи за іншими філософами, даний напрямок назвемо *гуманістично-антисцієнтичним*. Особливо важливо зазначити, що багато представників цього напрямку, на противагу сцієнтично-технократичному, виходять із пріоритету вищих духовних цінностей – естетичних, загальнолюдської моралі тощо – стосовно задоволення матеріальних інтересів. Саме цей принцип вони розглядають як найважливіший у розв’язанні найгостріших проблем людства. Але якщо серед філософів, теологів, низки інших мислителів даний принцип відіграє все значнішу роль, то у практичному світосприйнятті більшості людей продовжують панувати матеріально-економічні інтереси, які й зараз визначають вирішальну роль сцієнтично-технократичного напрямку в стратегії діяльності людства.

Виходячи з цього, протиріччя між сцієнтично-технократичним і духовно-гуманістичним (антисцієнтичним) напрямками у сучасній філософії та у людській діяльності взагалі розглянемо як головне. А значить вважатимемо розробку нової методології вирішення даного протиріччя, відповідних методів і технологій її впровадження у життя головним завданням для успішного розв’язання основного питання сучасної філософії.

Один з найпотужніших методів розв’язання цього протиріччя – створення відповідної неантагоністичної системи виховання і освіти. Але звернемо увагу на те, що кожний із вказаних філософських напрямків має не лише своїх прибічників та філософські школи. Ці напрямки віддзеркалюють різні процеси, які відбуваються у суспільстві.

Спостерігається ще одне протиріччя, пов’язане з освітою та бізнесом

(виробництвом і продажем товарів). Традиційно склалося так, що процес освіти і виховання є в першу чергу духовно-гуманістичним процесом [153]. У той же час світ бізнесу діє передусім за так званими ринковими законами (або законами економіки) [24]. Ним керують попит і пропозиція, необхідність одержання прибутку, потреба у зниженні собівартості товару при його виробництві, стратегії захоплення можливо більшої частини ринку тощо. Філософські принципи таких процесів відображає сцієнтично-технократичний напрямок.

Як впливає з вищерозглянутого матеріалу технократизм, як спосіб мислення, допускає частковість, однобічність, жорсткість, однозначність, розгляд засобу як мети. Він виступає у вигляді сучасної форми догматичного, механістичного світогляду й діяльності. В основі розуміння технократизму лежать причини двоякого характеру. З одного боку, це тверда (адміністративно-командна) форма організації виробництва й всього життя людини. З другого, – це сам характер сучасної цивілізації, що прийнято називати в сучасній науці “машинної”, або техногенної. Спосіб взаємодії із природою, що базується на механічних принципах, закладених у техніку, диктує людині певний спосіб поведінки і мислення. Цей спосіб закріплюється в мисленні і розподіляється на інші сфери людського життя.

У цих умовах людина не може вийти за рамки обмеженості, частковості, вузькості мислення, розгорнути універсальне багатство свого потенціалу. Технократичне розуміння людини відбите в ідеалі його всебічності, розглянутої як механічне з’єднання всіх позитивних сторін. Але в цьому випадку реальна цілісність залишається за межами пізнання, а в наявності є лише безліч рис, механічно зведених воєдино. Лише система, що саморозвивається може містити в собі багатство цілісності, і тільки стосовно неї здійснимо комплексний підхід і всебічний аналіз.

Технократичне розуміння людини виразилося у її відділенні від умов її існування, які гармонійні її природі. Людина втратила зв’язок із природою в

ритмі своєї повсякденної діяльності, що навіюються іншими ритмами прискорюваного прогресу, відсторонилась від органічності і цілісності. Вона стала обмеженою суспільством, людьми, соціальною групою і просторово й творчо. Її відношення із природою так само тотально детерміновані суспільством і культурою, що приводить до неадекватності її сутності і розриву всіх зв'язків зі світом, притаманному одномірному існуванню.

Техніка представляється як надсоціальна і надлюдська даність, що має свою внутрішню логіку і свої закони розвитку. Техніка стає автономною, оскільки здатна до саморозвитку, безмежному вдосконалюванню власних параметрів. Розвиток техніки на поверхні соціального світу виглядає прогресивно, однак порушує рівновагу матеріальних і духовних сил, що веде до диспропорції в культурі і механізмі функціонування цивілізації, від чого виростає криза.

Технічний прогрес у наш час явно випереджає соціальний і культурний. У цей час, техніка панує над людським співтовариством, диктуючи свої закони й свою волю. Прикладом може служити те, що багато хто впадають у залежність від Інтернету, від комп'ютера, у психдиспансерах з'являються нові хворі з порушенням психіки, зомбовані хакери.

Техніка, матеріалізує волю розуму людини-завойовника і людини-хижака ("Raubter" за Шпенглером). Така видозміна статусу техніки в суспільстві узаконює войовничо-споживче відношення до природи, що веде до екологічної, моральної і духовної кризи. Технологічний детермінізм, як доктрина, був властивий майже всім західним соціологічним концепціям, наприклад Сен Симона і Веблена. Центральна ідея технічної цивілізації – це ідея влади технічних фахівців або носіїв технічної раціональності. Технократи поступово заповнили світ. Про це писали багато філософів початку ХХ століття. Вся екзистенціальна філософія спрямована проти обездушеної технократичної і обезбоженої реальності, і виступає за творче самобуття, саморозкриття людини, утвердження свободи, індивідуальності і

субстанціональності в культурі.

Самою глибинною основою технократизму, як способу мислення, є порушення споконвічної органічної цілісності, втрати зв'язків з коріннями Буття, онтоса. Відбувається процес тотальної дезонтологізації, про що писали Ясперс і Марсель. Це проявляється в розбалансуванні розуміння взаємодії матерії й духу, дисбалансу культури й цивілізації, Еросу й Танатоса.

Техніка створює одномірно-кількісний підхід, тому що вона за своєю сутністю і призначенням явище масове. І, функціонуючи в суспільстві, вона багаторазово підсилює, розмножує ті сторони нашого мислення, які є однобічними, які зорієнтовані на жорсткий схематизм, механістичність, лінійність і стандартизацію, про що писали всі франкфуртські мислителі Т. Адорно, М. Хоркхаймер і Г. Маркузе.

М. Хайдеггер пише про таке мислення, як про “втечу від мислення”, протиставляючи йому “мислення, що осмислює”. “Мислення, яке обчислює”, що обмежене, це приватний вид мислення. “Його специфічність полягає в тому, що, коли ми плануємо, досліджуємо, налагоджуємо виробництво, ми завжди зважаємо на дані умови. Ми заздалегідь розраховуємо на певні результати” [48, 21]. Таке мислення буде калькуляцією навіть тоді, коли воно не оперує цифрами й не користується калькулятором і комп'ютером.

М. Хайдеггер формалізує основні риси “обчислювального” (тобто технократичного) мислення. У такому способі мислення багато філософів, як російських, так і західних, побачили неминучість і трагедію. Його зміст аналізує М. Бердяєв, Д. Оруэлл, О. Шпенглер, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Маркузе, Г. Марсель.

Одномірна людина з одномірним мисленням виступає як закономірний побічний продукт цивілізації у Г. Маркузе. Джерела ж традиції протистояння технократизму сходять до XVIII століття, коли тенденції що народжуються технократичного мислення і діяльності людини чуйно вловили Гете й Шиллер. А пізніше цю ідею розвили Гегель, Маркс, Бальзак, Достоевський,

Толстой, Манн.

Розвиток суспільства закономірно привів до розширення і зміцнення технократизму, де техніка стала об'єктивним шаблоном людського розвитку, необхідною формою відносини людини до світу. А сьогодні вона є трагічною даністю прогресивних тенденцій, що поступово стає способом збагнення світу і способом буття людини.

Технократизація людини була проаналізована екзистенціалістами не просто як зовнішнє, механічне примикання її до технічного світу, і навіть володарювання над ним і за допомогою його, але як внутрішня перебудова самої людини, її раціональності, чуттєвості і розуміння нею своєї ролі в суспільстві. М. Бердяєв писав, що “прагнення до цілісності і органічності ми успадкували від колишньої, природно-органічної епохи”. Технічна ж епоха закриває дорогу цьому прагненню. Вона “жадає від людини фабрикації продуктів, і притім у найбільшій кількості при найменшій витраті сил. Людина робиться знаряддям виробництва продуктів. Річ стає вище людини” [12, 149].

У М. Хайдегера техніка підкоряє собі весь простір буття, властива їй логіка пронизує свідомість епохи. “Вона не просто атрибут індустрії, а спосіб самореалізації людства. Вона не просто інструмент, а універсальна цінність вселенського масштабу. Її статус рівняється статусу істини” [18, 32]. Техніка стає способом виявлення, розкриття, “виведення зі стану утаємниченості” глибинних властивостей буття. Через неї людина говорить із буттям, чує клич Буття. Людина повинна зрозуміти і позатехнічний фундамент техніки, оскільки сама техніка не є засіб у руках людини, а навпаки, людина стає засобом, рабом у владі машини.

Г. Марсель називає сучасну прогресивну людину новою технічною організацією “тоталізованим універсумом технічної раціональності” і “технічною екстраполяцією”. Він вважає дух абстракції – ядром сучасної цивілізації. Г. Марсель бачить переоцінку ролі техніки, складову душу

сучасної цивілізації, де під технікою він розуміє навичку, призначену для підкорення світу. Людина відчула себе центром Всесвіту і переоцінила могутність свого розуму з підкорення зовнішнього світу. Науково-технічний розум стає центром нової “технічної цивілізації”, яка загрожує повною дегуманізацією світу.

Це один з парадоксів історії, де гуманізм переходить у свою протилежність – антигуманізм. З вищесказаного можна зробити висновок, що при зростанні ролі техніки в техногенній цивілізації, відчужується людина, перетворюючись у технічний елемент, деталь технічної цивілізації. Потрапляючи в її вимір, вона стає додатком до науково-технічної реальності, “людиною-механізмом” (“*Homo mechanicus*”), і “людиною-споживачем” (“*Homo consumers*” за Е. Фромом). Аналізуючи сучасну західноєвропейську цивілізацію, Г. Марсель думає, що техногенна цивілізація руйнує духовно-ціннісний зміст культурно-історичної традиції. Над “духом містерії”, взяв гору “дух техніки”, який підкоряє дійсність, який може маніпулювати нею. Цей процес завершується тотальним маніпулюванням суспільним життям і свідомістю людини.

Глобальну ідею технократизму, як конкретний образ організації розвинув у своїх працях Л. Мемфорд. При своєму виникненні, техніка була зв’язана з усією природою людини. Її змінила “монотехніка, цілком присвячена збільшенню влади й багатства шляхом систематичної організації повсякденної діяльності” [49, 232]. Цю первинну колективну машину – ієрархічну організацію суспільства й праці, “людську модель всіх наступних машин”, – Л. Мемфорд називає Мегамашиною.

Втіленням принципу Мегамашини, за Л. Мемфордом, став образ “Людини-Організації”: “Система, як така, є продовженням такої людини – від самих примітивних форм політичної влади вона виступає одночасно і як створіння, і як творець, і як остання жертва Мегамашини” [117, 79]. Людина-Організація, за Л. Мемфордом, є сполучною ланкою між древнім і сучасним

типом Мегамашини. Вона не є винахід нинішньої епохи, або винятково продукт сучасної техніки. Кращими вважаються ті її якості, які відповідають даному типу машини.

Російські філософи внесли певний вклад у критику ідей технократизму. Вони намагалися протиставити обмеженості, розірваності і частковості людини і її Буття, принцип синтезу і цілісності. Про це писали В. Соловйов, П. Флоренський, А. Карсавін, С. Булгаков і М. Бердяєв, які глибоко розуміли об'єктивну сутність і обмеженість самої машинної цивілізації.

У природі самої машинної цивілізації, яка базується на концепції науки Нового часу, закладена можливість технократизму. “Знання – сила” – це і є девіз мислення і світовідчуття епохи, в якому закладена можливість технократизму, який породжує спрощений образ світу. Саме в цих умовах і з'являється можливість виникнення світу машини.

У сфері виховання, технократизм – це переконання у здатності виховувати кожного під впливом ідеологічного, інженерного, масового і технократичного впливу.

“Технократ – це педагог, який придушує всяку ініціативу; політик, який створює рецепти для всіх часів і народів; це віра в передбачуваність; нездатність співвіднести отриману користь і заплачену ціну; це – як інтегральна характеристика – антигуманне відношення до людини і результату її діяльності” [167, 20].

З погляду релігії, проблема технократизму глибоко проаналізована М. Бердяєвим. Він виділяє чотири риси нового типу духовності, яка символізувала перемогу цивілізації над культурою: “1. Усунення мистецтва і філософії, заміну їх інженерним мистецтвом; 2. Перехід до нового типу етики – від місії збереження і продовження творчості до панування над ним у своїх цілях; 3. Панування “філософії володіння” над “філософією буття” (про це ж писав Е. Фромм); 4. Втрата виходу у вічність, можливість споглядання Бога, істини, краси” [12, 76-78].

Яким же чином можна звільнитися від технократичного розуму й мислення? Технократизм у філософії протиставляється культурі, що цілісна, має цілісне ядро, серцем якого є релігія й усвідомлене метафізичні коріння свого Буття, де технократизм виступає деструктивним і нерідним елементом. Але він – складова частина соціального буття і елемент його, постійно збуджує і провокує мислення до конструкцій іншого типу. Культура повинна “знімати” обмеженість технократизму. Технократизм народжується в лоні й виходить із лона культури, але, відпавши від неї, він починає самостійно диктувати умови існування культури і людини-творця культури. Диктуючи новий спосіб існування, технократизм веде цивілізацію в безвихідь, у виродження, до катастрофи. Технократизм стає глобальною характеристикою мислення і діяльності людини. Він має глибоку традицію в суспільній свідомості, яка зв’язана з наукою, мисленням Нового часу, зі зміною характеру людської діяльності і виникненням реальної загрози деформації природи людини. Суть технократизму – в порушенні цілісності людини, закріпленні односторонності, частковості, одномірності, “лінійності” її мислення і діяльності, їхньої запрограмованості, зв’язаності і обумовленості...

Людина, що технотизована, повністю забуває про прекрасне, вона не отримує натхнення ні від роботи, ні для створення чогось нового, вона не бачить користі морального, тому що бути моральним – стає безглуздо для людини організації, оскільки вона – частина більшого технізованого, і разом з тим аморального “суспільства-машини”, технополісу, або Мегамашини.

Це, можливо, сама фундаментальна втрата, тому що вона непомітно змінює всю парадигму думок і почуттів людини, її ціннісні орієнтації і спосіб життя. Навколишній світ тому стає, ворожий красі і гармонії. Ознаками цього є як зовнішні, так і внутрішні елементи. Наступив час глобальної деструкції і деконструкції людської свідомості, в якому немає місця культурним традиціям, поняттям цілісності людини і гармонії, якій визначають зміст її Буття.

Втрата гармонії із світом народжує хворобливі, перекручені уявлення про світ і про себе, хворі думки породжують нездоровий світогляд, її в свою чергу, породжує безнадійно хворі і деструктивні соціальні “структури”: мертвотні некрофілістичні інститути і установи утворення (приклад – тоталітарні секти, Інтернет-клуби, шоу-бізнес, платні еротичні послуги, іноді по телефону й Інтернету). Людство постало перед фактом утворення антиестетичної дійсності і у матеріальному і у духовному просторі Буття.

Аналіз відчуженої людини від гармонії і краси зробили у свій час Гете й Шиллер з його ідеєю “Естетичного соціуму”; Маркс і Бальзак, Т. Манн і Г. Маркузе з його “Еросом і цивілізацією”. Вони особливо гостро пережили і піддали аналізу реальний факт відчуження мистецтва і краси від людської реальності, намагалися з’ясувати його соціальні передумови. Виникли різні моделі порятунку індивіда з відчуженої реальності, які здатні відновити цілісність людини в умовах нової технократичної цивілізації.

Критика проблеми відчуження в культурі також здійснена Шопенгауэром і Ніцше, але в більш культурологічному плані. Гете, Шиллер, Гегель, Маркс, Бальзак, Манн прямо вказували на джерело відчуження – товарно-грошовий характер буржуазних суспільних відносин. Вони зробили висновок: це суспільство за самою сутністю вороже мистецтву і красі.

Гете і Шиллер протиставили односторонньо-насильницькому методу осягнення світу перетворюючий вплив матеріального розвитку і естетичного виховання. Сучасну ”узурповану людину”, – вважав Шиллер, – треба повільно і спокійно перетворювати в ідеального громадянина; із людини, яка живе в царстві потреби, створити громадянина “естетичної держави”. Це буде, за його словами, людина гідна свободи. Шиллер вважає, що тільки через красу пролягає шлях до свободи. Таку точку зору прийнято вважати утопічною і естетичним ідеалізмом. Цю же ідею продовжив Г. Маркузе в роботах “Есе про звільнення” і “Ерос і цивілізація”.

Для сучасного суспільства характерні ті ж елементи деестетизації,

відчуження краси через відчуження власності й влади, через тоталітаризм держави, через уніфікацію, а в кінцевому підсумку – технократизацію людини. Але цей парадокс перестає бути таким, якщо ми визнаємо якісну невідповідність наших уявлень про власне суспільство із самим суспільством, теоретичної моделі з реальністю, а також, якщо ми визнаємо можливість суспільства зсередини трансформуватися в нову якість. Соціум інформаційної доби, що тільки зароджується, зможе розвинути в соціум культури лише за умови “повернення у світ краси”. Тоді ми зможемо сподіватися, що подолання відчуження краси від людини, а отже, подолання технократизму можливо в рамках майбутнього “вищого синтезу” – суспільства, що зароджується, до якого Захід і Схід повинні пройти кожний свою частину шляху.

Антитехнократичні тенденції повинні виникнути і в сучасному науковому пізнанні. Феномен гносеологічного технократизму визначається як протилежність цілісності мислення, який охопив усі рівні суспільного буття і став перешкодою розвитку людини. Необхідно досліджувати його існування в науці, там, де є присутня рефлексія мислення і здійснюється становлення методів і програм пізнання. Можна констатувати, що наука прагне до цілісності, синтезу пізнання.

Характерна риса сучасного етапу розвитку наукового знання складається в тенденції до створення узагальнюючих концепцій, теорій і навіть окремих напрямків, в яких об’єкт дослідження розглядається під кутом зору взаємозв’язку і взаємодії різних його сторін, частин і функцій в рамках цілого.

Очевидно, що інтегруюча тенденція в науці на сучасному етапі стає більш потужною. Звідси, необхідно повернутись від підвищення інтересу до цілісності до самого способу її реалізації. Технократичне мислення, щоб створити цілісність, завжди механічно поєднує елементи однорідні й однорівневі. Але на даному кризисно-катастрофічному етапі розвитку,

необхідний протилежний підхід, що припускає поліфонічність для синтезу. Він відмовляється від розуміння єдності лише як з'єднання на єдиній науковій платформі всього багатства теорій і концепцій. Акцент робиться на взаємодоповнюючому характері теорій.

Усвідомлюється неможливість механічного поєднання гуманітарного і природничо-наукового знання, як і відповідних їм образів світу. "...Фрагменти дійсності, які вивчаються природничими науками, не зливаються в єдиний образ із тими фрагментами світу, які вивчають науки суспільні..., єдиний "зріз" із усього пласту знання виступає лише ідеалом і може розглядатися як орієнтир дослідження з методології науки" [112, 278]. Вони не зливаються, а взаємопроникають, взаємодоповнюють один одного, якщо не розглядати їх в одній площині. Прикладом може служити софіологія Флоренського, його вчення про єдиносутністні тварного Буття, розуміння соборності в російській філософії А. Хомякова і В. Соловйова, а також симфонічності Л. Карсавіна.

Так, зокрема, теоретичним прототипом виведення техніки до сфери самостійного буття можна вважати концепцію П. О. Флоренського, в якій взаємопов'язані органічна та неорганічна тілесності [181]. Речі є продовженням нашого тіла. Вони повинні перетворюватися на знаряддя, які мають технічний характер, а техніка та живе тіло виводяться з особливого життєвого тілоформуєчого начала. Створення технічних засобів за образом людських органів є спробою людини активно впливати на навколишнє середовище, свідомо опанувати ним та перебудувувати. І техніка, як частина культури, організовує матерію, що перебуває поза людиною.

Техніка є "уламком" живого тіла, а тіло є проекцією, образом майбутньої техніки. Але лінії техніки та життя не настільки сильно поєднані, і розвиток кожної з них може або прискорюватися, або уповільнюватися. Схожість побудови та функціонування органів та знаряддя вказує на необхідність переходу від технічного прогресу, який залишає особистість

недосконалою, до прогресу органічного, а потім і духовного. Техніка, на думку П. О. Флоренського, є активним самостійним елементом, який допомагає людині здійснити акт самопізнання.

Завдяки тому, що проекція відбувається не лише в матеріальній сфері, а й в ідеальній, з рухом думки, жоден зі станів технічного розвитку не є завершальним. Отже, технічний прогрес є пропорційним здобуванням нових знань. Оскільки не всі органи проектуються у технічній творчості, то і не кожне технічне знаряддя є проекцією якогось з органів. Тому, “слід чекати в техніці такі знаряддя, прототипу яким в сфері органічного ми ще не знайшли”[181, 149].

Техніка впливає на духовні складові життя людини та має тенденцію до самостійного буття і завдяки цьому відбуваються зміни гуманістичних парадигм протягом історичного процесу.

В сучасній науці прикладом може служити концепція В. Налімова, де автор намагається об’єднати семантичну і фізичну реальність.

Антитехнократичним є синергетичний підхід. Цілісність перестає ототожнюватися з рівновагою і порядком. Вони виступають лише частковим випадком, який не визначає загальної картини. Цю картину, навпаки, визначають нерівномірність і хаос, випадковість. Неврівноважений і спонтанний характер системи наукового знання яскраво виражений в концепції В. Біблера. Цілісне знання виростає з безперервного діалогу (полібалки), переклику, взаємодії змістів як в історичному, так і в сучасному середовищі.

Цей підхід підводить до необхідності повернення науки в лоно культури. Це не штучне вживляння в тіло науки соціокультурних утворень, із чим не згодні ні захисники класичного ідеалу науковості, ні більшість прихильників сучасної екстерналістської тенденції, такому способі мислення, коли наукові теорії, гіпотези, факти всіх часів і народів як би розмовляють між собою на рівних і мають рівне “право” на своє право у вирішенні будь-

якої сучасної проблеми, хоча з іншого боку, не відкидається і “зняте” знання і в якості “знятого” вони приймають участь у цій нескінченній науковій полібалці.

Кожний часовий зріз науки стає ареною подвійності, додатковості і виникає як мозаїчне полотно з елементами різного колориту, яскравості, відтіняючими один одного і тільки в сполученні забезпечують неповторний вигляд цілісності полотна. Парадокси які ведуть в безвихідне становище, насправді допомагають вийти до якісно нової картини світу, яка уже на порозі пізнання і “стукає у двері”.

Таким чином, можна зробити наступні висновки. В сучасній ситуації світоглядного еkleктизму, втрат стійкого фундаменту світосприйняття, розпаду цілісної картини світу, щоб вирватися із чергового тупика світової історії необхідно зробити прорив через: 1) прагнення до відходу від механічного розуміння єдності й цілісності до усвідомлення їхньої структури як сукупності неоднорідних елементів, які доповнюють один одного; 2) відмову від розуміння цілісного знання як його рівноваги, абсолютної впорядкованості; переходу до дослідження розвитку, динаміки цілого, до ідеї полібалки, поліфонічності знання; 3) підсилення антитехнократичних тенденцій в просторі більш загальною тенденцією пошуку оптимальних форм інтеграції, синтезу, цілісності наукового знання; 4) парадоксалізацію, розірваності наукової картини світу.

На шляхах пошуку інтеграції і цілісності виникає синергетична концепція І. Пригожина, який дав новий спосіб мислення, створив міждисциплінарний підхід. Він переборює традиційне ототожнення цілісності з рівновагою. Сама рівновага стає моментом, стороною розвитку системи. З погляду кібернетики стан нерівноваги – це те, що руйнує стійкість і цілісність, згідно синергетики, воно не джерело загибелі, а підстава становлення впорядкованості, структурного оформлення.

Синтез і синергетика – це засіб боротьби проти технократизму.

Необхідний процес подолання панування технократичного мислення і формування нової синергетичної парадигми мислення. Повинен сформуватися антитехнократичний тип мислення, не зорієнтований на машинну одноманітність, догматизм, однобічність, жорсткість, якому буде відповідати і нова система загальних уявлень про природу, або нова картина світу, більш складна й багатомірна, яка уточнює місце і роль людини у Всесвіті, можливо, зовсім незвичайна з погляду повсякденного “здорового глузду”. Ця нова картина світу стане великим завоюванням людини, і, можливо, якісно змінить її саму, повертаючи науку в лоно культури. Якщо ми хочемо повернутися до гуманізму, необхідно створити нову ціннісну науку про людину, яка допускає її цілісність.

Всебічність людини техногенної цивілізації повинна замінитися органічною цілісністю, а в соціальних системах – інтегральністю, яка неможлива без пізнання законів Всесвіту і засобів досягнення її мудрості, без трансценденції.

Цікаву антитехнократичну концепцію відродження гуманістичного виміру Г. Марсель бачить у відродженні сакрального виміру, який виснажився від тотальних хвороб століття. Через Дух і духовність можливе відродження гуманізму і почуття гідності особистості, яке стерлося із приходом “людини маси”. Г. Марсель пропонує повернутися до трагічної мудрості і заглянути за її межі. Трагічна мудрість – це необхідність, у яку попадає тоталізований універсум. Мудрість – це не життєвий режим і не духовна дієта.

Мудрість – це мета людини, до якої вона прагне, відчуваючи фундаментальну духовну метафізичну незабезпеченість своєї людської екзистенції. Г. Марсель пропонує сучасній людині позитивну перспективу – прорив до трансценденції, оцінюючи стан людини сутінкової фази цивілізації, як “останній туалет, який засуджений робить перед стратою”. Критикуючи масове суспільство, цей автор вважає, що єдиною гарантією

людської свободи і є зв'язок людини із трансцендентним, тобто з тим, що перебуває за межами “світу речей”, де зберігаються кінці і початки людського Буття.

Альтернативу “людині маси” Г. Марсель бачить в персоні, особистості, яка володіє аристократизмом. Фундаментом персони є суб'єктивність, що незмінно тяжіє до образу монади, на основі чого народжується інтерсуб'єктивність, міжособистісні зв'язки людей на основі духу, укорінені в трансцендентному. Персона, пов'язана з Абсолютом, несе істинні культурні цінності, здатні цементувати і впорядковувати, замазувати тріщини в культурно-історичному процесі. Такі інтерсуб'єктивні зв'язки Г. Марсель уподібнював деякому роду священнодійства, як причастя до святого, або сакральному (*communion*), де причастя людей один одного невід'ємне від їхнього соборного причащення загальних для всіх цінностей в історичній традиції. Шляхи виходу із кризи Г. Марсель бачив, як і Флоренський, через трансценденцію – “схоплювання людини Богом”, або саме сходження людини до Абсолюту.

А проєкцію концепції цілісного знання в соціальній площині буття запропонував Ж. Марітен, яку втілює в цілісну систему “Інтегрального гуманізму”, як вихід із кризового стану культури і суспільства.

Так як і П. Флоренський, В. Соловйов і Л. Карсавін, Ж. Марітен намагаються створити якусь універсальну, інтегруючу концепцію, здатну об'єднати всі осколки, які розпадаються, Буття європейської культури, залікувати трансцендентним розумінням світової історії всі “кровоточачі рани Буття”.

“Інтегральний гуманізм” здатний об'єднати всі цінності світової історії на основі релігії. Ж. Марітен вважає, що релігія є тою трансцендентною основою, через яку можливе зростання і інтегрування культури і цивілізації, оскільки вона є втіленням волі і універсальних цінностей [102].

Цілісна людина – це не стан, це процес, який виступає як подолання

односторонностей і більш повне і конкретне розкриття його субстанціонального багатства. Технократична односторонність свідомості і діяльності виступала як повне відкидання релігійної, ідеалістичної, сутнісної і ірраціональної складової духовної культури людства.

У наукових дослідженнях про людину виникає потужна антитехнократична тенденція убік руху до цілісності культури. Вона спрямована на подолання псевдодіалектичного, комплексного підходу до розуміння природи і сутності людини, коли механічно складаються природні й соціальні початки; це подолання стійкого уявлення про ідеал всебічності, усвідомлюваного як механічне з'єднання позитивних сторін; це все більш повне розгортання уявлень про органічний зв'язок людини з умовами його існування; а так само подолання сучасного антропоцентризму і недооцінки можливостей людини, спроба зрозуміти її реальне місце в космосі; це синтетичність і гармонійність самої науки, яка зароджується, про людину.

На початку XXI століття спостерігається активізація наступу гуманізму на позиції технократизму, шляхом саморозгортання інформаційно-гуманітарної революції, що є не першою у ланцюзі науково-технологічних революцій XX-XXI століть. Початком цього ланцюга є добре відома всім науково-технічна революція. Перетворивши гігантській масив природничонаукових знань на суму наукомістких технологій, НТР дала змогу людству опанувати двома найважливішими стратегічними ресурсами – речовиною й енергією. Що ж до масиву гуманітарних знань, то вони залишилися на узбіччі магістралі НТР. Завдання перетворення цього масиву знань у суму гуманітарних технологій розв'язує інформаційно-гуманітарна революція. Ця революція не ідентична ні соціальним, ні науковим революціям. Соціальні революції змінюють політичну владу, режим, соціальні підвалини суспільства. Наукові революції здійснюють зламування старих парадигм науки й установлення нових. На відміну від них, інформаційно-гуманітарна революція змінює суму

технологій, за допомогою яких людство прагне перетворити у свої стратегічні ресурси не тільки стихії природи, але й творчі потенції самої людини в усіх її вимірах.

До яких же висновків можна дійти на підставі аналізу протистояння принципів технократизму й гуманізму, що відбувалось протягом ХХ століття?

По-перше, технократизація свідомості привела не до піднесення, а до занепаду науки й техніки, до нездатності вивести її на якісно новий рівень, для досягнення більш прогресивних ідей. Це відбулося, тому що технократичне мислення в глибині своєї сутності протилежне творчості, яке “живиться” духом. Без творчості ж мертвають і самі новітні науково-технічні засоби, втрачаючи внутрішнє субстанціональне джерело розвитку. Імпульс “волі до влади” затьмарює собою імпульс “волі до культури”. Це і є умови, при яких культура впадає в кризу, і втрачає творчу здатність.

По-друге, самим фундаментальним проявом технократизму як “машинізованого” способу мислення і діяльності людини, характерного для сучасної епохи, є деестетизація людського Буття. Причина цього – в тому, що естетичний початок споконвіку протилежний однозначності, однобічності, спрощенню, і, навпаки, пов’язаний за своїм походженням з багатозначністю, багатомірністю, вільною грою, тобто технократизм і краса протистоять один одному за сутнісними параметрами. Ситуація кризи – це коли Танатос перемагає Ерос, цивілізація – культуру, виникає однобоке буття, яке саме піддане виродженню.

По-третє, соціальною базою антиестетики як атрибутивної форми технократизму стає товарно-грошовий фетишизм. Він виражається в абсолютизації ролі товарно-грошових відносин, у неправомірному перенесенні їх з сфери матеріального на сферу духовного виробництва, і, як наслідок цього, – у спробі штучного “вбудовування” сфери духовних, естетичних сутностей у механічну, кількісну схему буття. А з іншого – у

виключенні, “розмиванні” якісних характеристик духовності, формуванні ілюзорної свідомості. Втрата ж якості є втрата цілісності.

По-четверте, руйнування цілісності є також атрибутивна властивість технократизму. Релігія в культурі формує цілісність, рівну синтезуючій тенденції. Серед головних її рис – відновлення оптимального певного місця техніки, пошук її ніші в людському бутті; перехід від споживацько-кількісного до органічно-якісного способу взаємин людини зі світом; подолання вузького, механістичного розуміння свободи як “свободи від...”, як свободи винятково зовнішньофізичної, межі якої завойовуються і утримаються постійною напругою насильства; свободи, яка неминуче народжується з насильства. Синтезуюча тенденція проявляє себе не як зовнішнє насильство, але як нестримна зміна системи зсередини, що впливає на позитивну зміну інших систем.

По-п’яте, реальні наслідки технократизму. Технократизм “роз’їв”, як іржа, і зробив деконструктивними всі скріплення складових елементів духовної культури. Тому відбулося змішання принципів і народився світоглядний еkleктизм; виникла ентропія духу культури, дух перестав творити вічні ідеали і цінності; виникає корозія вічних стовпів істин Буття, фундаменту культури; відбувається ерозія вічних непорушних духовних ідеалів і цінностей.

Отже, сформовану ситуацію на початок XXI століття коротко можна охарактеризувати в такий спосіб. Гранична напруженість людської думки, концентрована в сучасній науці, як би прийшла в зіткнення зі своїм “антисвітом” – із силою, антигуманних суспільних відносин, з відчуженою від справжньої науки сферою помилкової свідомості, яка прагне бути масовою і здавалося б, результат може бути тільки один – суспільний вибух.

Але він не відбувається, або у всякому разі, виражається хоча й у досить різких, але обмежених формах. Справа виглядає так, по-перше тому, що спеціалізація науки зайшла занадто далеко, щоб будь-яке зіткнення зі

сферою відчуженої масової свідомості могло торкнутися глибинних, сутнісних сил науки; по-друге, тому, що з'явилися тенденції, які несуть “заспокійливий ефект” і серед них не останню (якщо не першу) роль відіграють ті матеріальні блага, які виявилися безпосереднім чином пов'язані з успіхами науки і техніки й відчутно вплинули на ріст суспільного масового споживання.

Ці останні тенденції не забарилися оформитися, якщо не теоретично, то, у всякому разі ідеологічно – у відповідних технократичних концепціях, які абсолютизують значення науки і техніки в житті суспільства, стверджуючи що вони перетворять його безпосередньо і прямо обминаючи соціальні фактори.

Водночас, практика використання індустрії інформаційно-гуманітарних технологій перетворення людини в усіх її вимірах занурює наш мегасоціум в якісно нову екзистенціально-антропологічну ситуацію. У цій ситуації просвітницька віра в те, що науково-технологічні революції неминуче ведуть цивілізацію до ідеально досконалого суспільства, тобто до суспільства Розуму, Справедливості, Загального благоденства, усвідомлюється як “світоглядна мара”. Постпросвітницька світоглядна примара “суспільства ризику” протверджує інтелектуалів нашого часу, звільняє їх від небезпечної ілюзії про можливість науково-технологічного управління глобальною еволюцією не тільки гуманітарної сфери, але й екосередовища в усій його тотальності.

Тепер, за умови формування якісно нової фази науки, що отримує назву “технонауки”, якісний стрибок має здійснити освіта, оскільки принципово оновлюється її зміст. Але для того, щоб запровадити в життя якісно нову організацію освіти треба детально розібратися з її сучасним станом і виокремити ті її ланки, що найбільше постраждали від технократизму, або здатні його відтворювати і зміцнювати за рахунок надмірного використання сучасних технологій навчально-виховного процесу.

2.4. Світоглядно-ідеологічний вимір гармонізації взаємодії технократизму і гуманізму в освіті розколотої цивілізації

Метою підрозділу є аналіз напрямів та шляхів компенсації надмірного прояву технократизму у сфері вищої освіти України і розробка заходів щодо подолання його метастаз у розбудові національної системи освіти протягом XXI століття на шляху до єдиного освітнього простору Об'єднаної Європи.

Україна у складі світового співтовариства увійшла в третє тисячоліття в умовах кардинальних зрушень, які охопили усі грані людської діяльності. На межі тисячоліть, як зазначає В. Кремень: “відбувається історичний перехід людства від індустріальної до інформаційної цивілізації” [78, 3]. Всі ми стали свідками створення глобального світопорядку, в умовах якого інформація, наука й освіта задають темпоритм саморозгортання та сталість функціонування нового типу соціальних відносин.

Ясно, що за цих умов перед вищою освітою молодшої української держави постає проблема забезпечення її адекватності науково-технічному та освітянському процесам, що детермінують її стан, напрямок та темпи розвитку. Тому “виникнення філософії освіти є, – на думку В. Кременя, – закономірним результатом розвитку самої освіти, особливо враховуючи її перехід у *людиноцентристський вимір*, зміну ситуації буття і становлення нового типу людини в сучасному світі постмодерну. Він, як вже зазначалося, змінює систему діяльності, адаптацію і життя в якісно інших умовах. Спостерігаючи й осмислюючи результати й наслідки своєї діяльності – як ірраціональної, так і раціональної, – людина опинилася в ситуації, неадекватній її очікуванням, з якою вона не може знайти точки дотику, спираючись на одержаний у наявній системі освіти й культури багаж знань і здібностей” [80, 492].

Замовчувати проблему неадекватності стану освітянської галузі вимогам інформаційної цивілізації неможливо з якихось політичних чи ідеологічних мотивів. Це пояснюється тим, що саме освіта, як соціальний

інститут, є тим механізмом, завдяки дії якого постійно самовідтворюється соціальне тіло як окремої країни, так і соціального світу взагалі [13].

На цей процес прямо вказують фахівці освітянської галузі, але використовують лише дещо інший категоріальний апарат. Ось як, наприклад, про це говорить І. Зязюн: “Протягом усієї історії людства реформи освіти відігравали основоположну роль у збереженні витрачених національних цінностей. Під час реформи представники системи освіти об’єднуються, щоб посилити чи, навпаки, послабити існуючу структуру суспільства, а також свободу людини” [62].

У ринкових умовах працівникам освіти і керівникам необхідно, – вважає цей автор, – “сфокусувати свої зусилля, вони повинні усвідомити існування альтернативних можливостей, а також врахувати протиріччя між необхідністю, з одного боку, надати кожній людині повну свободу, а з другого зробити так, щоб вона бажала робити те, що необхідне суспільству. Рівень прогресу, якого можна досягти без примусу, залежить від розуміння двох вихідних положень. Перше полягає в тому, що демократичні ідеї слід розвивати кожному новому поколінню, використовуючи для цього систему освіти. Друге – має існувати зв’язок між прогресивними змінами в суспільстві і філософією реформи системи освіти” [132, 9].

Нарешті, ще одне зауваження. Воно торкається визначення глибини дослідження проблеми реформації освіти в Україні. Воно полягає в тому, що національна система освіти хронічно відстає від потреб соціального розвитку. “На превеликий жаль, наш навчальний процес здебільшого скерований на те, – підкреслює В. Кремень, – щоб дитина здобула ту чи іншу суму знань і, в кращому випадку, могла її переказати на уроці або під час іспитів. А йдеться про переорієнтування навчання з простого засвоєння предметів на отримання навичок, уміння на їх основі самостійно аналізувати процеси, що відбуваються навколо і самостійно приймати рішення” [79, 3].

Принципово проблемне поле реформування вищої освіти [14, 11-17]

треба розглядати на трьох рівнях. Перший з них пов'язаний з тим, що ми оцінюємо потребу її видозміни як актуальне питання, вирішення якого неможливо уникнути. У такому разі ми маємо все необхідне для вирішення цього питання і тут усе залежить від нашого ставлення до цього. На практиці кажуть у такому випадку, що “руки не доходять”. Цей рівень притаманний сьогоdnішньому стану справ на етапі сталого функціонування суспільства. Ясно, що він нам явно тут не підходить.

Зовсім інша справа, коли необхідність реформування вищої освіти віднести до рівня задач, що сформувались під тиском суперечностей суспільного розвитку в минулому. Це другий рівень. У такому випадку ми маємо у своєму розпорядженні засоби модернізації професійної галузі, і справа полягає у тому, щоб створити ефективний механізм модернізації. Саме на цьому рівні усвідомлення необхідності та відповідності наявних механізмів модернізації професійної теорії й практики знаходяться, на нашу думку, на останньому плані більшості керівних фахівців освітянської галузі країни. Це пояснюється тим, що керівники та спеціалісти не усвідомлюють глибину сучасної соціальної кризи, яка принципово змінює детермінанти професійної діяльності. Нам все ще здається, що наші знання потужні і ми можемо на старих підходах реанімувати систему освіти під новий етап розвитку суспільства. Це хибна настанова.

Ми ж у дослідженні виходимо з того, що реформування вищої освіти – це суспільна проблема, яка сформувалась у ході міжцивілізаційного зсуву. Для її аналізу є сенс використати алгоритм, що запропонований дослідниками теоретико-методологічних проблем сучасної вищої школи і викладений на сторінках колективної монографії “Вища освіта України: Методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації” [32]. Тобто, ми вважаємо, що сучасна криза вимагає від нас докорінної модернізації вищої освіти, бо змінюється підстава освітянського процесу. Це третій рівень аналізу.

Визначення реформування вищої освіти, як соціальної проблеми, принципово відрізняється від визначення соціального завдання. Різниця полягає у тому, що для вирішення проблеми ще немає засобів і цим вона якісно відрізняється від завдання, для вирішення якого завжди є засоби. “Саме завдання, – пише К. Маркс, – виникає лише тоді, коли матеріальні умови її вирішення уже є в наявності, або, у крайньому разі, знаходяться у процесі становлення” [107, 7]. В іншому місці К. Маркс висловлюється з цього приводу більш категорично, а саме: “Завдання виникає одночасно із засобами свого вирішення” [108, 98].

Глибина реформування освіти ХХІ століття полягає у відтворенні її дискурсу, що утворює якісно нові умови і нове співвідношення між гуманізмом і технократизмом. Саме так формується якісно новий дискурс течії соціального життя і функціонування освіти. Цьому сприяє категоріальна сітка, що утворюється навколо особистості людини як головної цінності суспільства знань, складає основу світогляду і віддзеркалює не тільки ту реальність, вплив якої призвів до виявлення універсальної категорії, а й ідеальний хід мислення, що несе в собі інноваційні ідеї у галузь освіти. Його створює технонаука [95, 13-14], тобто нерозривний симбіоз фундаментальної науки й індустрії високих і надвисоких технологій. Філософія технонауки радикально відрізняється від філософії науки Модерну. Здійснюючи інтелектуальний прорив за обрій новочасового розуміння фізичної світобудови, вона виявляє там щось таке, над чим ніколи не рефлексували творці науки попередніх епох. Мова йде про такі форми буття, які виникають на межі природи з інофізичними сферами буття – психокосмосом, нейрокосмосом, геномним простором усіх живих істот Землі, генетичним кодом, невідомими науці вимірами просторово-часового континууму та ін.

Наука Модерну воліла не мати справи з такими сферами буття. Саме тому характерні для Модерну виробництво, техніка, бізнес не були такими метафізичними у своїх фундаментальних першоосновах, якими є технонаука

й новітня індустрія хайтек-технологій. Інформаційно-технологічне середовище, яке породжується практикою використання індустрії хайтек-технологій, – органічний елемент усіх сучасних проектів виробництва нових форм буття. Породжуваний цією практикою “біоценоз думки” (своєрідний “зооценоз”) – найважливіша з форм інофізичного буття.

Філософія технонауки, на відміну від її попередниці, не спекулює, а визначає метафізичні параметри інофізичних, інопросторових, інопсихичних світів, стаючи при цьому немовби “супертехнологією” їх створювання. Цивілізація, одержима філософією технонауки, радикально змінює головну рушійну силу Історії, суб’єкта планетарних перетворень, метаболізм цивілізації (тобто глобальний обмін речовиною, енергією, інформацією).

Практичне здійснення таких грандіозних мегапроектів XXI століття, як “Ядерний проект”, “Геном”, “Геном людини”, “Нанотех”, “Біотех”, “Проект тотальної інформатизації планетарного соціуму”, “Проект дигіталізації інформації”, “Проект Штучного інтелекту”, відкриває перед цивілізацією безмежні можливості науково-технологічного перетворення не тільки матеріально-просторового, але й інформаційно-медійного, гуманітарного середовища перебування людини. Здобувши всі ці грандіозні можливості, людство буквально рвонулося перетворювати свою тілесність, соціальність, спіритуальність, тобто саму людину в усій її багатовимірній тотальності.

У таких вельми ризикованих самоперетвореннях задіяні найрізноманітніші хайтек технології (починаючи з технологій віртуальної реальності й штучного інтелекту й кінчаючи геномними, наноінженерійними, спіритуально-наркотичними, психо-інформаційними). Саме завдяки цим самоперетворенням у сучасній культурі виникають такі екзотичні феномени як “квантовий інжиніринг”, “квантовий комп’ютинг”, “нейрокомп’ютинг”, “нейроінформатика”, “генопластика”, “сюрреали”, різноманітні віртуальні світи та ін.

Виникає зачароване коло і здається, що людина ніколи не зможе

вирватись з нього, оскільки технократизм вривається у галузь освіти новими комп'ютерними технологіями, протистояти яким стає вкрай важко.

При цьому зазначимо, що ми розглядаємо два принципових напрями подолання протистояння технократизму і гуманізму, а саме про теоретичний і практичний варіанти вирішення даної проблеми.

У теоретичному вимірі подолання технократизму в освіті пропонується шляхом концептуалізації нових форм організації наукового знання й освіти. Її риси проступають уже сьогодні. Це симбіоз науки і освіти, що проступає уже на рівні підготовки магістрів і PhD. Це і програма “Глобальна освіта з космічним баченням життя” Всесвітнього центру виживання і проблем ХХІ століття при ООН, яка розроблена на основі нової парадигми освіти: від диференціювання знань - до їх синтезу, від редуccionізму – до холізму, в якій підтверджено духовно-світоглядну функцію сучасної освіти як реального механізму включення кожної людини в живий неперервний процес пізнання навколишнього світу і свого місця в ньому, що є наріжним каменем майбутніх змін на планеті. А також якісно нова гуманітарна концепція освіти, про яку постійно ведуть мову міжнародні установи, політики, дослідники, педагоги – практики. Нова педагогічна парадигма “Вища освіта в ХХІ столітті: підходи і практичні заходи”, яка сформульована ЮНЕСКО, орієнтує педагогічну інтелігенцію на гуманітаризацію освіти. Гуманітаризація, що ґрунтується на інтеграції не лише різних наук, а й різних способів пізнання дійсності, відкриває нові перспективи і нові можливості освоєння світу та його гармонізації. Гуманітаризація освіти, покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості і планетарне мислення є одним із важливих аспектів гуманізації освіти, завданням якої є утвердження людини як вищої цінності, найповніше розкриття її здібностей, задоволення різноманітних освітніх потреб, забезпечення пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії відносин людини та довкілля, суспільства і природи. І якщо в епоху Модерну

пріоритет належав природничим і технічним дисциплінам, то “зараз наступив час гуманізації і екологізації освіти, пріоритету суспільних, гуманітарних і екологічних дисциплін, наук про життя”. І на думку Ю. Яковця “Новітня революція в освіті розгортається з кінця ХХ століття. Вона являється необхідною ланкою становлення гуманістично-ноосферного постіндустріального суспільства і інтегрального соціокультурного ладу” [198, 358-359].

Головною проблемою гуманітаризму в освіті постає питання: на що зорієнтувати мислення студентів та їх практичні здібності? Сьогодні реальний опір технократизму в освіті чинить декілька освітянських парадигм, що сформувалися у розколотій на Модерн і Постмодерн цивілізації. В Україні розглядається й пролонгується у майбутнє декілька парадигм, а саме: когнітивно-інформаційна (знаннева), культурологічна, особистісно-орієнтована, компетентісна, аксіологічна парадигми. Оскільки суспільство не завершило перехід до нового стану соціального організму, то філософія освіти має, на основі визнання особистості людини фундаментальною цінністю, запропонувати якщо не якісно нову парадигму освіти, то хоча б парадигмальну ідею розбудови перспективної системи освіти ХХІ століття.

Практичний напрям полягає у тому, що освітянська практика продовжує збагачувати надмірну кількістю суперечностей, які виникають без кінця і краю, а галузева система управління вирішує їх в міру своїх можливостей. Це так званий метод проб та помилок. Він явно не підходить до освіти майбутньої доби оскільки освіта стає все більш наукоємною й матеріалоємною системою.

Реалії життя такі, що технократизм постійно посилює свій тиск на суспільство, освіту і особистість. Для того, щоб переконатись у цьому достатньо звернути увагу на історію саморозгортання НТР у планетарному вимірі. Завоювання НТР, ніколи не втрачали своїх позицій у будь-якій сфері нашого буття, якщо тільки їй вдавалось вийти на новий виток якості

задоволення потреб людини. При цьому вона формувала якісно нові потреби для задоволення яких вона повинна була зробити новий крок і піднятися на новий рівень науково-технічної творчості.

У суспільстві знань повинна перевагу мати теоретично обґрунтована або парадигмальне вирішення проблеми. Нагадаймо, що популяризація терміну “*парадигма*” позитивістські орієнтованою філософією пов’язується з ім’ям Т. Куна, який у книзі “Структура наукових революцій” (1962) започаткував його як систему правил і стандартів наукової діяльності, що єднає співтовариство вчених і сприяє становленню традиції.

Ідеали та норми, властиві класичній парадигмі, модифікувалися, доповнювалися і трансформувалися. Вплив системи освіти і філософії був і назавжди залишиться взаємним. Освіта висунула ідеал “*людини освіченої*”, який знайшов своє відображення в працях Я. Коменського, Дж. Локка, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін. Становлення цього ідеалу відбувалося на тлі зіткнення двох фундаментальних настанов освіти – сцієнтизму та антропологізму, філософське обґрунтування яких було подано в класичному ідеалізмі та романтизмі.

Класичний ідеалізм розвивав сцієнтичне розуміння освіти, що спиралося на раціональні основи буття людини – розумові, науці, дисципліні. Зокрема, Кант вбачав основні вимоги освіти в умінні самостійно використовувати можливості розуму, Фіхте інтерпретував освіту як спосіб духовного пробудження національної самосвідомості, а Гегель обґрунтував поняття освіти в теоретичному та практичному аспектах. Що ж стосується романтизму, то він розвивав антропологічне розуміння освіти і був заснований на ірраціональних принципах людського буття – почуттях, інтуїції і волі, про що мова йде в працях І. Гердера, В. Гумбольдта, Ф. Шеллінга, Ф. Шиллера, Ф. Шлейєрмахера [191, 243-244].

У численних працях з філософії освіти, що з’явилися минулого десятиліття, здійснюються інтенсивні спроби розглянути історію і теорію

освіти саме з цього кута зору. Однак загальним обмеженням і недоліком тут залишається недостатня герменевтична прозорість даного питання, без якої пропонувані проекти виявляються здебільшого благими намірами чи рекомендаціями.

На основі зазначеного можна запропонувати наступне значеннєве (сутнісне) і функціональне визначення поняття “освітня парадигма”: це – цілісна, об’єктивна картина культурного олюдненого світу, що зображує його крізь призму долучення до традиційних когнітивних і загалом соціокультурних цінностей.

Сформульована дефініція конкретизується й уточнюється функціональними характеристиками освітньої парадигми як сукупності: науково-світоглядних і ціннісних принципів, що впливають на вибір дослідницьких і освітніх пошуків; онтологічних ідей, що задають спосіб осягнення універсуму; відповідних методів пізнання; способів накопичення, переробки й передачі знання в даній системі і педагогічних прийомах, що випливають з них, а також методик виховання і навчання.

Обом частинам словосполучення “освітня парадигма” притаманне значення “образу” й “зразка” (*paradeigma* – прототип) як чогось стійкого і визначеного. Тому наведене словосполучення містить змістовний аспект завершеності та цілісності, властивий виявленій “картині світу”. Причому, світу окультуреного, в який людина входить, долучаючись до традиції або духу епохи. Зворотній рух такий: нова епоха – новий дух – нова парадигма освіти.

Отже, пошук нових форм організації наукового знання – найважливіший шлях реформування системи освіти. Поступово складається новий образ науки, далекий від нормативізму й унітаризму просвітницької концепції. У ХХ столітті виникли нові способи буттєвості знання і форми його репрезентації, що ні в гносеології, ні в теорії науки раніше не аналізувалися. Наприклад, М. Полані, висунув ідею особистісного знання, а

математик Д. Дьедонне одну із своїх робіт назвав “Математик стільки, скільки існує математиків”. Іншими словами, на сучасну пору знання все частіше тлумачиться як дивергуюча освіта: тобто не просто як множинне утворення, а як прогресуюча багатоманітність.

Серед практичних кроків звернемо увагу на розроблену експертами ЮНЕСКО середньострокову стратегію розвитку, в якій йдеться про запровадження такої системи освіти, яка допоможе новим поколінням інтегруватися у суспільство майбутнього, характерними рисами якого стануть прагнення до мирного співіснування, повага до демократії та прав людини, порозуміння на міжнародному рівні, підтримка культурного плюралізму та міжкультурного діалогу в умовах інформаційної революції. Експерти ЮНЕСКО виокремлюють чотири головні напрями навчання:

1. Вчитись знати, розвивати здібності та здобувати знання протягом всього життя.

2. Вчитись діяти, тобто отримувати та вдосконалювати практичні уміння в усіх галузях життєдіяльності;

3. Вчитись жити разом, успішно співпрацювати та контактувати з різними людьми на основі знання та поваги до їхньої історії, традицій та духовних цінностей;

4. Вчитись бути, що передбачає розвиток почуття незалежності та водночас особистої відповідальності за долю світу.

Таку тенденцію можна охарактеризувати як формування нової парадигми в педагогіці, що фокусується на гуманізації і гуманітаризації освіти. Принцип гуманізму, демократизму, пріоритетності загальнолюдських цінностей зафіксовано у статті 6 Закону України “Про освіту” [57]. Але Міністерством освіти і науки України, нажаль, до сих пір не реалізована цілісна концепція гуманізації освіти, яка повинна бути противагою пануванню технократизму у вітчизняній освіті.

Міністр освіти і науки України на колегії МОН України 1-2 березня

2007 року в м. Харкові наголосив на необхідності “позбавитись інструментів технократичного управління якістю освіти, що у сфері навчання сьогодні проростає масштабною мережевою комп’ютеризацією, а у сфері виховання – пошуками новітніх виховних практик” [121, 20]. Як інструмент стримання агресивному наступу технократизму в освіті Міністерство освіти і науки України вважає за необхідне “реалізувати новітні програми гуманізації професійної освіти, закласти фундамент багатомовності і полікультурності, інформаційної культури, нової етики і толерантності” [121, 20].

Однак, сьогодні в Україні, як в інших країнах СНД, продовжує панувати науково-технократична парадигма освіти [21; 54; 76]. В основі науково-технократичної парадигми освіти, яка визначає практику сучасної української освіти, на думку В. Дзоз [52], лежать: уявлення про істину як основу навчання, істину, яка доведена конкретним, науково обґрунтованим знанням; змагання, в якому завжди існує еталон, норматив, за яким звіряють рівень підготовки, освіченості, вихованості; лінійний характер навчання: викладання дисциплін нагадує піднімання вгору без можливості повернутися назад і розглянути ту саму проблему, але на вищому рівні; орієнтація на результат: процес досягнення результатів не має жодного значення і мусить бути скорочений наскільки це можливо, щоб результати були досягнуті якнайскоріше.

Ось, як коментує потребу у якісно новій парадигмі освіти віце-президент АПН України, директор Українського науково-дослідного Інституту педагогіки В. Мадзігон. У статті “Інститут педагогіки – поступ у третє тисячоліття” він пише: “XXI століття потребує обґрунтування і розробки нової парадигми освіти, яка, на противагу традиційній раціоналістичній, розглядала б освіту, її зміст як необхідну умову для особистісного самовираження людини, можливість найповніше й адекватно відповідати природі людської особистості. Мету і суть освіти потрібно вбачати в тому, щоб допомогти дитині відкрити в собі те, що в ній уже

закладено, а не навчати її того, що кимось придумано раніше, апріорно.

Орієнтиром такої парадигми може бути методологічне положення щодо реалізації принципу дитиноцентризму в навчально-виховному процесі як відображення людино-центристської тенденції в розвитку сучасного світу.

Тому переорієнтація на методологію особистісно-орієнтованого навчання, а саме на синергетичну парадигму, є природним результатом тих змін, що відбуваються як в Україні, так і в усьому світі“ [96, 22].

Педагоги–практики також постійно у своїх публікаціях звинувачують існуючу систему у використанні технократичного алгоритму, що заважає розбудовувати систему національної освіти. Головним завданням державної освітньої політики має стати, на їх думку, усунення проблем, які перешкоджають досягненню цілей української освіти [23], насамперед таких, як: невідповідність системи української освіти умовам ринку та демократичного суспільства; обмежений доступ до освіти через наявну різницю у можливостях навчання між дітьми із сімей з різним доходом; нераціональне фінансування і неефективність використання ресурсів у системі освіти; відсутність послідовної державної політики, невідповідність управління і підзвітності нормам відкритого суспільства; невідповідність освіти умовам ринку та демократичного суспільства: монопольне становище держави заважає розвитку конкурентних відносин в освіті, не створює умов для вибору, участі громадськості в освітньому процесі.

В інтересах українського суспільства державою мають бути забезпечені, за їх вимогами, наступні зміни в освіті: переглянуті навчальні програми. Зміст і організаційні форми української освіти мають бути приведені у відповідність до вимог ринку та демократичного суспільства; забезпечений доступ до якісної освіти прошарків населення, які потребують особливої уваги в умовах перехідної економіки (діти малозабезпечених родин, бездомні, люди з особливими потребами); гарантована прозорість і ефективність використання наявних ресурсів шляхом громадської участі у

контролі і посилення підзвітності у наданні державних послуг в освіті; державні ресурси – гроші платників податків – мають спрямовуватися насамперед на розвиток сучасної освітньої інфраструктури, яка зробить максимально доступними знання та інформацію для всіх категорій населення; створене нормативне і регуляторне середовище, в якому бізнес, зацікавлений у компетентних працівниках, буде більш активно включений у фінансування освіти; забезпечена участь громадськості у прийнятті рішень, що стосуються розвитку освіти [77; 94; 152].

Справді, освіта є механізмом інтеграції взаємодії різних принципів, що обслуговують самовідтворення суспільства й особистості, у тому числі й принципів технократизму й гуманізму. Однак однією апеляцією до перебудови існуючої системи освіти проблеми врівноваження технократизму, що набирає агресивності у сфері освіти завдяки комп'ютерам та комп'ютерним технологіям і гуманізму, що не отримує достатньої підтримки з боку вітчизняної і світової науки про людину, принципово не вирішити. Надто малопотужним на сьогодні є й наука про людину.

Як уже зазначалось, сьогодні реальний опір технократизму в освіті чинить декілька освітніх парадигм, що сформувалися у розколотій на Модерн і Постмодерн цивілізації. Для того щоб переконатись у цьому достатньо звернутись до джерел з порівняльної педагогіки [30].

Тільки у Російській Федерації сьогодні культивується у форматі технології розвиваючої освіти декілька парадигм, що претендують на прогрес у XXI столітті, серед них – технологія розвиваючої освіти Г. Селевка [151]; система розвиваючого навчання Л. Занкова; технологія розвиваючого навчання Д. Ельконіна і В. Давидова; технологія діагностичного прямого розвиваючого навчання А. Вострикова; системи розвиваючого навчання зі спрямованістю на розвиток творчих якостей особистості І. Волкова, Г. Альтшулера, І. Іванова; особистісно-орієнтоване навчання І. Якіманської; технологія саморозвитку особистості учня А. Ухтомського – Г. Селевка;

школа авторизованої освіти Н. Халаджан – М. Халаджан; інтегрована технологія розвиваючого навчання Л. Петерсон та ін. До того ж відомий дослідник Б. Гершунський у праці “Філософія образования для XXI века” достатньо детально аналізує стан та перспективи практично-орієнтованих освітніх концепцій [40].

Серед перспективних освітянських програм В. Огнев’юк називає когнітивно-інформаційну (знаннєву), культурологічну, особистісно-орієнтовану, нарешті, компетентнісну парадигми [126, 47].

І. Колесникова визначає такі основні сучасні парадигми педагогічної дійсності [81]:

1) *науково-технократична (технологічна) парадигма* (Т. Ільїна, М. Кларін, Л. Ларсон, Б. Скіннер, Г. Селевко, В. Безпалько). Головна цінність – “точне” знання, дотримання чітких правил педагогічної взаємодії. Її відмінні риси – суб’єкт-об’єктні відносини, монополія на істину належить учителю. Технологічна парадигма знаходить пояснення у Г. Щедровицького, який вважає, що у системі педагогіки з’являється особлива спеціальність педагога-проектувальника, який розробляє проект людини майбутнього суспільства. Наука педагогіка повинна бути побудована приблизно так само, як інженер-конструктор будує свою машину. Це означає, що перш за все вона повинна бути спроектована.

Знання знеособлені, обмежені рамками НТП і швидко застарівають. Оцінка відбувається за бінарною опозиційною схемою “знає – не знає”, “вміє – не вміє”, “вихований – не вихований”. Позитивними є лише ті знання, які відповідають стандартам.

2) *гуманітарна парадигма*: знання носять смисловий, ціннісний характер; суб’єкт-суб’єктні відносини, відсутність монополії на істину та реалізація принципу “скільки суб’єктів – стільки істин”; діалог – основа комунікації та провідний метод дослідження. Ціннісно-смислова рівність педагога та дитини (Я. Корчак, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, І. Бех,

І. Зязюн, О. Падалка, І. Прокопенко, В. Євдокимов).

Оскільки педагогіка використовує методологію гуманітарних наук, то вона й сама переходить до розряду гуманітарних наук. Звідси особливого смислу набуває думка М. Вебера, що трансцедентальне посилення всіх наук на культуру полягає не в тому, що ми вважаємо певну – чи взагалі будь-яку – культуру цінною, а в тому, що ми самі є людьми культури, що ми самі володіємо здатністю та волею, які надають змогу нам зайняти певну позицію у ставленні до світу і внести до нього сенс.

3) *езотерична парадигма* (парадигма традицій). Передбачає безумовне прийняття досвіду попередніх поколінь, створених предками зразків та норм духовної і предметно-практичної діяльності. Парадигма прихованого від більшості знання, знання для посвячених. Учень добровільно приймає на себе неухильне підкорення вчителю (гуру, сенсаю) на шляху досягнення істини (Шрі Ауробіндо, Бхатвана Шрі Раджніша). У рамках взаємодії педагога та учня знімається аспект оцінювання: істину цінність має пережитий досвід учня, а вчитель здійснює моральну, психічну підготовку та розвиток природних сил учня. Пріоритет інтуїції над логікою (правопівкульне, синтетичне бачення світу).

В. Розін виокремлює поняття наукової парадигми у вигляді тріади, а саме: *природничу (традиційну, класичну, експериментальну), технічну та гуманітарну парадигми*. Порівнюючи гуманітарну парадигму з природничою та технічною, В. Розін відзначає як їх схожість (загальним для них є поділ на явища та сутність, моделювання ідеальних об'єктів, виведення одних знань з інших), так і відмінності між ними – для гуманітарної парадигми первинною цінністю є розуміння, а не перетворення, знання гуманітарних наук є рефлексивними, характер взаємодії дослідника з об'єктом вивчення визначається насамперед ціннісними установками дослідника.

Вважається (за М. Бахтіним) можливою у найближчому майбутньому поява перехідної *“поліфонічної” парадигми*, яка передбачає співіснування

ціннісно-сміслових основ різних парадигм у рамках єдиного простору буття цінностей та смислів. Г. Корнетов запевняє, що майбутнє освіти пов'язане саме з поліфонічною педагогікою.

Цікавою видається концепція Ю. Громика, яка проголошує *проектно-програмну парадигму*. Основою діяльності у цій парадигмі визнається формуючий експеримент, який розуміється автором як проектно-конструктивна діяльність технократичного характеру, що породжує педагогічні новоутворення, які до того часу не існували у педагогічній дійсності.

О. Субетто пропонує парадигму освіти, пов'язану з некласичним світоглядним майбутнім. Освіта, на думку автора, повинна слугувати такій організації процесу, у результаті якого “Часткова Людина, Вузкий Професіонал повинна бути замінена Універсальною Людиною, тобто гармонічно розвинутим, проблемно-орієнтованим, Енциклопедично освіченим, Професіоналом”. На думку автора, відбувається загальний зсув домінанти від правопівкульних до лівопівкульних педагогік, що відображає закономірність гносеогенетики: від примату правопівкульних операторів пізнання, впродовж десятків тисяч років (міфи та мистецтва, казки...) до примату лівопівкульних операторів пізнання (наука, розвиток математики, геометрії, логіки, аналогові та логічні оператори). Це сприяє тому, що на зміну парадигмі освіти як просвіти, як індустрії освітніх послуг приходить *людиноцентрована парадигма освіти* як освітньо-педагогічного виробництва.

Онтологічний та гносеологічний взаємозв'язок між педагогічними, екологічними, економічними та валеологічними знаннями є підґрунтям *парадигми “відношень”*, яка відображає всю складність синергетичних взаємовідносин біосфери, людини і суспільства. Чинники парадигми “відношень” визначають формування ефективних освітніх систем, методології та технологій забезпечення освіти.

О. Прикот, виходячи із досліджень сучасної педагогічної дійсності, визначає п'ять парадигм:

1) педагогіка “чорної скриньки”. Сутність її полягає в тому, що реальні механізми педагогічного процесу приховані від більшості його учасників. Зміст “чорної скриньки”, шлях отримання результатів для них незрозумілий. Його розуміння участь учених та керівників;

2) педагогіка експерименту;

3) гуманістична педагогіка, не піддається аналізу та виміру у рамках традиційної педагогічної науки;

4) педагогіка ототожнювання;

5) педагогіка любові (тотожності).

О. Прикот вважає, що сучасна педагогічна наука у змозі зберегти та примножити свої унікальні ціннісно-сміслові, цільові і функціональні поля (парадигми) та захистити їх від експансії соціально більш “сильних” та “агресивних” наукових феноменів (психологія, медицина, соціологія, антропологія).

Проведений аналіз поліпарадигмального змісту освіти дає можливість зробити неупереджений висновок стосовно домінуючого стану гуманітарної парадигми. Вона загалом, її модельно-архітектурна модель, спрямованість ціннісно-логічного змісту збігається із основним напрямом розвитку людської цивілізації – визнання людини як найвищої цінності.

В. Огнев'юк, аналізуючи співвідношення досягнень фундаментальних наук і розвитку освіти, – вважає провідним інтегративний підхід. Цей підхід, на його думку, реалізується в *антропоцентристській* та *коеволюційній* парадигмах (коеволюція – спільна еволюція природи й людини, біосфери й ноосфери). Коеволюційна парадигма прагне досягти єдності спільних шляхів еволюції природи і людини, біосфери і ноосфери, Цивілізації і культури. Вона передбачає і виявляє складність автономних і нез'єднувальних процесів, відкритість, толерантність, незавершеність, співіснування і

взаємозалежність різноманітних еволюційних процесів.

Це означає, що сучасна розколота на Модерн і Постмодерн цивілізація рано чи пізно вийде на якісно новий рівень функціонування й набуде притаманної добі Постмодерну визначеності, оскільки наступ інформаційної цивілізації є незворотним. У ХХІ столітті нас чекає принципово інша парадигма вищої освіти. Демократизація управління навчально-виховним процесом у системі вищої професійної освіти має бути її невід'ємною складовою.

При цьому ми вважаємо, що в Україні практично проблема розширення демократичних засад в у вищій освіті буде вирішуватись у протиставленні нині існуючої когнітивно-інформаційної парадигми та особисто-орієнтованої парадигми освіти. Це потужно доводить В. Огнев'юк [126]. До цього ж нас підштовхують й праці інших дослідників особистісно-орієнтованого навчання, наприклад, праці Ш. Амонашвілі [1], О. Бондаревської [22], І. Зязюна [62], С. Подмазіна [137], М. Романенко [146], О. Корха [74], О. Пілігіна [133], А. Павленка [129], В. Карцева [71], С. Шевцова [190].

В еволюції теоретичних підвалин освіти, – особливе місце, на думку В. Огнев'юка, – посідає когнітивно-інформаційна парадигма, сутністю якої є передавання й засвоєння учнями максимальної кількості знань, і ця парадигма не тільки має найдавнішу історію, а й залишається домінуючою в практиці сучасної української школи. До фундаторів цієї парадигми відносимо Платона і Аристотеля. Філософія знаннєвої парадигми знайшла відображення в консерватизмі, адже консерватизм, за визначенням відомого американського політолога С. Хантінгтона, є системою ідей, спрямованих на збереження існуючого та на протидію спробам його зруйнування.

Метою освіти, відповідно до когнітивно-інформаційної парадигми, є збереження й передавання знань і традицій від покоління до покоління. Означена місія освіти й зумовлювала консервативне мислення педагогів, оскільки завдання розвитку культури, а також пов'язаного з нею розвитку

особистості в освіті, як правило, не усвідомлювались. Звідси головним обов'язком вчителя було зберігати й передавати найкращі традиції минулого. Так було в шумерській, єгипетській, спартанській школах, а також у Київській Русі та Західній Європі доби середньовіччя і нового часу.

Це, зокрема, яскраво ілюструє Герман Гессе у відомому творі “Гра в бісер”, коли він характеризує закони і звичаї Касталії: “... вилучення всього індивідуального і якомога повніше вростання окремої особи в ієрархію Виховної Колегії і Відділу наук – один із найважливіших принципів нашого духовного життя” [41, 24]. Ця парадигма вимагає насильницького знеособленого впливу або авторитарного педагога.

На противагу педагогічному авторитаризму було висунуто нову концепцію особистісно-орієнтовної освіти. Навчання вічним цінностям, звичайно, потрібне. Але неймовірний натиск інформації, яка втрачає цінність раніше ніж школяр завершує навчання, вже неможливо закласти до навчальних програм і підручників. Звідси конфлікт з учителями-предметниками, де кожний вважає свій предмет важливим, кожену тему – ключовою, а кожену навчальну годину – вирішальною. Вихід з цієї ситуації науковці бачать у новій гнучкій моделі освіти особистісної і професійної орієнтацій. Сучасна школа має навчити школяра вмінню постійно оновлювати свій культурний досвід.

Основою особистісно-орієнтовної освіти, її наріжним каменем є суб'єкт-суб'єктна взаємодія учителя й учня, що забезпечує трансформацію об'єктивності змісту освіти в суб'єктивні смислові ціннісні погляди і переконання. Зазначене розуміння особистісно-орієнтовної освіти потребувало якісно нових методологічних підходів до визначення її мети, змісту, методів і технологій навчально-виховного процесу.

Зважаючи на усвідомлене значення особистісно-орієнтовної парадигми освіти в посткомуністичному суспільстві, національна доктрина розвитку освіти внесла орієнтацію освіти на потреби особистості до категорії

цілепокладання: “Мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя” – зазначається в доктрині [88, 2].

При цьому слід додати, що пріоритетними напрямками державної політики у сфері освіти визначено “особистісну орієнтацію освіти” [15, 10].

Відповідно до визначених мети і пріоритетів освіти формуються методологічні засади для реалізації парадигми особистісно-орієнтовної освіти.

Попереду значний обсяг роботи пов’язаний з необхідністю проведення систематичного аналізу відповідності існуючих моделей освіти критеріям особистісно-орієнтовної парадигми; формуванням провідних цінностей, критеріїв і структури навчально-виховного процесу; адаптацією освітнього середовища до потреб розвитку особистості.

Концептуальна різноманітність щодо особистісно-орієнтовної освіти характерна для української філософської та педагогічної думки. Як зазначає академік В. Кремень: “філософія освіти повинна бути детермінована філософсько-світоглядною проблематикою, яка передбачає осмислення феномена людини у Всесвіті: філософським тлумаченням свободи і водночас суспільної та індивідуальної відповідальності людини за прийняття рішень та наслідки своїх вчинків перед сучасними і майбутніми поколіннями, філософським осмисленням аксіологічних принципів буття людини, специфічності ментальності та багатьма іншими аспектами філософського осмислення сучасного буття природи і природи людського буття” [79, 34].

На переконання І. Бега, “особистісно-орієнтована освіта виходить із самоцінності особистості, її духовності й суверенності”. Мета такої освіти, на думку вченого, “формує людину як особистість, творця самої себе і навколишніх умов” [15, 9]. Педагоги-теоретики звертають увагу і на необхідність змін у технологіях освіти, що передбачає діалогічний підхід,

суб'єкт–суб'єктну взаємодію учасників педагогічного процесу, їх самоактуалізацію і самоорієнтацію, перетворення суперпозиції вчителя і суборганізованої позиції вихованця на особистісно-рівноправну позицію.

Репрезентуючи найактуальніші проблеми педагогічної науки і практики, О. Савченко виокремлює зв'язок якості освіти з розвитком особистості: “Сучасне й перспективне розуміння якості освіти передбачає, що вона визначається не лише кількістю і якістю знань, а й якістю особистісного, психічного, фізичного розвитку покоління. У цьому полягає всезростаюча цінність освіти для окремої особи, держави, нації” [15, 8].

Ідеї особистісно-орієнтовної освіти мають ліберальне методологічне підґрунтя. Центральним пунктом ліберальної течії у філософії освіти є усвідомлення учнем своєї особистості. Таке усвідомлення, на переконання лібералів, є потужною рушійною силою в розвитку кожним індивідумом своєї власної природи.

Джон Стюарт Мілль у праці “Про свободу” зазначав: “Людина, за своєю природою, подібна не до машини, котру потрібно збудувати за певною моделлю й точно пристосувати до призначеної для неї роботи, а до дерева, яке потребує того, щоб самому рости і всебічно розвиватися [sic], відповідно до тенденцій тих внутрішніх сил, завдяки яким воно є живою істотою” [116, 154].

Отже, провідна ідея ліберальної педагогіки стосовно індивідуальності полягає в бутті собою. Власне, ця ідея ґрунтується на відомому гаслі “пізнай самого себе”, але в інтерпретації лібералів набула дещо іншого звучання, на кшталт “відшукай себе”, “вичерпай свою самість” тощо. Ліберали наголошують, що кожна людина має широкий спектр здібностей, плекання яких – сутність індивідуальності. Вони вважають, що кожен індивід важливий для суспільства, а розмаїття особистостей – необхідна передумова розвитку людського суспільства.

Зрештою, природа індивіда трансформується й набуває статусу

індивідуалізованої особистості. “Смисл історії і моральна оцінка теперішнього часу, – підкреслює М. Попович у своїй статті “Ліберальні цінності, або Роздуми біля парадного під’їзду Європи”, – все менше орієнтовані на віддалені цілі, до яких нібито дрейфує суспільство, і все більше апелюють до самоствердження особистості” [140]. Людина, вважають ліберали, має вроджену схильність і прагнення до досконалості, вона за своєю природою вище поціновує більш складні форми діяльності, спрямовані на вироблення вищих здібностей, на відміну від легких задоволень. Зрештою, прагнення до вищих здібностей та складних насолод сприяє цілісному розвитку особистості, – вважають теоретики лібералізму.

Великого значення ліберали надають інтелектуальному розвитку, при цьому вони наголошують на різних ступенях інтелектуальних здібностей людей, підкреслюючи більшу компетентність еліти, яка покликана відігравати провідну роль у політиці. При цьому еліта не має правити і владарювати над рештою людей, які, покладаючись на еліту, повинні це робити розумно і критично.

Сучасна педагогічна концепція лібералів звертається також до емоційної сфери людини, її внутрішньої досконалості, взаємозалежності інтелектуальної і емоційної складових. Саме тому ліберали надають великого значення навчальним предметам, що “безпосередньо апелюють до емоцій”: літературі та мистецтвам.

Ліберальна людина постає перед нами не як колекціонер здібностей, а насамперед як їх організатор, оскільки людина має змінювати, удосконалювати та переглядати свої спроможності упродовж життя. Однією з неодмінних умов для сучасного лібералізму є наявність свободи. Саме тому вони заперечують проти моделювання життя дітей відповідно до вузького ідеалу досконалості. Разом з тим деякі з ліберальних мислителів все ж поділяли погляди ідеалістів. До найвідоміших ліберальних філософів освіти належать Дж. Мілль, Т. Грін, Л. Гобгауз, Б. Бозанке, Д. Д’юї, Д. Роулз та ін.

Експерименталізм заклав теоретичні підвалини для формування компетентнісної парадигми, що передбачає відмову від абсолютизації системи знань, умінь і навиків, визначає безперспективність постійно зростаючого розширення інформації, що передається від покоління до покоління, й пропонує в якості альтернативи формування ключових компетенцій. Головне в освіті людини, на переконання прихильників цієї парадигми, зосередження на формуванні мобільності і вмілості людини, зокрема щодо способів і технологій добування і застосування знань. У цьому контексті відомий американський педагог-експериментатор і філософ освіти Д. Д'юї зазначав: “Лише те, що у наших характерах існує для того, щоб дати нам змогу пристосувати довкілля до наших потреб і адаптувати свої цілі та бажання до ситуації, у якій ми живемо, – це справді знання. Знання – це не просто щось таке, що ми зараз усвідомлюємо, воно складається із тих наших схильностей, якими ми часто свідомо послуговуємося, щоб зрозуміти, що зараз відбувається. Знання як дія – це доведення до свідомості деяких наших схильностей, мета спрощення складних ситуацій шляхом виведення зв'язку між нами і світом, у якому ми живемо” [42, 275]. Лише людина, яка спроможна адекватно реагувати на виклики і для якої “знання – як дія”, є компетентною. Звідси й витікає провідна ідея компетентнісної парадигми.

Компетентність неможлива без опертя на знання, навички і ставлення, що дає змогу особистості адекватно діяти. Саме з цих міркувань у сучасних навчальних програмах для 12-річної школи поряд зі змістом навчального матеріалу та орієнтовним розподілом годин виділено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, в основі яких компетентний підхід.

Поняття компетентності у міжнародному освітянському співтоваристві трактується як здатність застосовувати знання та вміння ефективно й творчо в міжособистісних відносинах – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях. Компетентність – поняття, що логічно походить від ставлень до

цінностей та від умінь до знань [73, 8].

А відтак постає запитання, чи є означена парадигма самодостатньою?

Насамперед варто відзначити, що компетенції не існують поза особистістю. На відміну від знань, що можуть мати самотійну історію в рукописі, книзі й технології цифрового стиснення, компетентність завжди залишається прерогативою суб'єктів – носіїв компетентності. Очевидним є те, що між особистісно-орієнтовною і компетентнісною парадигмою нема суперечностей. Компетентнісна парадигма ніби виростає з особистісної й стає її логічним розвитком. Вона – відповідь освіти на прагматичні виклики сучасності. Отож можемо вважати, що особистісно-орієнтовна парадигма трансформується в особистісно-компетентнісну, що є свідченням переходу освіти в нову якість, породжену викликами конкуренції та глобалізму інформаційного світу. Ми тут повністю погоджуємось з В. Огнев'юком і тому навели його розгорнуту думку з цього питання.

Більш того, у сучасній українській освіті на основі поєднання когнітивно-інформаційної та культурологічної парадигм формується, на думку В. Огнев'юка, когнітивно-культурологічна парадигма, що засвідчує еволюційний поступ освіти, яка позбавляючись рудиментів минулого й активізує цінності знань, освіти і культури. Освіта все більше утверджується як спосіб існування культури. Дві інші відомі парадигми – особистісно-орієнтовна та компетентнісна також проходять період інтегрованого з'єднання. Таким чином, “можемо констатувати, що сучасне й майбутнє української освіти будуть визначати когнітивно-культурологічна й особистісно-компетентнісна парадигми. Вони постійно еволюціонують, зближуються і виокремлюються, а відтак утворюють міжпарадигмальний простір, найбільш сприятливий для розвитку і творчості“ [126, 47], – робить висновок цей авторитетний експерт.

Крім того, В. Огнев'юк ініціює проблему виокремлення у системі цінностей сталого людського розвитку нової ціннісної парадигми

суспільства – людинобіосфероцентричної. Разом з тим він вважає, що говорити про утвердження людинобіосфероцентричної аксіологічної парадигми у суспільстві й, зокрема, в освіті, поки що не доводиться, оскільки суспільство лише робить перші несміливі кроки у цьому напрямі [125].

Отже, у процесі еволюційного розвитку від доби аграрно-ремісничої та аграрно-індустріальної культури до сучасної інформаційно-технологічної епохи, в освіті було сформовано низку парадигм, які співіснують в сучасній філософії і педагогічній практиці. Отож парадигмальний простір не є однорідним, оскільки жодна з відомих парадигм не зникла. Питання постає лише в контексті запиту на ту чи іншу парадигму для відповідної освітньої системи. Період переходу від домінуючої ролі однієї парадигми до іншої можна визначити як міжпарадигмальний.

“Ситуація міжпарадигмальності в освітньому просторі є найбільш сприятливою для розвитку освіти, оскільки гіпертрофія однієї з парадигм може негативно позначатися на суб’єктах навчально-виховного процесу. Крім того, українське суспільство, долаючи наслідки панування моноідеології, прагне до філософського плюралізму, а в кожній з означених парадигм є фундаментальні конструкції, пов’язані з цінностями культури, що підтверджує їх запитуваність. Таким чином, жодна з парадигм не може повністю вичерпуватися, що, у свою чергу, “виокремлює проблему гармонізації міжпарадигмального простору” [126, 37], – зазначає В. Огнев’юк і ми з ним у цьому висновку погоджуємось, але частково.

Справа полягає у тому, що сучасна розколота цивілізація рано чи пізно вийде на якісно новий рівень функціонування й набуде притаманної добі Постмодерну визначеності, оскільки наступ інформаційної цивілізації є незворотним. Це означає, що саме філософія освіти має з нового кута зору оцінити суспільні умови, що сформувалися на початку XXI століття, проаналізувати форми наступу технократизму на суспільство і освіту, запропонувати якісно нові ідеологеми перебудови освітньої галузі у

відповідності до європейських і світових тенденцій, розробити методологічний комплекс засобів реформування, що буде здатний забезпечити посилення гуманістичних засад у галузі освіти.

Характерно, що на початку XXI століття наступ технократизму на суспільство, освіту і особистість не тільки не припинився, а навпаки, навіть значно посилюється. Свідченням цієї негативної тенденції є, з одного боку, набуття технократизмом високоефективних організаційних форм або так званих технополісів; виходом на перший план світопізнання так званої екранної культури; опанування навчального простору засобами електронної педагогіки; потужними можливостями комп'ютерних, як правило, мережових систем вести високоефективний пошук інформації, зберігати її без ліміту часу і трансформувати на будь-яку відстань.

Здавалось би яке відношення до системи освіти має така форма як технополіси? Але остання хвиля наступу технократизму у нашому суспільстві завершилась саме створенням технополісу “Київська політехніка”. Проект Закону України “Про Технополіс “Київська політехніка” від 9 лютого 2006 року за № 9083, внесений народними депутатами України А. Мартинюком та М. Родіоновим Законопроектом передбачено визначити правові та економічні засади запровадження та функціонування технополісу “Київська політехніка”. Створення Технополісу може сприяти, на думку законотворців, додатковому розвитку вітчизняної науки, створенню нових технологій та розвитку наукоємних виробництв, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної високотехнологічної та інноваційної продукції, насиченню такою продукцією внутрішнього ринку, а також підвищенню експортного та наукового потенціалу України загалом. Діяльність Технополісу, відповідно до проекту, спрямована на розробку та впровадження високоефективних інноваційних технологій, що, в свою чергу, стимулює процес використання прогресивних технологій в різних сферах економіки держави.

Закон настільки жорстко виписаний у дусі технократизму ХХ століття, що будь-які коментарі тут зайві, оскільки кожен рядок закону – це утвердження диктату технократизму і відсування особистості людини на задній план державної політики і практики в одному з провідних навчальних закладів України.

Тож, перед теоретиками освіти і філософами, що займаються проблемами перебудови національної системи освіти фактично поставлена якісно нова проблема. Суть її полягає у тому, що являє собою цей проект? Це поглиблення агресивності технократизму чи якісно нові реалії, що часуються з доби Постмодерну?

З другого – треба визнати сучасний рівень кволого протистояння цьому наступу технократизму з боку гуманізму: відсутність розвиненої теорії особистості людини; теоретична нез'ясованість глибини впливу технократизму на людину; відсутність уяви про якісно нові властивості організму людини, що можна й треба розвинути за допомогою гуманістичної парадигми освіти, нарешті, відсутність уяви про форми протистояння і межі взаємодії цих двох принципів соціального життя в освітньому просторі.

Тому далеко не випадково, що пропозиції вітчизняних авторів мають форму скоріше заклику аніж наукових рекомендацій подолання технократизму в освітніх концепціях ХХІ століття. Ось як, наприклад, це робиться навіть у науково обґрунтованих державних програмах розвитку освіти. Зважаючи на те, що освітня сфера в суспільстві, що трансформується, набуває принципово нового значення, а зміни, які відбуваються в ній, недостатньо ефективні, модернізація освітньої системи повинна: носити упереджуючий характер: спиратися не тільки і не стільки на сучасний стан розвитку економічної, політичної та соціальної сфер суспільства, скільки на той стан, якого суспільство хоче і може досягти; відбуватися за активної участі державного, підприємницького і громадського секторів суспільства та міжнародних організацій, де головну координуючу роль мають відігравати

державні інституції, забезпечуючи при цьому відповідну законодавчу, організаційну та матеріальну підтримку; використовувати позитивний досвід трансформування освітніх систем інших країн за умови збереження кращих традицій і досягнень національної освіти; тісно пов'язуватися з тенденціями розвитку і досягненнями у фундаментальних, прикладних і педагогічних науках; спиратися на загальноновизнані у міжнародній практиці (скоріше за всеєвропейські) стандарти на інформаційні технології електронного навчання та стандарти якості освіти; ґрунтуватися на стратегічному баченні перспектив розвитку інформаційно-комунікаційних технологій для освітньої системи в найближчому і віддаленому майбутньому, носити системний і комплексний характер; бути відкритою і зрозумілою для представників усіх верств суспільства [51; 76].

Основною метою подальшого розвитку вищої освіти є переростання кількісних показників у якісні, яке базується на різних засадах [51; 119]. По-перше, – на національній ідеї розвитку освіти, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій. Освітня сфера покликана виховувати справжнього громадянина України, який має потребу у фундаментальних знаннях та у підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня.

По-друге, розвиток освіти повинен підпорядковуватися законам ринкової економіки. Водночас освіта має бути зорієнтована не лише на ринкові спеціальності, але й наповнити зміст освіти новітніми матеріалами, запровадити сучасні технології навчання з високим рівнем інформатизації навчального процесу, вийти на творчі, ділові зв'язки з замовниками фахівця.

По-третє, розвиток освіти слід розглядати у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, насамперед європейських. Зокрема, привести законодавчу і нормативно-правову базу освіти України у відповідність зі світовими вимогами, належним чином структурувати освітню систему та її складові, переглянути зміст освіти, забезпечити

інформатизацію навчального процесу та доступ до міжнародних інформаційних систем.

З метою реалізації цих завдань необхідно згуртувати українську націю навколо проблем освіти, об'єднати зусилля не лише освітян, а й усього суспільства. Тому одним з невід'ємних аспектів гуманітарної політики держави в сфері освіти повинно стати утвердження і в громадській думці, і в суспільній практиці справжньої пріоритетності освіти як необхідної умови національного розвитку і національної безпеки.

Сьогодні також на особливу увагу в Україні заслуговує вироблення оптимальної моделі для застосування міжнародного досвіду європейських країн щодо розробки стратегії та стандартів освіти. Для впровадження досконалої моделі освіти в Україні необхідно переглянути зміст освіти, розробити державні стандарти, створити мережу ресурсних та інформаційних центрів, забезпечити розробку і впровадження новітніх комп'ютерних технологій навчання, підготувати нову генерацію вчителів, науково-педагогічних працівників, а також керівників-менеджерів освітянської галузі, забезпечити формування активної громадянської позиції і позитивного ставлення суспільства до освіти.

Не останню роль, на наш погляд, у впровадженні нової моделі освіти відіграло б законодавчо визначена зміна еліт управлінців в освітянській галузі, на демократичних засадах, за принципом не більше двох термінів перебування на керівній посаді. Такий підхід відкриє шлях молодим науково-педагогічним працівникам для самореалізації, сприятиме подоланню консерватизму, авторитаризму в освіті, в переважній більшості технократичного, але насамперед впровадженню філософії інноваційного розвитку, демократизації освіти.

Визначаючи державні пріоритети в галузі освіти, необхідно враховувати, що процес об'єднання Європи, його поширення на Схід і на Прибалтійські країни супроводжується формуванням спільного освітнього і

наукового простору та розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері. Цей процес дістав назву Болонського і має дві складові: формування співдружності провідних європейських університетів відповідно до принципів, викладених у Великій хартії, та об'єднання національних систем освіти і науки в європейський простір з єдиними вимогами, критеріями і стандартами. Головною метою цього процесу є консолідація зусиль наукової та освітянської громадськості й урядів країн Європи для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки і вищої освіти у світовому вимірі, а також для підвищення ролі цієї системи в суспільних перетвореннях [55; 153].

Входження України у Болонський процес диктується її європейською орієнтацією загалом та заглибленням країни у Європейське освітнє і наукове поле зокрема. З огляду на це Україна підписала Болонську конвенцію, що означає її входження в освітній і науковий простір Європи. Нині вона здійснює реформування освітньої діяльності в контексті європейських вимог, дедалі наполегливіше працює над практичним приєднанням до Болонського процесу [55; 187].

На цьому шляху вона повинна реалізувати основні завдання та принципи створення зони Європейської вищої освіти (шість цілей Болонського процесу). Це насамперед уведення двоциклового навчання; запровадження кредитної системи; формування системи контролю якості освіти; розширення мобільності студентів і викладачів; забезпечення працевлаштування випускників; забезпечення привабливості європейської системи освіти.

“Подальші дії після досягнення шести цілей Болонського процесу: прийняття системи легкозрозумілих і адекватних ступенів; прийняття системи двоциклової освіти (доступеневе і післяступеневе навчання); запровадження системи кредитів – кредитно-накопичувальної системи (ECTS) або інших сумісних з нею систем, які здатні забезпечити як

диференційно-розрізнявальну, так і накопичувальну функції; сприяння мобільності студентів і викладачів (усунення перешкод вільному пересуванню студентів і викладачів); забезпечення високоякісних стандартів вищої освіти; сприяння європейському підходу до вищої освіти (запровадження програм, курсів, модулів із “європейським” змістом); навчання протягом усього життя; спільна праця вищих навчальних закладів і студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів у заснуванні та формуванні Зони європейської вищої освіти.

Саме таким чином поступово реалізовувались інтеграційні процеси у сфері вищої освіти європейських країн. Обрані шляхи модернізації вищої освіти України співзвучні загальноєвропейським підходам” [45, 12].

Хоча Україна була і є активним учасником усіх заходів, пов’язаних з Болонським процесом, останній не треба ідеалізувати. На думку фахівців, він нерівномірний, суперечливий, складний, а його цілі ще дуже гіпотетичні [7; 114; 154; 189]. Як приєднання до цього процесу, так і неприєднання мають свої переваги та ризики.

Переважає більшість вчених йде, на жаль, у фарватері державних документів і не подає якісно нових пропозицій щодо вирішення даної проблеми, тому їх рекомендації мають аморфний характер. Крім того, на це суттєво впливає те, що контури інформаційної доби на сьогодні настільки непрозорі, що дослідники формулюють принципи й зміст гуманітарної парадигми освіти досить розпливчато, як це зроблено, наприклад, у даному випадку [52]. Автор лише закликає до того, що діяльність освітніх закладів України має бути орієнтована на нову гуманітарну парадигму, для якої характерні, по-суті, протилежні щодо науково-технократичної парадигми ідеї та принципи: визнання першорядності процесу пізнання, тобто процесу знаходження кожним істини; цінність співпраці, яка ґрунтується на діалозі або полілозі і є багатою на імпровізацію; орієнтація на процес, який передбачає і результат; шкільне навчання не обмежується навчальними

програмами, воно розглядається як основа для тривимірного навчання: такого, що характеризується широким світоглядом, глибиною знань та постійним їх оновленням; освіта існує для того, щоб породжувати все нові і нові знання, а не для того, щоб знати правильні відповіді і запам'ятовувати інформацію; учні є продуктом своєї власної діяльності, постійно розширюючи коло своїх інтересів, розвиваючи свої здібності та характер, добиваючись покращання з дня на день і допомагаючи іншим робити те саме; методи оцінювання знань учнів різноманітні і допускають право вибору їх з боку самого учня; оцінка здібностей проводиться постійно і колегіально, з врахуванням професійного розвитку, оцінювання здійснюється за сукупністю випускних стандартів, а не за шкалою стандартних тестів тощо [17; 25].

Зауважимо, що філософія освіти у фарватері якої виконується дана робота не здатна вирішити проблему подолання технократизму ні засобами гуманізму, ні якими іншими педагогічними програмами, чи інструментарієм. Оскільки вона з'ясовує лише умови їх формування та вирішення. До того ж, нагадаймо, що гуманізм за В. Кургузовим, – це “особливого роду система позитивних смислів, гуманістичних орієнтацій, способів, дій, та їх результатів, пов'язаних з розумінням людини як вищого критерію суспільного розвитку” [86].

Це означає, що нам слід переглянути існуючі світоглядні засади та ідеологеми перебудови національної системи вищої освіти і запропонувати їх зміну відповідно до провідних тенденцій еволюції соціального світу. Як правило, цього виявляється достатньо для того, щоб: по-перше, суспільну потребу якісної перебудови освіти перевести з горизонту теоретичних проблем у горизонт практичних задач; а по-друге, – на цій основі сформувавши відповідний комплекс методологічних засобів за допомогою якого остаточно вивести національну систему вищої професійної освіти на якісно новий рівень функціонування та розвитку. На наш погляд, їх повинно бути декілька і їх новизна полягає у декількох аспектах.

По-перше, технократизм в освіті не є випадковістю і явищем, що має з часом зійти саме по собі нанівець. На думку одного з найбільш відомих гуманістів ХХ століття А. Швейцера, технократичні умови, “море несправедливості, насилля і брехні, що заповнили нині усе людство ... з неймовірною жорстокістю перетворюють сучасну людину у невільну, несамостійну істоту” [192]. При цьому наступне тисячоліття, як стверджує В. Трайнев, характеризується такою потужністю інформаційних та комунікаційних технологій, які являють собою, по суті, глобальну інформаційну революцію, яка за своїм масштабом і наслідками перевершує промислову революцію ХІХ століття і науково-технічну середини ХХ століття [172]. Таким чином, міжцивілізаційний зсув вибухово сформував на практиці гостру суспільну потребу в якісно нових системах культури, науки та освіти.

По-друге, одним з найважливіших його координат є технократична асиметрія організації єдиного корпусу знань, відставання в розвитку людського корпусу знань, науки про живу речовину і біосфероведення. Академік В. Скарбників констатує: “у нас немає науки про людину. У нас культура роздроблена. Вище утворення перетворилося в технократичний роботопродукуючий інститут”. В іншому місці він відзначає: “...за останні роки відбулася колосальна технократична асиметрія у фундаментальній науці.

Більше академія наук людиною практично не займається. Істориків сьогоднішня історія не цікавить, їхньому серцю миліше давня давнина”. За даними В. Казначєєва, 95% знань – знання про живу речовину, і лише незначна частка від останніх, 5% – знання про інтелект людини. Побічно дана асиметрія підтверджується й організацією номенклатури спеціальностей науковців у Росії (раніше колишньому СРСР); номенклатура збереглася майже без змін. Аналіз номенклатури й розподілу серед 23 груп спеціальностей за 4 основними напрямками єдиного корпусу знань –

технознання, природознавства, суспільствознавства і людинознавства дає наступну картину: технознання – 300 спеціальностей (5 груп); природознавство – 133 спеціальності (4 групи); суспільствознавство – 112 спеціальностей (6 груп); людинознавство – 61 спеціальність (2 групи). Іншими словами, людинознавство в номенклатурі спеціальностей, науковців займає частку в 11% (при чому із цих 11% більше 2/3 займають медичні науки, і менш 1/3 психологічні й педагогічні науки; причому педагогічні науки тільки 1/10 частина, тобто приблизно 1% від загального числа спеціальностей) [66].

Дана асиметрія, що корелює з оцінками В. Казначеева, підтверджується й асиметрією в потоці захистів докторських дисертацій і за іншими даними: за науками природничого циклу захищається – 33%, інженерно-технічного циклу – 20%, соціально-економічного циклу – 15%. Частка захистів по циклах сільськогосподарських наук становить усього – 5% [66]. Асиметрія єдиного корпусу знань, асиметрія в організації підготовки фахівців вищої кваліфікації породжує космопланетарний технократизм або “космопланетарний кретинізм” як прояв кризи взаємодії людини з біосферою. Космопланетарний технократизм людства з’являється як форма неадекватності сукупного інтелекту людства складності світу, у якому здійснюється господарювання як форма порушення законів адекватності по розмаїтості, складності, невизначеності й системності в керуванні соціоприродною гармонією. Відставання суспільного інтелекту від вимог практики господарювання, що відбивається в зниженні якості проектування, прогнозування, у зниженні рівня керованості соціоприродним розвитком, матеріалізується в зростанні потоків антропогенних, технологічних і екологічних катастроф.

По-третє, треба відмовитись від поширених нині ідеологічних настанов – семантичних фільтрів “трансформація”, “модифікація” і навіть “модернізація”. Це пояснюється тим, що термін “трансформація” несе в собі

будь-яку зміну предмета дослідження, а “модифікація” віддзеркалює тільки поверхневі зміни у предметі дослідження, тобто зміни без зміни сутності явища.

Складніше з останнім терміном – модернізація, оскільки він у семантичному плані термін “модернізація” більш структурований ніж “реформування”, “модифікація” чи “трансформування”. Зокрема модернізація освіти означає відповідність освітнього процесу певним вимогам сьогодення і майбутнього. Якщо в науковому дослідженні йдеться саме про таку смислову точку відліку, то концепт “модернізм” буде якраз на часі; якщо ж ми вкладаємо ширше значення – зокрема підвищення інтегралу освітньої ефективності, – то вживання терміна “модернізм” буде також безпідставним.

Справа полягає в тому, що будь-яка концепція модернізації, на думку авторів енциклопедії “Постмодернізм”, – це “один із змістовних аспектів концепції індустріалізації, а саме – теоретична модель семантичних та аксиологічних трансформацій свідомості та культури у контексті становлення індустріального суспільства” [141, 475].

І ми згодні з тим, що аналіз педагогічної теорії через семантичний фільтр “модернізація” – це пошук інновацій, що лежать у руслі індустріальної фази розвитку світового співтовариства, бо для інформаційної фази розвитку треба ще знайти адекватний фільтр і тільки тоді буде можливо дослідити професійну освіту у вимірі інформаційного суспільства, а відповідно й запропонувати більш кардинальні зміни у педагогічній галузі і спрогнозувати більш вагомий результат – особистість XXI століття.

Отже, нам необхідно перейти до використання нових ідеологем, наприклад “докорінне реформування” або, на наш погляд ще краще, “проектування” освітньої парадигми, у якій провідна роль має належати гуманітарній складовій.

По-четверте, щоб зрозуміти глибинний взаємозв’язок між цією

світоглядною перспективою й прийдешньою долею інформаційної цивілізації, треба взяти до уваги таке. Як ми вже зазначали, науково-технологічні революції доби, що почалася після завершення Модерну, породили світоглядні моделі світу не як універсуму детерміністичних систем, котрі жорстко підпорядковуються залізним законам детермінізму, а як мультиверсуму свавільних дисипативних систем із властивими їм ступенями свободи, з іманентними щодо них внутрішніми тенденціями – системами, які потребують іншого підходу до їх дослідження. Ці революції ініціювали стрімкий розвиток комп'ютерних мереж і глобальні трансформації інфраструктури планети, експоненційно прискорили процеси постачання інформації та обміну нею. Завдяки цьому планетарний соціум перетворився в інформаційну цивілізацію, у якій керування більшістю процесів у всіх галузях життя здійснюється за допомогою електронних планетарних мереж. Нова мегаперспектива, що виникає перед інформаційною цивілізацією, різко гармоніює з мегаперспективою “*Pax Postmoderniana*”. На думку багатьох соціальних аналітиків, це – та сама мегаперспектива, однак виражена лінгвістичними засобами різних мов науки.

Інтелектуали нашого часу, усвідомивши себе обранцями мегаперспективи Модерну, болісно шукають вихід з її полону. Прагнучи глянути на себе з якоїсь іншої (не обов'язково “єдино правильної”) світоглядної мегаперспективи, вони розгортають особливий філософський дискурс про нинішнє зіткнення мегаперспектив минулих епох, про мегаперспективу “*Pax Pax Postmoderniana*”.

По-п'яте, цивілізація, що формується гуманітарною революцією, перетворює науку Модерну в “технонауку” [95, 13-14], тобто в нерозривний симбіоз фундаментальної науки й індустрії високих і надвисоких технологій. Філософія технонауки радикально відрізняється від філософії науки Модерну. Здійснюючи інтелектуальний прорив за обрій новочасового розуміння фізичної світобудови, вона виявляє там щось таке, над чим ніколи

не рефлектували творці науки попередніх епох.

Отже, світоглядна мегаперспектива XXI століття – це погляд у наукомістке майбутнє, яке породжується науково-технологічним активізмом. Це – спроба не тільки глянути в очі цьому великому й грізному наукомісткому майбутньому, яке насувається, але й взяти відповідальність за це майбутнє. Будучи стихією, в якій панує нерозв’язна звада світоглядних мегаперспектив і де в принципі неможлива незаперечна влада однієї з них, філософсько-світоглядний постмодерн нав’язує нам кардинально нову оптику світобачення, яке відповідає викликам ери нанотехнонауки.

Носію нової, тобто постраціоцентристської, світоглядної мегаперспективи світ виявляється у вигляді Хаосу (слово “хаос” пишеться з великої букви тому, що тут воно позначає не поняття повсякденної мови, а світоглядний принцип). Замість стійкості й чудової гармонії, яка панує в глибинах буття, гармонії, про яку говорив Геракліт, носії постраціоцентристської мегаперспективи бачать усюди, куди вони кидають свій погляд, еволюційні процеси, котрі призводять до все більшої розмаїтості й всезростаючої складності. Світоглядна модель світу в такій мегаперспективі не поділяється на “глибинні надра” й “периферію”. Образно кажучи, світ бачать як “гераклітову купу сміття” (своєрідний “смітник світів”), у надрах якої немає ані “наперед встановленої гармонії”, ані вічних детерміністичних динамічних систем. Тут Всесвіт постає як океан стихій, у якому виникають, еволюціонують і зникають “хиткі хвилі хаосу”, іменовані дисипативними структурами.

“Свавілля” складних нелінійних систем – це їх найважливіша особливість, яка різко відрізняє їх поведінку від поведінки жорстко детерміністичних систем класичної науки. У детерміністичних систем класичної науки “свавілля” немає. Саме тому їх дослідник, маючи у своєму розпорядженні досить великий запас енергії, може нав’язати їм будь-який режим еволюційної поведінки, сумісний із законами детермінізму. Однак

зробити те саме з відкритими нелінійними системами дослідник не в змозі. А. Самарський, роз'яснюючи цю їх відмінність, пише: “Відкриті нелінійні системи свавільні, і очікуваного результату ми не отримуємо силоміць. Якщо не враховувати власних тенденцій у їх розвитку, то як не намагайся, нічого тут не побудуєш. Можна як завгодно міняти характер впливу на дане середовище, деформувати їх найжорстокішим способом, а вони однаково “звалляться” на один зі стійких своїх станів” [149, 26].

Отже, постраціоцентристська світоглядна мегаперспектива – це стратегія, орієнтована на виявлення й установлення гармонії єства, тобто гармонії між “гонією” (“гонія” – від грецького слова “народження”) і “оргією” (“оргія” – від грецького “діяльність”). Її головна мета – досягти гармонії між мистецтвом проектування, створенням, конструюванням і здатністю, яка породжує природу. Така стратегія гармонізації породжує особливий дискурс про “кібергонію”, тобто особливу соціальну практику, ініціатори якої прагнуть зробити керованим світ відкритих нелінійних систем, тобто опанувати цим світом настільки ж ефективно, як депригожинська (тобто ньютонівська й ейнштейнівська) наука опанувала світом детерміністичних систем.

По-шосте, специфіка каналу освіти полягає в тому, що він знаходиться всередині культури і через нього культура пропускає себе, щоб знову повернутися до себе. Робота каналу буде ефективною лише тоді, коли його архітектоніка відповідатиме будові культури, логіці організації культурного матеріалу. Інакше культурний зміст не “пройде” через канал освіти, оскільки форма, будова, спосіб дії цього каналу не відповідатимуть вимогам змісту. Архітектура педагогічного простору виявляє себе через комунікацію вчитель-учень і об'єктивується в структурі і елементах системи освіти (врешті-решт, навіть в елементах шкільного різновиду соціокультурного простору). Таким чином, архітектоніка освіти повинна бути подібна до логіки культури, відтворюючи її алгоритм функціонування.

По-сьоме, прогрес у системі освіти слід розглядати через призму загальнолюдських цінностей доби про яку йдеться мова. Освіта традиційно вважається однією із найбільш консервативних сфер суспільства. Вона безпосередньо пов'язана із культивуванням особливого різновиду специфічних для неї традицій, вірувань, колективних уявлень – академічності, ініціативності, певних типів взаємодії з тими, кого навчають тощо.

Цінності традиційного суспільства – злагода, стабільність, повага до старших, до релігії, до моральних заповідей і т.п. повинні бути органічно вплетені в тканину модерністського суспільства.

Модерністське суспільство – це суспільство, у якому головним пріоритетом є закон, законопослушність громадян, суспільство міцних державних інститутів демократії, строгого поділу влади. Цим воно відрізняється від традиційного суспільства, де головним регулятором громадського життя виступає не право, закон, а звичай, мораль, ритуал, умовності.

Сьогодні в умовах переходу від індустріальної до інформаційної цивілізації, коли технократизм досяг вершини свого розквіту полімодельна інтеграція допускається і здійснюється філософами в умовах пошуку нових шляхів оцінки стану процесів, у тому числі й освітянських. Більш виразно шляхом об'єднання методологій пішов В. Стьопін, який запропонував покласти в його основу кроспарадигмальний критерій науковості – об'єктивність.

Суспільство знань, що часується з майбутнього і уже владно заявляє про себе теж має сформувати власну систему цінностей і на неї замкнути реформаторську діяльність, а відповідно й проектно-ціннісну свідомість реформаторів. На нашу думку, такою фундаментальною цінністю має стати особистість людини. Про яку ми, на жаль, майже нічого не знаємо. У нашій країні, – писав М. Амосов у газеті “Лідер”, бути гарним лікарем важко. На

підготовку лікаря витрачується понад 7800 годин. З них 97% часу – на вивчення тіла і захворювань окремих органів і лише 3% – на психологію, етику і деонтологію, що у 90-х роках ХХ століття викинули з програм навчання. Іншими словами, культивується неприхований ветеринарний підхід до підготовки лікаря. І це середньовічне мислення зберігається ще з часу Парацельса. Саме він 25 червня 1527 року публічно спалив книги Гіппократа, Галена, Авіценни, назвав їх “великими шарлатанами”, що вчили лікарів добре знати не тільки те, що впливає на людину, але й ті внутрішні природні сили, що у самому організмі сприймають цю дію. “Не вірте їм, – наголошував Парацельс перед студентами, бо хвороба – бур’ян, який треба знайти й вирвати з коренем”. Так почались пошуки “бур’яна”, що після 200 років вилились у локальні теорії медицини. Сучасний лікар багато знає про клітини, органи, тканини, і **майже нічого не знає про цілісну людину** [87].

По-восьме, філософи мають сформулювати якщо не парадигму освіти, то хоча б парадигмальну ідею розбудови перспективної освітньої системи ХХІ століття. Необхідність працювати з ідеальними об’єктами для осмисленого аналізу реального світу природи, суспільства і самої людини призводить до того, що у результаті об’єкт, досліджуваний свідомістю, стає багато в чому залежним від методів мислення. Універсальні категорії, що пройшли шлях від їхнього виділення в актах реального життя до філософської категоріальної рефлексії і систематизації, піддаються продуктивному впливу в процесі усвідомлення.

Категоріальна сітка, що утворюється навколо особистості людини як головної цінності суспільства знань, складає основу світогляду і віддзеркалює не тільки ту реальність, вплив якої призвів до виявлення універсальної категорії, а й ідеальний хід мислення, що несе в собі провідну, парадигмальну ідею.

Таким стрижнем має стати визнання людини системоутворюючим чинником системи освіти ХХІ століття й третього тисячоліття і відтиснути на

другий план обслуговування засобів виробництва, що в умовах технократизму лежали в основі системи професійної підготовки кадрів.

При цьому найдосвідченіші експерти наполягають саме на тому, щоб людина була у центрі освітянського процесу, але їх як завжди не чують. “Освіта в Україні як демократичній державі повинна орієнтуватися насамперед не на потреби господарчі, а на потреби людські, враховуючи у такий спосіб і проблеми господарчі”, – підкреслює І. Зязюн [63, 20]. “Смисл і ціль освіти – людина у постійному розвитку, її духовне становлення, гармонізація її відносин з собою та іншими людьми, зі світом.... Система освіти створюється для людини, функціонує і розвивається в її інтересах, слугує повноцінному розвитку особистості і в ідеалі її призначення – щастя людини” [64, 12-13].

Ми не будемо у програті, оскільки: по-перше, у центрі уваги будуть продуктивні сили за рахунок яких ми розвиваємось і самовідтворюємо суспільство, а по-друге, особистість людини, що здатна до флуктуацій вийде на перший план у формоутворенні і саморозгортанні соціального світу.

По-дев'яте, за таких умов стає зрозумілою настанова про безперервність освітнього процесу. Сам термін “*процес*” по відношенню до соціокультурних явищ стає тим, що часто вживається в дискусіях і з'являється у ряді теоретичних творів починаючи з 40-х років ХХ століття. Зокрема, в книзі П. Сорокіна “Соціальна і культурна динаміка”, автор пояснює значення використовуваного терміну “процес” і детально змальовує його складові. Під процесом він розуміє “будь-який вид руху, модифікацію, перетворення, перебудову або “*еволюцію*” – будь-яку зміну даного логічного суб'єкта в часі, незалежно від того чи стосується вона зміни місця в просторі, чи йдеться про модифікацію кількісних або якісних аспектів” [160, 80].

Отже, філософія освіти з'ясовує які саме кроки необхідно зробити організаторам національної системи освіти для того, щоб глибоко вивчивши дискурс формування й функціонування технократизму сформулювати якісно нові умови або дискурс що неодмінно приведе до розробки і реалізації якісно нової

парадигми вищої професійної освіти у якій буде нове співвідношення між гуманізмом і технократизмом на користь розвитку особистості, оскільки розвиток людини як особистості є головною передумовою подальшого розвитку суспільства, критерієм суспільного прогресу.

Висновки до другого розділу

Провівши теоретико-методологічний аналіз еволюції технократизму в цивілізаційному вимірі, можна зробити відповідні висновки.

По-перше, технократизм має семантичну природу і ґрунтується на сукупності технічного знання, що набуло розвитку під час існування індустріальної цивілізації і разом з нею втратило своє вирішальне значення на буття людини.

По-друге, технократизм як соціальне явище обумовлений декількома чинниками: 1) цьому сприяв високий рівень розвитку філософії науки і філософії техніки, що разом складають філософський дискурс технократизму; 2) морфологію його утворює сукупність технічного знання, що пройшло певний період розвитку до появи техногенної цивілізації, визріло під час її саморозгортання і оформилось у теорію технічного знання.

По-третє, сутність технократизму полягає у запровадженні специфічних дій і алгоритмів поведінки у будь-яких сферах життєдіяльності людини, що ґрунтуються на використанні технічного знання як методології і технології управління освітянським процесом.

По-четверте, зміст технократизму розкривається як сукупність процесів, що видозмінюються і розвиваються під його впливом і в кінцевому підсумку утворюють специфічний тип організації суспільства та його підсистем, в якому перебування особистості стає незручним і навіть загрозливим.

По-п'яте, існує два різновиди форм технократизму: один з них має суб'єктивне походження, а інший – об'єктивне. До першого різновиду

ми відносимо ідеологію, мислення, світогляд, віру, стереотипи, моделі та ін., а до другого – технократію як носія технократизму, специфічний тип соціальних систем, наприклад, так звану “технічну державу”, нарешті специфічну ціннісно-нормативну етику та ін.

По-шосте, сучасний технократизм виконує здебільшого руйнівну роботу і тому потребує підвищеної уваги, як з боку інтелектуальної, так і правлячої еліти, з метою компенсувати його тиск на суспільство і його підсистеми, знайти необхідні компенсатори і поступово перейти до принципово іншої моделі соціального розвитку.

По-сьоме, серед практичних кроків у гармонізації взаємодії технократизму та гуманізму в освіті розколотої цивілізації треба звернути увагу на наступне:

1) нам слід переглянути існуючі світоглядні засади та ідеологеми перебудови національної системи вищої освіти і запропонувати їх зміну відповідно до провідних тенденцій еволюції соціального світу;

2) на цій основі сформуванню відповідний комплекс методологічних засобів за допомогою якого остаточно вивести національну систему вищої професійної освіти на якісно новий рівень функціонування та розвитку.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Завершуючи аналіз філософського дискурсу технократизму в освітніх концепціях ХХІ століття слід зазначити, що нами послідовно розглянуті й виконані завдання, що впливали з мети даного дослідження. Їх виконання та послідовне викладення у тексті сформувало “скелет і тіло” дисертаційного дослідження.

Доведено, що проблема подолання агресивності і тотальності технократизму, яким просякнуте на початку ХХІ століття життя соціуму і системи вищої професійної освіти у тому числі є наскрізною проблемою суспільствознавчої науки взагалі, а соціальної філософії і філософії освіти особливо. Генетично вона впливає з потреби переструктурування соціального організму планетарної спільноти і окремої країни у зв'язку з їх входженням до інформаційної фази розвитку, що потребує більш глибокої гуманізації соціального життя і демократизації управління.

Позитивних наслідків роботи було б важко досягти якби у роботі не було детально обґрунтовано принципи, методи та категоріальний апарат дослідження. До комплексу методологічних засобів автором включено як традиційні принципи та методи, що добре себе зарекомендували у ході дослідження проблем освіти, так і нетрадиційні, наприклад, синергетику, що формує нові образи і нетрадиційні алгоритми наукового пошуку.

Таким чином, технократизм є явищем, що сформувалось у дискурсі філософії науки і філософії техніки, яке має свою циклічність, механізми самовідтворення й історичну завершеність. Саме воно привело світову спільноту до певного рівня матеріального достатку заснованого на матеріально-технічній базі індустріальної цивілізації і почало трансформуватись у свою протилежність на порозі інформаційної цивілізації, що підриває корені жорсткої раціональності і втягує світову спільноту у добу

Постмодерну.

Аналіз показав, що сутністю технократизму є підкорення управлінської діяльності у сфері розвитком суспільства, освіти і людини ідеологемі наукової об'єктивності і відхиленню на другий план ірраціональності і чуттєвої культури, що привело до того, що людина – основне джерело флуктуацій соціального розвитку і головна виробнича сила суспільного виробництва – перетворилася на “гвинтик” Соціальної машини.

Стало очевидним, що технократизм по-різному проявив себе у різного типу суспільствах. У суспільствах так званого відкритого типу, він сприяв швидкому досягненню вищого рівня добробуту населення, ніж у країнах ідеологізованих, наприклад, СРСР. Із середини ХХ століття став гальмом на шляху подальшого розвитку світової спільноти, тому з ним розпочали боротьбу з метою зменшення його впливу на соціальні процеси. Протягом ХХ століття відбувалось жорстке протистояння наступу технократизму по усьому фронту розбудови соціального світу. Вона, тотальна боротьба, по-різному протікала у різних горизонтах еволюції соціального розвитку. У сфері державотворення, наприклад, намагались відтіснити технічну еліту від правлячої верхівки, а у сфері громадянського суспільства – намагались протиставити цінності раціональної доцільності – цінність життя людини.

Технократизм має сьогодні і буде мати у ХХІ столітті об'єктивну основу для свого існування, оскільки у кожній країні створюються й стало функціонують не одна, а дві системи освіти. Одна з яких пов'язана з обслуговуванням наявних виробничих сил, а інша – обслуговує соціальний прогрес. Тому недооцінка саме проблем морфологічного походження пояснюється, на нашу думку, невдачами в галузі освітянських реформ, які реалізуються, як правило, на шляху модернізації вже існуючих навчальних закладів замість диверсифікації їх типів. І треба брати до уваги й те, що ми за будь-яких умов можемо лише обмежити апетити й зухвалість технократизму, зменшити вкрай негативні наслідки його впливу на людину, але ми ніколи не

зможемо відмінити його як складову освітянського процесу.

У ході дослідження ми переконались, що існує суттєве обмеження аналізу феномена професійної освіти через призму фільтра “модернізація”. Воно полягає в тому, що його приналежність до індустріальної цивілізації спрямовує мислення і дії реформаторів професійної освіти до тих моментів, які генетично обумовлюються наявними виробничими силами техногенного суспільства. Це означає, що завдяки використанню цієї ідеології ми підсвідомо повинні аналізувати педагогічні технології, що використовуються сьогодні для підготовки фахівців, зайнятих у сфері сучасного матеріального та духовного виробництва через критерії минулої доби. І дослідники значно обмежені у вивченні проблем професійної освіти, що з’являються у випадку, коли мова йде про біфуркації соціального світу, у ході яких виникають або створюються принципово невідомі нам продукти, що детермінуються інформаційною фазою розвитку світової спільноти.

Однак ми спроможні обмежити його агресивність і проблему пом’якшення впливу технократизму на освіту ми вирішуємо філософськими засобами, тобто на рівні формування якісно нової категоріальної сітки, завдяки чому здійснюється процес пізнання незалежного від нас об’єктивно існуючого світу і зворотний йому процес гуманізації пізнання, симбіозу набутого знання та особистості самого дослідника. В результаті спроектоване людиною майбутнє не є відображенням динамічної логіки об’єктивної дійсності, а містить артефакти творчої, духовної діяльності індивіда, що виражаються у цінностях. Філософія тим самим вводить нові уявлення про бажаний спосіб життя, що пропонує людству, і починає функціонувати як ідеологія. Сукупність ідеологем, про які мова йшла вище, й складають ідеологію пошуку концепції освіти XXI століття, у якій буде забезпечене якісно нове співвідношення технократизму і гуманізму.

Дослідження впливу дискурсу технократизму на освітні концепції XXI століття принципово не здатне вирішити, навіть у теоретичному вимірі,

проблему подолання негативних наслідків його тиску на освіту. Тому закономірним продуктом філософського аналізу є наша пропозиція щодо світоглядно-ідеологічних умов подолання “могутності” технократизму і зрощування гуманізму як його альтернативи. Оскільки не одна з існуючих парадигм освіти не перспективна для доби Постмодерну, а розробити її має педагогічна теорія, то ми обмежились обґрунтуванням парадигмальної ідеї навколо якої можливо створити нову гуманітарну концепцію освіти. Стрижнем такої теоретичної конструкції має стати особистість людини, як невичерпне джерело й найвища цінність еволюції соціального світу.

Практика застосування технологій третього тисячоліття – це один із дискурсів влади над світом нелінійних систем. На зміну технократизму обов’язково має прийти новий вид влади – ноократія або меритократія, оскільки освітні технології – це технології владного впливу на маси людей за допомогою смислогенезу. По-іншому, освітні системи стають потужним засобом регуляції поведінки людей. Це влада інформаційно-знакового походження, що належить до семантичного ноосферного рівня. Засобами регуляції поведінки людей стають мови або знакові системи, а механізм регуляції полягає у смислотворчості та смисловиробництві.

Вплив освіти на людину спрямований не на вдосконалювання традиційного для Модерну силового приборкування детерміністичних систем світу, а на забезпечення гнучкого управління “світом – складності”. Така практика (як і “кібергонія”) є дискурсом перетворення “самовільних” нелінійних систем на слуг людства методами, відмінними від детерміністичних методів допригожинської науки. У цьому полягає головна суть індустрії наукомістких технологій, що породжуються *Nonlinear science*.

Мова й концептуально-ідейний інструментарій *Nonlinear science* становлять основу єдності постмодерністської, постраціоцентристської, не лінійної інформаційно-комунікативної мегаперспектив. Найповніше ця єдність виражається неологізмом “мегаперспектива *Pax Postmoderniana*”

(тобто світоглядна мегаперспектива світу, що виникає після доби Модерну). Ця світоглядна мегаперспектива, у якій світ постає як найскладніший комплекс різноманітних природних, інформаційно-технічних і соціальних явищ, породжує нове відношення людини до мультиверсуму складних відкритих нелінійних систем. Вона сприяє створенню адекватних світоглядних моделей інформаційного мегасоціуму і суб'єкта глобальних дій, котрі самоускладнюються, а також нелінійного світу, в якому вони виникли й еволюціонують.

Однак, подана тут концепція протистояння технократизму і гуманізму, потребує подальшого поглиблення оскільки опанування науковими і освітніми реаліями ХХІ століття ще тільки починається і воно, дане дослідження, ще тільки створює передумови або формує філософський дискурс у якому має саморозгорнутися і самореалізуватися принцип гуманізму і може виникнути парадоксальна ситуація, що потрібно буде уже захищати принцип технократизму від агресивності гуманітаріїв – нової ноократії або меритократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Амонашвили Ш. А.* Личностно-гуманная основа педагогического процесса. – Мн.: Университетское, 1990. – 560 с.
2. *Амосов Н. М.* Мое мировоззрение // Вопросы философии. – 1992. – № 6. – С. 50-74.
3. *Андреев Д. А.* Технократический миф в современной России // Круглый стол проекта “Горбачевские чтения” на тему: “Власть факта и власть мифа: как создается образ современной истории России”. – 15 декабря 2004 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gorby.ru/rubrs.asp?rubr_id=482&art_id=24244. – Заголовок з екрану.
4. *Андрущенко В.* Освіта має плекати духовність // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наук. пр. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 11 (21). – С. 3-7.
5. *Андрущенко В.* Основні методологічні принципи філософської рефлексії освіти // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 5-8.
6. *Аршинов В. И., Буданов В. Г.* Когнитивные основания синергетики // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – С. 67-108.
7. *Афанасьев Ю.* Болонский аршин: русский университет в европейский. О российских перспективах в Болонском процессе // [Электронный ресурс]. Сайт “Русского журнала”. – Вне рубрик. – Сумерки просвещения. – 2003. – 7 апреля. – Режим доступа: http://www.russ.ru/ist_sovr/sumerki/20030407_afan.html. – Заголовок з екрану.
8. *Байрачная Л. К.* Власть: содержание, структура, функции (социально-философский анализ): Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. – Харьков, 1992. – 179 с.
9. *Бевзенко Л. Д.* Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
10. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования: Пер.с англ. изд. 2-ое, испр. и доп. – М.: Academia, 2004. – 788 с.

11. *Белозерцев В. И.* Технократическое мышление и пути его преодоления // Идеологизация науки и истина. – Казань, 1989. – С. 82-85.
12. *Бердяев Н. А.* Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – 175 с.
13. *Бех В. П.* Генезис соціального організму країни. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 288 с.
14. *Бех В. П., Малик І. В.* Витоки формування проблем вищої школи // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наук. пр. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 11 (21). – С.11-17.
15. *Бех І. Д.* Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За ред. О. В. Сухомлинської. – К., 1997. – С.8-11.
16. *Бех Ю. В.* Саморозгортання соціального світу. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 248 с.
17. *Беланова Р. А.* Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США). – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 216 с.
18. *Библер В. С.* Культура. Диалог культур // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 32-36.
19. *Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Э. Г.* Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. – М.: Знание, 1969. – 48 с.
20. *Богданов А. А.* Всеобщая организационная наука. Тектология. В 2-х томах. – М.: Экономика, 1989. – Т. 2. – 351 с.
21. *Бойко Є. М.* Сучасний стан: напрямки реформування системи вищої освіти // Фінанси України. – 1999. – № 9. – С. 46-51.
22. *Бондаревская Е. В.* Личностно-ориентированное образование как прогностическая модель педагогической культуры XXI века: [Из опыта работы ряда средних школ г. Ростова] // Инновационная школа. – 1998. – № 2. – С. 14-20.
23. *Бондаренко В.* Неприваблива освіта // День. – 2002. – 7 червня. – № 101.
24. *Борисов Е. Ф.* Экономическая теория: Учебник. – М.: Юрист, 1997. – 568 с.
25. *Боровська Н.* Визначити конкретні шляхи розвитку освіти [Про участь В.Кременя в прес-конференції керівників освіти і науковців, присвяченим підсумкам роботи галузі за рік та питанням її розвитку] // Освіта України. – 1999. – 22 грудня (№ 52). – С. 7.

26. *Буева Л. П.* Человек, культура и образование в кризисном социуме // *Философия образования: Сб. науч. статей.* – М.: Фонд “Новое тысячелетие”, 1996. – С. 37-54.
27. *Бурлачук В.* Символ и власть: Роль символических структур в построении картины социального мира. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 266 с.
28. *Бушман І. О.* Система освіти як засіб модернізації української культури. – Дис.. ... канд. філос. наук: за спеціальністю: 09.00.10; Захищена 24.02.2005. – К.: ІВО АПН України, 2006. – 151 с.
29. *Василькова В. В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем. – СПб.: Лань, 1999. – 480 с.
30. *Василюк А., Пахоцінський Р., Яковець Н.* Сучасні освітні системи: Навчальний посібник. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2002. – 139 с.
31. *Вебер М.* Основные социологические понятия // *Избранные произведения.* – М.: Прогресс, 1990. – С. 601–643.
32. Вища освіта України: Методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації: Монографія / За заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Михальченка, В. Г. Кременя. – К.: Знання, 2001. – 440 с.
33. *Власть: Очерки современной политической философии Запада / В. В. Мшвениерадзе, И. И. Кравченко, Е. В. Осипова и др.* – М.: Наука, 1989. – 328 с.
34. *Воловик В. І.* Вступ до філософії: Навчальний посібник. – Запоріжжя: Просвіта, 2001. – 160 с.
35. Вступ до політичної аналітики: Навч. посібник / Авт. кол.: С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтович, С. І. Вировий; За заг. ред. С. О. Телешуна. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 220 с.
36. *Гегель Г.* Наука логики. – М.: Мысль, 1970. – Т. 1. – 501 с.
37. *Гегель Г.* Политические произведения. – М.: Наука, 1978. – 438 с.
38. *Гегель Г. В. Ф.* Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
39. *Гегель Г.* Эстетика. В 4-х томах. – М.: Искусство, 1968. – Т. 1. – 312 с.
40. *Гершунский Б. С.* Философия образования для XXI века. (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций). – М.: Изд-во “Совершенство”, 1998. – 608 с.
41. *Гессе Г.* Гра в бісер: Роман: пер. з нім. Є. О. Поповича; Передм. Д. В. Затонського; НАН України. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Харків: Фоліо, 2001. – 510 с.

42. *Гессен С. И.* Основы педагогики. Введения в прикладную философию / Отв. ред. и сост. П. В. Алексеев. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 447 с.
43. *Гончаренко С. У.* Зміст загальної освіти і її гуманітаризації // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / За ред. І. А. Зязюна. – К.: ВПОЛ, 2000. – С.81-107.
44. *Грачев А., Ломейко В.* Встреча цивилизаций: конфликт или диалог. – Париж: ЮНЕСКО, 1995. – 300 с.
45. *Грубінко В. В.* Формування інноваційного освітнього середовища у ВНЗ в контексті вимог Болонського процесу // Освіта як фактор забезпечення стабільності сучасного суспільства: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Тернопіль, 26 березня 2004 р.). – Тернопіль: Вид-во ТДПУ, 2004. – С. 6-17.
46. *Грушевський М.* Вільна Україна // Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. Грушевського. – К.: Веселка, 1992. – С. 90-97.
47. *Грэхэм Л.* Призрак казненного инженера. Технология и падение Советского Союза. – СПб.: Европейский дом, 2000. – 183 с.
48. *Губман Б. Л.* Западная философия культуры XX века: Учеб. пособие для студентов вузов. – Тверь: ЛЕАН, 1997. – 287 с.
49. Гуманитаризация технического образования и гуманизация профессиональной подготовки инженеров: Тезисы научно-технической конференции. – Ульяновск, 1989. – 412 с.
50. *Данилова Г. С.* Професіоналізм педагога на порозі третього тисячоліття // Освітнянські відомості. – 2002. – № 4.
51. Державна національна програма “Освіта” (“Україна ХХІ століття”). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
52. *Дзоз В. О.* Гуманітарна політика України: проблеми формування та реалізації (соціально-філософський аналіз). – К.: Знання України, 2006. – 316 с.
53. *Донченко О., Романенко Ю.* Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
54. *Єременко І.* Гуманізація як невід’ємна складова виховання // Педагогічна газета. – 1999. – № 9.
55. *Журавський В. С., Згуровський М. З.* Болонський процес: головні принципи входження в європейський простір вищої освіти. – К.: Політехніка, 2003. – 200 с.
56. Закон України “Про вищу освіту” // Законодавчі акти України з питань освіти: За станом на 1 квітня 2004 року / Верховна Рада

- України; Комітет з питань науки і освіти / І. Р. Юхновський (ред.-упоряд.). Офіційне видання. – К.: Парламентське вид-во, 2004. – С. 168-221.
57. Закон України “Про освіту” // Законодавчі акти України з питань освіти: За станом на 1 квітня 2004 року / Верховна Рада України; Комітет з питань науки і освіти / І. Р. Юхновський (ред.-упоряд.). Офіційне видання. – К.: Парламентське вид-во, 2004. – С. 21-52.
58. *Згуровський М. З.* Сценарний аналіз як системна методологія передбачення. – Системні дослідження та інформаційні технології, 2002. – № 1. – С. 7-36.
59. *Зинченко В. П., Моргунов Е. Б.* Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – М.: Тривола, 1994. – 304 с.
60. *Зинченко В. П.* Рассудок и разум в контексте развивающегося образования // Человек. – 2000. – № 4. – С. 16-29.
61. *Зинченко В. П.* Рассудок и разум в контексте развивающегося образования // Человек. – 2000. – № 5. – С. 20-35.
62. *Зязюн І. А.* Гуманізм освіти ХХІ століття: філософський і психологічний аспект // Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків: НТУ “ХП”. – 2002. – № 2. – С. 24-35.
63. *Зязюн І. А.* Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу // Рідна школа. – 2000. – № 8. – С. 20.
64. *Зязюн І. А.* Концептуальні засади теорії освіти в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 1. – С.12-13.
65. Исследования по общей теории систем / Общ. ред. и вступит. статья В. Н. Садовского и Э. Г. Юдина. – М.: Прогресс, 1969. – 520 с.
66. *Казначеев В. П.* Феномен человека: космические и земные истоки. – Новосибирск: Кн. изд-во, 1991. – 125 с.
67. *Калініченко М. М.* Влада громадянського суспільства: Монографія. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – 175 с.
68. *Каптерев А. И.* Менеджмент знаний: От теории к технологиям: Научно-методическое пособие. – М.: Либерия-Бибинформ, 2005. – 296 с.
69. *Карамушка Л. М.* Психологічні основи управління в системі середньої освіти: Навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 180 с.
70. *Карамушка Л. М.* Психологія управління закладами середньої освіти. – К.: Ніка-центр, 2000. – 332 с.

71. *Карцев В. С.* Особистість як глобальна цінність громадянського суспільства заходу // Нова парадигма: Альманах наукових праць. – 2001. – Випуск 21. – С. 40-50.
72. *Ковтун В. В.* Промисловий комплекс України. – К.: Основи, 1998. – 200 с.
73. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) // Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина, О. В. Овчарук, Л. І. Паращенко, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, С. Є. Трубочова – К.: Видавництво “К.І.С”, 2004. – 112 с.
74. *Корх О. М.* проблема індивідуалізму (історико-філософський аналіз): Дис. .. д-ра філос. наук: 09.00.05; – Захищена 06.12.2002. – Дніпропетровськ, 2000. – 396 с.
75. *Кравец А. С.* Вероятность и системы. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1970. – 168 с.
76. *Кремень В.* Без реформи освіти не розбудуємо держави // Педагогічна освіта. –1999. – № 10. (Жовтень). – С.1.
77. *Кремень В.* Від “кіоскової” психології – до освіти протягом життя // Дзеркало тижня. – 2003. – 1-7 лютого. – № 4. – С. 14.
78. *Кремень В. Г.* Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К.: Просвіта, 2005.
79. *Кремень В. Г.* Підготовка творчої індивідуальності як основне завдання освітньої системи ХХІ століття // Творча особистість у системі неперервної професійної освіти: Матеріали Міжнародної наукової конференції 16-17 травня 2000 року / За редакцією С.О.Сисоєвої і О. Г. Романовського. – Харків: ХДПУ, 2000. – С.3-4.
80. *Кремень В. Г.* Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.
81. *Крижко В. В.* Антологія аксіологічної парадигми управління освітою. – К.: Освіта України, 2005. – 440 с.
82. *Крижко В. В.* Теорія та практика менеджменту в освіті. – Запоріжжя: Просвіта, 2003. – 272 с.
83. *Крисаченко В. С.* Философский анализ эволюционизма / Отв. ред. В. Л. Храмова; АН УССР Ин-т философии. – К.: Наукова думка, 1990. – 216 с.
84. *Крохмаль Н. В.* Історичні форми саморегуляції соціального процесу. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 144 с.

85. *Кудін В. О.* Освіта в інформаційному суспільстві. – К.: Телекорпорація “Республіка”, 1998. – 151 с.
86. *Кургузов В. Л.* Гуманитарная культура (теоретическое обоснование феномена и проблемы функционирования в техническом вузе). – Улан-Удэ: ВСГТУ, 2000. – 553 с.
87. *Кургузов В. Л.* Философия здоровья, гуманитарная культура и образование как детерминанты интенсивного развития. www.vsqtu.castsib.ru.
88. *Кучма Л.* Виступ Президента України Леоніда Даниловича Кучми на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти: 8 жовтня 2001 року // Освіта. – 2001. – 10-17 жовтня. – С. 2-4.
89. *Лазарев Ф. В.* Интервальное миропонимание как базовый элемент мировоззрения //Мировоззрение и трансформации современного общества: Материалы международной конференции. Симферополь, 22-25 сентября 2004 / Таврический национальный ун-т им. В. И. Вернадского. – Симферополь: ТНУ, 2004. – С. 67-69.
90. *Ленин В. И.* Задачи союзов молодежи (Речь на 111 Всерос. съезде Рос. Ком. Союза Молодежи 2 окт. 1920 г.) // Полн. собр. соч. – Т. 41. – С. 298-318.
91. *Ленин В. И.* Еще раз о профсоюзах, о текущем моменте и об ошибках тт. Троцкого и Бухарина. – Полн. собр. соч. – Т. 42. – С. 264-304.
92. *Ленк Х.* Размышления о современной технике: Пер. с нем. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 183 с.
93. Лингвистический энциклопедический словарь / Ред. В. Н. Яйцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
94. *Луковенко Ю., Нікітін В., Коловіцкова О.* Стан і перспективи реформування освіти в Україні. Документ для обговорення // [Електронний ресурс]: Постметодика. – 2001. – № 4. – Режим доступу: <http://www.ipe.poltava.ua/pm/36/osvita.htm>. – Заголовок з екрану.
95. *Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В., Мороз О. Я.* Науковий світогляд на зламі століть: Монографія. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. – 288 с.
96. *Мадзігон В.* Інститут педагогіки – поступ у третє тисячоліття // Освіта України. – 2007. – № 16-17. – 27 лютого. – С.22-23.
97. *Малик І. В.* Історико-філософська рефлексія семантичної природи явища технократизму // Гілея (науковий вісник): Зб. наук. пр. – 2007. – Випуск 8. – С. 47-56.

98. *Малик І. В.* Концептуальний остів сучасного технократизму у дискурсі управління освітянським процесом // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Випуск 66. – С. 115-128.
99. *Малик І. В.* Протистояння технократизму і гуманізму в індустріальній парадигмі розвитку світової спільноти // Політологічний вісник: Зб. наук. праць. – К.: “НАС”, 2007. – Випуск 24. – С. 59-73.
100. *Малик І. В.* Соціально-філософський сенс концепту “дискурс технократизму в освітніх концепціях ХХІ століття” // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наук. пр. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 12 (25). – С. 218-227.
101. *Малик І. В.* Технократизм як фактор ризику формування освітніх концепцій ХХІ століття // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Випуск 63. – С. 52-61.
102. *Маритен Ж.* Интегральный гуманизм / Философ в мире. – М.: Высшая школа, 1994. – С. 90-135.
103. *Маритен Ж.* Завоювання свободи // Соціальні, економічні та релігійні. виміри свободи: Зб. текстів / Уклали: Ю. Біленко, А. Карась, В. Терещенко, О. Фешовець. – Львів, 2002. – С. 14-28.
104. *Марков М.* Теория социального управления. – М.: Прогресс, 1978. – 447 с.
105. *Марков Ю. Г.* Функциональный подход в современном научном познании. – Новосибирск: Наука, Сиб. отделение, 1982. – 255 с.
106. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 1. – 798 с.
107. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 13. – 770 с.
108. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 23. – 907 с.
109. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т. 42. – 535с.
110. *Маслов В. І., Драгун В. П., Шаркунова В. В.* Теоретичні основи педагогічного менеджменту: Навчальний посібник для працівників освіти. – К.: Знання, 1996. – 86 с.
111. *Мартинов Р. С.* Феномен технократичної свідомості в соціально-філософському вимірі: Автореф. дис. ... канд. філос. наук Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – 20 с.
112. *Мигдал А.Б.* Качественные методы в квантовой физике. – М.: Наука, 1975. – 336 с.

113. Мировоззрение и трансформации современного общества: Материалы международной конференции. Симферополь, 22-25 сентября 2004 / Таврический национальный ун-т им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2004. – 174 с.
114. *Митрофанов С.* Плюсы и минусы “болонского процесса” // [Электронный ресурс]. Сайт “Русского журнала”. – Вне рубрик. – Сумерки просвещения. – 2003. – 7 апреля. – Режим доступа: http://www.russ.ru/ist_sovr/sumerki/20030407_mitr.html. – Заголовок з екрану.
115. *Михальченко М. І., Самчук З. Ф.* Освіта як об’єкт соціально-філософського аналізу: Вища освіта України: методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації. Монографія / За заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Михальченка, В. Г. Кременя – К.: Знання, 2001. – С. 7-46.
116. *Миль Дж.* Про індивідуальність як один з елементів добробуту (Розділ III праці “Про свободу”) // Лібералізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 151-164.
117. *Мэмфорд Л.* Миф машины // Вестник МГУ. – Серия 12. – 1992. – № 1.
118. *Надольний М.І.* Мета і засоби мети // Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний Словник / Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – Київ-Харків: ВМП “Рубікон”, 1997. – С. 236-237.
119. *Налимов В. В., Дрогаліна Ж. А.* Реальность нереального. – М.: Издательство “МИР ИДЕЙ”, АО АКРОН, 1995. – 432 с.
120. Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 // Урядовий кур’єр. – 2002. – 18 квітня.
121. *Ніколаєнко С.* Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства // Освіта України. – 2007. – № 16-17. – 27 лютого. – С. 1-21.
122. Новая технократическая волна на западе: [Сб. ст.: Переводы] / Сост. П. С. Гуревич. – М.: Прогресс, 1986. – 450 с.
123. Новейший философский словарь: 3-е изд., испр. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
124. Об итогах 32-й Генеральной конференции ЮНЕСКО: справка / Российский комитет Программы ЮНЕСКО “Информация для всех”. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ifar.ru/pr/2003/011020b.doc>. – Заголовок з екрану.
125. *Огнев’юк В. О.* Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.

126. *Огнев'юк В. О.* Освіта міжпарадигмального періоду // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Випуск 50. – С. 36-48.
127. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Психологія управління: Навчальний посібник. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 695 с.
128. *Осмоловская И. М.* Дидактические проблемы в управленческой деятельности директора школы. – М.: Сентябрь, 2005. – 176 с.
129. *Павленко А. І.* Проблема співвідношення особистісно-діяльнісного підходу в педагогіці і особистісно-орієнтованій освіті // Теорія і практика особистісно-орієнтованої освіти. – Ч. 1. – Запоріжжя: Просвіта, 2003. – С. 135-140.
130. *Парсонс Т.* О структуре социального действия: пер. с англ. – М.: Академический проект, 2002. – 880 с.
131. Педагогика / Под ред. Г. Нойера. Ю. К. Бабанского. – М.: Педагогика, 1984. – 368 с.
132. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: монографія / За ред. С. О. Сисоевої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 604 с.
133. *Пилигин А. А.* Личностно-ориентированное образование: история и практика. – М.: КСП+, 2003. – 432 с.
134. *Пищулин Н. П., Ананишнев В. М.* Образование и управление. – М.: “Жизнь и мысль”, 1999. – 296 с.
135. *Пікельна В. С., Удод О. А.* Управління школою. – К.: Наук.-метод. об'єднання педагогічних інновацій “Альфа”, 1998. – 283 с.
136. *Плахотный А. Ф.* Проблема социальной ответственности. – Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1981. – 192 с.
137. *Подмазин С. И.* Личностно-ориентированное образование: социально-философское исследование. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 250 с.
138. *Подсолонко О. А.* Менеджмент: теорія та практика: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2003. – 370 с.
139. *Попов В. Г.* Инженер и время. – Донецк: ДГАСА, 2001. – 62 с.
140. *Попович М.* Ліберальні цінності, або Роздуми біля парадного під'їзду Європи // Дзеркало тижня. – 2001. – 1-7 грудня. – С. 18.
141. Постмодернизм. Энциклопедия / Сост. и науч. ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
142. *Радаев В. В., Шкаратан О. И.* Власть и собственность // Социологические исследования. – 1991. – № 1. – С. 50-61.

143. *Рассел Б.* Философский словарь разума, материи и морали: Пер. с англ. – К.: Port-Royal, 1996. – 368 с.
144. *Рожанский И. Д.* История естествознания в эпоху эллинизма и Римской империи. – М.: Наука, 1988. – 448 с.
145. *Розин В. М.* Философия образования как предмет общего дела // Вопросы философии. – 1995. – № 11. – С. 7-9.
146. *Романенко М. І.* Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти: Дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.10; – Захищена 26.12.2003. – Дніпропетровськ, 2003. – 385 с.
147. *Рябченко В. І.* Технократизм і доля українського села: Занепад сучасного села як системна криза українського соціуму: соціально-філософський аналіз проблеми. – К.: Знання України, 2006. – 76 с.
148. *Сазонов Б.* Российское общество: социологические перспективы. – М.: УССР, 2000. – 344 с.
149. *Самарский А. А., Курдюмов С. П.* Парадоксы многовариантного нелинейного мира вокруг нас // Международный ежегодник “Гипотезы. Прогнозы. Будущее науки”. – 1989. – № 22. – С. 8-29.
150. *Свидерский В. И.* О некоторых формах противоречивости в объективном мире. – Л.: Изд-во Ленинградского у-та, 1968. – 128 с.
151. *Селевко Г. К.* Технологи развивающего образования. – М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 192 с.
152. *Семиволос П.* Василь Кремень: “Не бачу альтернативи змінам” // Дзеркало тижня. – 2002. – 27 квітня-10 травня. – № 16. – С. 13.
153. *Сенашенко В. С., Ткач Г. Ф.* Болонский процесс и качество образования // Alma Mater. Вестник высшей школы. – 2003. – № 8. – С. 8-14.
154. *Сидоренко С.* У Європу знань через Болонський процес // Урядовий кур’єр. – 2003. – 15 листопада. – № 216. – С. 11.
155. *Сколимовски Х.* Философия техники как философия человека // Новая технократическая волна на Западе / Сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1986. – С. 240-250.
156. *Словарь-справочник менеджера / Под ред. М. Г. Лапусты.* – М.: ИНФРА-М, 1996. – 608 с.
157. *Смелзер Н.* Социология: Пер. с англ. – М.: Феникс, 1994. – 688 с.
158. *Современная западная социология: классические традиции и поиски новой парадигмы.* – М.: ИНИОН АН СССР, 1990. – 202 с.

159. *Солдатенко В. Ф.* Українізація як іманентна потреба розвитку модерної нації // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект: Зб. наук. пр. – К.: Вид-й дім “Академперіодика”, 2004. – С. 233-241.
160. *Сорокин П. А.* Социальная и культурная динамика: Пер с англ. – СПб.: РХГИ, 2000. – 1056 с.
161. *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 572 с.
162. Соціальне управління: Довідник / В. Л. Василенко (керівник авт. колективу), В. Б. Авер'янов, Ф. Г. Бурчак та ін.: Упоряд.: В. О. Тихонович та ін. – К.: Політвидав України, 1986. – 415 с.
163. Социальные технологии: Толковый словарь / Отв. ред. В. Н. Иванов. – Москва–Белгород: Луч – Центр социальных технологий, 1995. – 309 с.
164. Социология. Наука об обществе. Учебное пособие / Под общей редакцией проф. Н. И. Горлача. – Харьков: Институт востоковедения и международных отношений. Харьковский колледжум. Кафедра истории, философии и политических наук, 1996. – 688 с.
165. *Степин В. С.* Теоретическое знание: структура, историческая эволюция. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 743 с.
166. *Стоуньер Т.* Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики // Новая технократическая волна на Западе / Сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1986. – С. 392-409.
167. *Суркова Л. В.* Технократизм: социокультурный феномен. – М., 1992. – 198 с.
168. Суспільний прогрес – це накопичення знань (інтерв'ю з М. Згуровським) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.innopolis.info/library/625/629/552.html?print>. – Заголовок з екрану.
169. *Титаренко Л. Г.* Псевдотехнократизм в советском обществе: социально-философский анализ // Социологические исследования. – 1991. – № 7. – С. 48-54.
170. *Тоффлер Е.* Третья Хвиля / З англ. пер. А. Євса. – К.: Вид. дім “Всесвіт”, 2000. – 480 с.
171. *Тоффлер О.* Будущее труда // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 250-275.

172. *Трайнев В. А.* Россия в грядущем информационном мире // Высшее образование в России. – 1999. – № 6. – С. 34-36.
173. *Ферми Л.* Атомы у нас дома: Пер. с англ. / Предисл. О. Писаржевского. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1959. – 328 с.
174. *Філософський енциклопедичний словник.* – К.: “Абрис”, 2002. – 742 с.
175. *Філософія політики: Короткий енцикл. словник / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко та ін.* – К.: Знання України, 2002. – 670 с.
176. *Философия техники в ФРГ.* – М.: Прогресс, 1989. – 527 с.
177. *Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова.* – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 719 с.
178. *Философский энциклопедический словарь / Под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева и др.* – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
179. *Філософський словник соціальних термінів.* – Харків: Корвін, 2002. – 672 с.
180. *Фромм Э.* “Иметь” или “быть”? : Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 336 с.
181. *Флоренский П. А.* Органопроекция // Русский космизм: Антология философской мысли. – М., 1993.
182. *Хабермас Ю.* Техника и наука как “идеология”: Пер. с нем. М. Л. Хорькова. – М.: Праксис, 2007. – 208 с.
183. *Халипов В. Ф.* Власть: Кратологический словарь. – М.: Республика, 1997. – 431 с.
184. *Халипов В. Ф.* Кратология как система наук о власти. – М.: Республика, 1999. – 303 с.
185. *Хен Ю. В.* Евгенический проект: “pro” и “contra”. – М.: Институт философии РАН, 2003. – 154 с.
186. *Хунинг А.* Инженерная деятельность с точки зрения этической и социальной ответственности // Философия техники в ФРГ. – М.: Прогресс, 1989. – С. 404-419.
187. *Черныш А. М.* Политическая ответственность в системе социалистического народовластия. – Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1987. – 193 с.
188. *Черныш А. М.* Социально-политический механизм обеспечения ответственности институтов власти в социалистическом обществе:

- Автореф. дисс. ... д-ра филос. наук / Моск. Высш. парт. школа. – М., 1990. – 32 с.
189. *Шведун С.* Процес пішов... Болонський // Президентський вісник. – 2004. – № 16. – С. 14.
190. *Шевцов В. С.* Образование как объект историко-философского анализа в контексте интеграции культур: Дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.05. Днепропетровск, 2000. – 178 с. – Бібліогр.: С. 165-178.
191. *Шендрик А. И.* Теория культуры: Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2002. – 519 с.
192. *Швейцер А.* Культура и этика / Перевод Н. А. Захарченко и Г. В. Колшанского. Общая редакция и предисловие проф. В. А. Карпушина. – М.: Прогресс, 1973. – 340 с.
193. *Шпенглер О.* Закат Европы. – М.: Мысль, 1994. – Т. 2. – 536 с.
194. *Штомпка П.* Социология социальных изменений: Пер. с англ. / Под ред. В. А. Ядова. – М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 1996. – 416 с.
195. *Щуров В. А.* Новый технократизм. Феномен техники в контексте духовного производства: Монография. – Н.-Новгород: Изд-во Н-НГУ, 1995. – 115 с.
196. *Эллюль Ж.* Другая революция // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 148-151.
197. *Ягунов В. В.* Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
198. *Яковец Ю. В.* Эпохальные инновации 21 века / Ю. В. Яковец; Междунар. ин-т. П. Сорокина-Н. Кондратьева. – М.: ЗАО Издательство “Экономика”, 2004. – 444 с.
199. *Ярошевский М.* Воля // Философская энциклопедия / Гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Сов. энциклопедия, 1960. – Т. 1. – С. 284-285.
200. *Ясперс К.* Современная техника // Новая технократическая волна на Западе // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 119-146.
201. *Creating the Quality workpluce for Amerika’s Changing Workforce* U.S.Demartment of Labor Wach, 1994. – 201 p.
202. *Fourastié J.* Le grand espoir du XX-s siècle. P.: Presses Universitaires de France, 1949. – 1998 p.
203. *Hill S.* The Tragedy of Technology: Human Liberation Versus Domination in the Late Twentieth Century. – L.: Pluto Press, 1988.

204. *Spragens T.* The Irony of Liberal Reason. – Chicago: The University of Chicago Press, 1981. – 296 p.
205. *Stabile D.* Prophets of order. The Rise of New Class, Technocracy and Socialism in America. – Boston: South and Press, 1984. – 295 p.
206. *Veblen T.* The Engineers and the Price System. – N.Y.: The Viking Press, 1921. – 104 p.
207. *Winner L.* Autonomous Technology. Technics-out-of-Control as a Theme in Political Thought. – Cambridge, Mass: The MIT Press, 1977.